

Вісник

**Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого**

**Серія: філософія, філософія права,
політологія, соціологія**

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у серпні 2009 р.

№ 4 (51) 2021

Харків
«Право»
2021

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 2 від 17.09.2021)

Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр. / редкол.: О. Г. Данильян (голова) та ін. – Харків : Право, 2021. – № 4 (51). – 233 с.

Засновник – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (НЮУ ім. Ярослава Мудрого)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

О. Г. Данильян – доктор філософських наук, професор (*голова редакційної колегії*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна);
М. П. Требін – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна);
О. П. Дзьобань – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна);
Ю. Ю. Калиновський – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); *члени редколегії за спеціальністю «Філософія»*: **О. С. Александрова** – доктор філософських наук, професор (Київський університет ім. Бориса Грінченка, Україна); **Дієго Феліпе Арбелаєз-Кампілло** – доктор філософії, професор (Університет Амазонія, Колумбія); **Магда Джулієса Рохас-Багамон** – доктор філософії, доцент (Університет Сурколомбіана, Колумбія); **Алекс Веліз Бургос** – доктор філософії (Університет Лос-Лагос, Чилі); **Б. Б. Буяк** – доктор філософських наук, професор (Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка, Україна); **Міліта Венажиндене** – доктор філософії, доцент (Університет Вітовта Великого, Литва); **Іоліта Гряблікайте** – доктор філософії, доцент (Університет Вітовта Великого, Литва); **В. І. Додонова** – доктор філософських наук, професор (Київський університет ім. Бориса Грінченка, Україна); **І. І. Коваленко** – кандидат філософських наук, доцент (*відповідальний секретар*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **С. В. Кушенал** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **Хуан Гільєрмо Мансілла-Сепульведа** – доктор філософії та літератури (Католицький університет Темуко, Чилі); **Бьярн Мелкевік** – доктор права, професор (Університет Лавалля, Канада); **О. С. Поліщук** – доктор філософських наук, професор (Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, Україна); **Едуардо Р. Сагієр** – доктор філософії (незалежний дослідник, Аргентина); **Вілма Тамулісє** – доктор філософії, доцент (Вільнюський технічний університет ім. Гедімінаса, Литва); **О. М. Юркевич** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); *члени редколегії за спеціальністю «Політологія»*: **Хорхе Ісус Вільямсмі Еспіноса** – доктор політичних наук, професор (Університет Сулії, Венесуела); **Джордан Ганс-Морзе** – доктор наук у галузі політології, доцент (Університет Нортвестерн, США); **Аркадіш Жуковський** – габілітований доктор у галузі політології (Інститут політичних наук, Вармінсько-Мазурський університет, Польща); **В. В. Кривошеїн** – доктор політичних наук, професор (Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара, Україна); **Г. М. Куп** – доктор політичних наук, професор (Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, Україна); **Ягіл Леві** – доктор наук у галузі політології, професор (Відкритий університет, Ізраїль); **Джейсон Ройс Ліндіс** – доктор наук у галузі політології, професор (Державний університет Сант Клауда, США); **Люціан Люстін** – доктор наук у галузі політології (Астонський університет, Велика Британія); **І. В. Машишина** – кандидат політичних наук, доцент (Донецький національний університет ім. Василя Стуса, Україна); **Т. Л. Нагорняк** – доктор політичних наук, професор (Донецький національний університет ім. Василя Стуса, Україна); **Рейбер Парра** – доктор суспільних наук, професор (Університет Сулії, Венесуела); **Ніколай Петро** – доктор наук у галузі політології, професор (Род-Айлендський університет, США); **І. О. Поліщук** – доктор політичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **С. Ю. Римаренко** – доктор політичних наук, професор (Інститут політичних і етнопольтичних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України); **О. І. Романюк** – доктор політичних наук, професор (Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця, Україна); **В. Ф. Смолянюк** – доктор політичних наук, професор (Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана, Україна); **Октай Ф. Тапирсівер** – доктор наук у галузі політології, професор (Близькосхідний технічний університет, Туреччина); **О. В. Шевчук** – доктор політичних наук, професор (Чорноморський національний університет ім. Петра Могили, Україна); **Штефан де Шпігелейрс** – доктор наук у галузі політології, головний науковий співробітник (Гаазький центр стратегічних досліджень, Нідерланди); *члени редколегії за спеціальністю «Соціологія»*: **Е. А. Афонін** – доктор соціологічних наук, професор (Національна академія державного управління при Президентіві України, Україна); **Л. М. Герасіна** – доктор соціологічних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **Ентоні Гарі Дворкін** – доктор наук у галузі соціології, професор (Університет Х'юстона, США); **Г. П. Клімова** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **Маріанна Ключко** – доктор наук у галузі соціології, професор (Державний університет Огайо, США); **Н. М. Лисиця** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця, Україна); **Мішель Маффесолі** – габілітований доктор у галузі соціології, професор (Університет Сорбонна, Франція); **В. В. Меньшиков** – доктор соціологічних наук, професор (Даугавпільський університет, Латвія); **К. Т. Михайлова** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія», Україна); **О. Ю. Панфілов** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **В. Л. Погрібна** – доктор соціологічних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **В. І. Подшивалкіна** – доктор соціологічних наук, професор (Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Україна); **О. А. Філіппова** – кандидат соціологічних наук, доцент (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Україна); **Хабібул Хак Хондкер** – доктор наук у галузі соціології, професор (Університет Заєда, ОАЕ).

Збірник наукових праць «Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого».

Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія зареєстрований як наукове фахове видання, категорія «Б» (наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 № 886).

Збірник наукових праць зареєстровано та проіндексовано у Google Scholar і таких міжнародних наукометричних баз: Index Copernicus International (Польща), Academic Research Index (Японія), Information Matrix for the Analysis of Journals (Іспанія), EBSCO Publisher (США), WorldCat (США), Scientific Indexing Services (США), Science Impact Factor (Австралія), International Innovative Journal Impact Factor (Індія), Cosmos Impact Factor (Німеччина), Bielefeld Academic Search Engine (Німеччина), а також баз даних «Наукова періодика України» та «Бібліометрика української науки» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Адреса редакції: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, Харків, 61024, Україна. Тел.: 704-92-38, 704-92-84; e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net, kafedrasoc@ukr.net; сайт: http://fil.nlu.edu.ua

*Рекомендовано к печати и к распространению через сеть Интернет ученым советом
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого
(протокол № 2 від 17.09.2021)*

Вестник Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого. Серия: философия, философия права, политология, социология : сб. науч. тр. / редкол.: О. Г. Данильян (председатель) и др. – Харьков : Право, 2021. – № 4 (51). – 233 с.

Учредитель – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого (НЮУ им. Ярослава Мудрого)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

О. Г. Данильян – доктор философских наук, профессор (*председатель редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **М. П. Требин** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **А. П. Дзєбань** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **Ю. Ю. Калынский** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **члены редколлегии по специальности «Философия»:** **Е. С. Александрова** – доктор философских наук, профессор (Киевский университет им. Бориса Гринченко, Украина); **Диего Фелипе Арбелаес-Кампильо** – доктор философии, профессор (Университет Амазонии, Колумбия); **Магда Джулисса Рохас-Бахамон** – доктор философии, доцент (Университет Сурколмбиана, Колумбия); **Алекс Веліз Бургос** – доктор философии (Университет Лос-Ларос, Чили); **Б. Б. Бузук** – доктор философских наук, профессор (Тернопольский национальный педагогический университет им. Владимира Гнатюка, Украина); **Милита Венажиндене** – доктор философии, доцент (Университет Витовта Великого, Литва); **Йолита Грябликайте** – доктор философии, доцент (Университет Витовта Великого, Литва); **В. И. Додонова** – доктор философских наук, профессор (Киевский университет им. Бориса Гринченко, Украина); **И. И. Коваленко** – кандидат философских наук, доцент (*ответственный секретарь*, НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **С. В. Куцепал** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **Хуан Гильермо Мансилья-Сенульведа** – доктор философии и литературы (Католический университет Темуко, Чили); **Бьянн Мелкевик** – доктор права, профессор (Университет Лавалья, Канада); **А. С. Полищук** – доктор философских наук, профессор (Хмельницкая гуманитарно-педагогическая академия, Украина); **Эдуардо Р. Саггер** – доктор философии (независимый исследователь, Литва); **Вилма Тамулинен** – доктор философии, доцент (Вильнюсский технический университет Гедиминаса, Литва); **Е. Н. Юркович** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **члены редколлегии по специальности «Политология»:** **Хорхе Инсус Вилласмил Эспиноса** – доктор политических наук, профессор (Университет Сулли, Венесуэла); **Джордан Ганс-Морзе** – доктор наук в области политологии, доцент (Университет Нортвестерн, США); **Аркадиуш Жукковский** – реабилитированный доктор в области политологии (Институт политических наук, Варминско-Мазурский университет, Польша); **В. В. Кривошеин** – доктор политических наук, профессор (Днепропетровский национальный университет им. Олеся Гончара, Украина); **Г. М. Куц** – доктор политических наук, профессор (Харьковский национальный педагогический университет им. Г. С. Сковороды, Украина); **Ягил Леви** – доктор наук в области политологии, профессор (Открытый университет, Израиль); **Джейсон Ройс Линдси** – доктор наук в области политологии, профессор (Государственный университет Сент-Клауда); **Люциан Люстин** – доктор наук в области политологии (Астонский университет, Великобритания); **И. В. Мацишина** – кандидат политических наук, доцент (Донецкий национальный университет им. Василя Стуса, Украина); **Т. Л. Нагорняк** – доктор политических наук, профессор (Донецкий национальный университет им. Василя Стуса, Украина); **Рейбер Парра** – доктор гуманитарных наук, профессор (Университет Сулли, Венесуэла); **Николай Петро** – доктор наук в области политологии, профессор (Род-Айлендский университет, США); **И. А. Полищук** – доктор политических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **С. Ю. Рымаренко** – доктор политических наук, профессор (Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса НАН Украины); **А. П. Романюк** – доктор политических наук, профессор (Харьковский национальный экономический университет им. Семена Кузнеця, Украина); **В. Ф. Смолянок** – доктор политических наук, профессор (Киевский национальный экономический университет им. Вадима Гетьмана, Украина); **Октай Ф. Танрисвер** – доктор наук в области политологии, профессор (Ближневосточный технический университет, Турция); **А. В. Шевчук** – доктор политических наук, профессор (Черноморский национальный университет им. Петра Могилы, Украина); **Штефан де Шпингелейре** – доктор наук в области политологии, главный научный сотрудник (Гаагский центр стратегических исследований, Нидерланды); **члены редколлегии по специальности «Социология»:** **Э. А. Афонни** – доктор социологических наук, профессор (Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, Украина); **Л. Н. Герасина** – доктор социологических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **Энтони Гарри Дворкин** – доктор наук в области социологии, профессор социологии (Университет Хьюстона, США); **Т. П. Климова** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **Марианна Ключко** – доктор наук в области социологии, профессор (Государственный университет Огайо, США); **Н. М. Лисица** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеця, Украина); **Мишель Маффесоли** – реабилитированный доктор в области социологии, профессор (Университет Сорбонна, Франция); **В. В. Меньшиков** – доктор социологических наук, профессор (Даугавпилский университет, Латвия); **К. Г. Михайлева** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия», Украина); **А. Ю. Панфилов** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **В. Л. Погребная** – доктор социологических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **В. И. Подшивалкина** – доктор социологических наук, профессор (Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова, Украина); **А. А. Филлипова** – кандидат социологических наук, доцент (Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина, Украина); **Хабибул Хак Хондкер** – доктор наук в области социологии, профессор (Университет Заеда, ОАЭ).

Сборник научных трудов «Вестник Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого». Серия: философия, философия права, политология, социология» зарегистрирован как научное специализированное издание, категория «Б» (приказ Министерства образования и науки Украины от 02.07.2020 № 886).

Сборник научных трудов зарегистрирован и проиндексирован в Google Scholar и таких международных наукометрических базах: Index Copernicus International (Польша), Academic Research Index (Япония), Information Matrix for the Analysis of Journals (Испания), EBSCO Publisher (США), WorldCat (США), Scientific Indexing Services (США), Science Impact Factor (Австралия), International Innovative Journal Impact Factor (Индия), Cosmos Impact Factor (Германия), Bielefeld Academic Search Engine (Германия), а также базах данных «Научная периодика Украины» и «Библиометрика украинской науки» Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского.

Адрес редакции: Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, ул. Пушкинская, 77, Харьков, 61024, Украина. Тел.: 704-92-38, 704-92-84; e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net, kafedrasoc@ukr.net; сайт: http://fil.nlu.edu.ua

The issue is recommended for publication and for distribution via the Internet by the Academic Council of Yaroslav Mudryi National Law University (the protocol No. 2 of 17.09.2021)

The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology : The collection of scientific papers / Editorial board: O. Danilyan (Ed.-in-Ch.), et al. – Kharkiv : Pravo, 2021. – Issue No. 4 (51). – 233 p.

Founder – Yaroslav Mudryi National Law University (YMNLU), Ukraine

EDITORIAL BOARD:

Oleg Danilyan – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Editor-in-Chief*, YMNLU); **Mykhailo Trebin** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YMNLU); **Olexander Dzoban** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YMNLU); **Yuriy Kalinovskiy** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YMNLU); **Editorial Board members majoring in philosophy**: **Olena Aleksandrova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (Borys Hrinchenko University of Kyiv, Ukraine); **Diego Felipe Arbeláez-Campillo** – Doctor of Philosophy, Prof. (University of the Amazon, Colombia); **Magda Julissa Rojas-Bahamón** – Doctor of Philosophy, Associate Prof. (Surcolombian University, Colombia); **Alex Véliz Burgos** – Doctor of Philosophy (University of Los Lagos, Chile); **Bogdan Buyak** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (Temopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ukraine); **Milita Vienažindienė** – Doctor of Philosophy, Associate Prof. (Vytautas the Great University, Lithuania); **Jolita Greblikaite** – Doctor of Philosophy, Associate Prof. (Vytautas the Great University, Lithuania); **Vira Dodonova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (Borys Hrinchenko University of Kyiv, Ukraine); **Inna Kovalenko** – Ph.D. in Philosophy, Associate Prof. (*Managing Editor*, YMNLU); **Svitlana Kutsepal** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Juan Guillermo Mansilla-Sepulveda** – Doctor of Philosophy and Literature (Temuco Catholic University, Chile); **Bjarne Melkevik** – Doctor of Law, Prof. (Laval University, Canada); **Olexander Polishchuk** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (Khmelnytsky Humanitarian and Pedagogical Academy, Ukraine); **Eduardo R. Saguier** – Doctor of Philosophy (CONICET, Argentina); **Vilma Tamulienė** – Doctor of Philosophy, Associate Prof. (Gediminas Vilnius Technical University, Lithuania); **Olena Yurkevych** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Editorial Board members majoring in political science**: **Jorge Jesus Villasmil Espinoza** – Doctor of Political Science, Prof. (University of Zulia, Venezuela); **Jordan Gans-Morse** – Ph.D. in Political Science, Associate Prof. (Northwestern University, USA); **Arkadiusz Żukowski** – Dr. Habil. (Political Science), Full Professor (University of Warmia and Mazury, Poland); **Vitalii Kryvoshein** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine); **Halyna Kuts** – Doctor of Political Sciences, Prof. (H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine); **Yagil Levy** – Ph.D. in Political Science, Full Prof. (Open University of Israel, Israel); **Jason Royce Lindsey** – Ph.D. in Political Science, Prof. (St. Cloud State University, USA); **Lucian Leustean** – Ph.D. in Political Science (Aston University, United Kingdom); **Iryna Matsyshyna** – Ph.D. in Political Sciences, Associate Prof. (Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine); **Tetiana Nahorniak** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine); **Reyber Parra** – Doctor of Humanities, Prof. (University of Zulia, Venezuela); **Nicolai Petro** – Ph.D. in Political Science, Prof. (University of Rhode Island, USA); **Ihor Polishchuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (YMNLU, Ukraine); **Serhii Rymarenko** – Doctor of Political Sciences, Prof. (I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine); **Oleksandr Romaniuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Simon Kuznets Kharkiv National University of Economic, Ukraine); **Volodymyr Smolianiuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Vadym Hetman Kyiv National Economic University, Ukraine); **Oktay F. Tanrısever** – Ph.D. in Political Science, Prof. (Middle East Technical University, Turkey); **Oleksandr Shevchuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Petro Mohyla Black Sea State University, Ukraine); **Stephan De Spiegeleire** – Ph.D. in Political Science, principal scientist (The Hague Centre for Strategic Studies, Netherlands); **Editorial Board members majoring in sociology**: **Eduard Afonin** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (National academy for public administration under the president of Ukraine); **Liudmyla Herasina** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (YMNLU, Ukraine); **Anthony Gary Dworkin** – Ph.D. in Sociology, Prof. (University of Houston, USA); **Halyna Klimova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU, Ukraine); **Marianna Klochko** – Ph.D. in Sociology, Prof. (Ohio State University, USA); **Nadiia Lysytsia** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Semen Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine); **Michel Maffesoli** – Dr. Habil. (Sociological Sciences), Prof. (Sorbonne, France); **Vladimirs Mensikovs** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Daugavpils University, Latvia); **Kateryna Mykhailova** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy», Ukraine); **Oleksandr Panfilov** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU, Ukraine); **Viktoriia Pohribna** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (YMNLU, Ukraine); **Valentyna Podshyvalkina** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Odessa I. I. Mechnikov National University, Ukraine); **Olha Filipova** – Ph.D. in Sociological Sciences, Associate Prof. (V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine); **Habibul Haque Khondker** – Ph.D. in Sociology, Prof. (Zayed University, Abu Dhabi, UAE).

Collection of scientific papers «“The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University”». Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology» is registered as a scientific professional publication, category «B» (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 02.07.2020 No. 886).

The collection of scientific papers is registered and indexed in Google Scholar, the international scientometric databases: Index Copernicus International (Poland), Academic Research Index (Japan), Information Matrix for the Analysis of Journals (Spain), EBSCO Publisher (USA), WorldCat (USA), Scientific Indexing Services (USA), Science Impact Factor (Australia), International Innovative Journal Impact Factor (India), Cosmos Impact Factor (Germany), Bielefeld Academic Search Engine (Germany) as well as databases «Scientific Periodicals of Ukraine» and «Bibliometrics of Ukrainian Science» of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine et al.

Address of the editorial team: Yaroslav Mudryi National Law University, 77, Pushkinska St., Kharkiv, 61024, Ukraine.
Tel.: (057) 704-92-38, (057) 704-92-84; e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net, kafedrasoc@ukr.net; website: http://fil.nlu.edu.ua

ЗМІСТ

Філософія

<i>МЕЛЯКОВА Ю. В., ЖДАНЕНКО С. Б., КАЛЬНИЦЬКИЙ Е. А.</i> Від біополітики до прекарності комодифікованих тіл, або апогей перформансу	11
<i>ФІНІН Г. І.</i> Формування соціальної компетентності педагогічних кадрів у сучасному освітньому просторі	34
<i>КВІТКІН П. В., ДЯТЛОВА І. В., ПЕТРОВА Л. О.</i> Інформаційна безпека особистості: теоретико-методологічний аналіз	46
<i>ХУАН ГІЛЬЄРМО ЕСТАЙ СЕПУЛЬВЕДА, МАРІО ЛАГОМАРСІНО МОНТОЙЯ, КАРОЛІНА КАБЕЗАС КАСЕРЕС</i> Роздуми про демократію та біоетику: новий демократично-біоетичний фундаменталізм	63
<i>БУРЛУКА О. В.</i> Самоосвіта особистості в парадигмі сучасної освіти	72
<i>ЧАЛАПКО В. В.</i> Інформаційна безпека: до проблеми місця й ролі в системі національної безпеки	83
<i>БАБІНА С. І.</i> Трансформації людини в сучасному культурному просторі: етико-аксіологічний аспект	96
<i>КОВАЛЕНКО Г. В.</i> Вплив напряму природного права на формування судових рішень в умовах сучасного суспільства	108
<i>ТРОФИМЕНКО В. А.</i> Різновекторність розвитку сучасної філософії як основа формування сучасного розуміння безпеки	123
<i>КУРИЛЯК В. В.</i> Теологічне підґрунтя принципів гігієни та зовнішнього вигляду вірян Церкви Адвентистів сьомого дня	132

Політологія

<i>ПОЛИЩУК І. О.</i> Електоральна політологія: від появи до автономізації	149
<i>САХАНЬ О. М., МОРОЗОВ Я. І.</i> Правові та організаційні засади запобігання корупції у сфері публічного управління України	158

Соціологія

ПАНФІЛОВ О. Ю., САВЧЕНКО О. О.

Зовнішня політика США в освіті як елемент «м'якої сили»:

ретроспективний аспект179

ДЕЙНЕКО О. О.

Критичний огляд моделі вимірювання соціальної згуртованості Дж. Чана:

перспективи адаптації до українського контексту192

ПІДКУРКОВА І. В.

Проблема збереження етнічної ідентичності української діаспори в Бразилії208

НАШІ АВТОРИ220

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....222

НАШІ ЮВІЛЯРИ.....223

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

«ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО». СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ,

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ»225

СОДЕРЖАНИЕ

Философия

<i>МЕЛЯКОВА Ю. В., ЖДАНЕНКО С. Б., КАЛЬНИЦКИЙ Э. А.</i> От биополитики к прекарности коммодифицированных тел, или апогей перформанса.....	11
<i>ФИНИН Г. И.</i> Формирование социальной компетентности педагогических кадров в современном образовательном пространстве.....	34
<i>КВИТКИН П. В., ДЯТЛОВА И. В., ПЕТРОВА Л. А.</i> Информационная безопасность личности: теоретико-методологический анализ.....	46
<i>ХУАН ГИЛЬЕРМО ЭСТАЙ СЕПУЛЬВЕДА, МАРИО ЛАГОМАРСИНО МОНТОЙЯ, КАРОЛИНА КАБЕЗАС КАСЕРЕС</i> Размышления о демократии и биоэтике: новый демократический и биоэтический фундаментализм	63
<i>БУРЛУКА Е. В.</i> Самообразование личности в парадигме современного образования	72
<i>ЧАЛАПКО В. В.</i> Информационная безопасность: к проблеме места и роли в системе национальной безопасности	83
<i>БАБИНА С. И.</i> Трансформации человека в современном культурном пространстве: этико-аксиологический аспект	96
<i>КОВАЛЕНКО А. В.</i> Влияние направления природного права на формирование судебных решений в условиях современного общества.....	108
<i>ТРОФИМЕНКО В. А.</i> Многовекторность развития современной философии как основа формирования современного понимания безопасности	123
<i>КУРИЛЯК В. В.</i> Теологическое основание принципов гигиены и внешнего вида прихожан Церкви Адвентистов седьмого дня.....	132

Политология

<i>ПОЛИЩУК И. А.</i> Электоральная политология: от появления к автономизации.....	149
<i>САХАНЬ Е. Н., МОРОЗОВ Я. И.</i> Правовые и организационные основы предупреждения коррупции в сфере публичного управления Украины	158

Социология

ПАНФИЛОВ А. Ю., САВЧЕНКО О. А.

Внешняя политика США в образовании как элемент «мягкой силы»: ретроспективный аспект..... 179

ДЕЙНЕКО А. А.

Критический обзор модели измерения социальной сплоченности Дж. Чана: перспективы адаптации к украинскому контексту 192

ПОДКУРКОВА И. В.

Проблема сохранения этнической идентичности украинской диаспоры в Бразилии..... 208

НАШИ АВТОРЫ 220

ИМЕННОЙ УКАЗАТЕЛЬ 222

НАШИ ЮБИЛЯРЫ 223

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ В СБОРНИКЕ НАУЧНЫХ ТРУДОВ
«ВЕСТНИК НАЦИОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ ЯРОСЛАВА МУДРОГО». СЕРИЯ: ФИЛОСОФИЯ,
ФИЛОСОФИЯ ПРАВА, ПОЛИТОЛОГИЯ, СОЦИОЛОГИЯ»..... 225

CONTENTS

Philosophy

<i>MELIAKOVA Y. V., ZHDANENKO S. B., KAL'NITSKIJ E. A.</i> From biopolitics to the precarity of commodified bodies, or the apogee of performance	11
<i>FININ H. I.</i> Formation of social competence of teaching staff in the modern educational space	34
<i>KVITKIN P. V., DIATLOVA I. V., PETROVA L. O.</i> Personal information security: theoretical and methodological analysis	46
<i>JUAN GUILLERMO ESTAY SEPÚLVEDA, MARIO LAGOMARSINO MONTOYA, CAROLINA CABEZAS CÁCERES</i> Reflections on democracy and bioethics: new democratic and bioethical fundamentalism	63
<i>BURLUKA E. V.</i> A self-education of personality is in paradigm of modern education	72
<i>CHALAPKO V. V.</i> Information security: to the problem of place and role in the national security system	83
<i>BABINA S. I.</i> Human transformation in the modern cultural space: ethical-axiological aspect	96
<i>KOVALENKO H. V.</i> The influence of the direction of natural law on the formation of judicial decisions in the conditions of modern society	108
<i>TROFYMENKO V. A.</i> The variety of development of modern philosophy as a basis for forming a modern understanding of security	123
<i>KURYLIAK V. V.</i> Theological basis of principles of hygiene and appearance of members of the Church of Seventh day Adventists	132

Political Science

<i>POLISHCHUK I. O.</i> Electoral political science: from appearance to autonomization.....	149
<i>SAKHAN O. M., MOROZOV Y. I.</i> Legal and organizational principles of prevention of corruption in the field of public administration of Ukraine	158

Sociology

<i>PANFILOV O. Y., SAVCHENKO O. O.</i>	
US educational foreign policy as a «soft power» factor: retrospective aspect	179
<i>DEINEKO O. O.</i>	
Critical review of J. Chan’s model of social cohesion measurement: perspectives of adaptation to the ukrainian context	192
<i>PIDKURKOVA I. V.</i>	
The problem of preserving the ethnic identity of the ukrainian diaspora in Brazil	208
OUR AUTHORS	220
AUTHOR INDEX	222
OUR ANNIVERSARIES.....	223
REQUIREMENTS TO REGISTRATION OF ARTICLES IN THE COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS «“THE BULLETIN OF YAROSLAV MUDRYI NATIONAL LAW UNIVERSITY”. SERIES: PHILOSOPHY, PHILOSOPHY OF LAW, POLITOLOGY, SOCIOLOGY».....	225

ФІЛОСОФІЯ

УДК 130.2:141.201

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.51.241801>

Мелякова Юлия Васильевна, кандидат философских наук, доцент,
доцент кафедры философии, Национальный юридический университет
имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина
e-mail: melyak770828@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0200-1141

Жданенко Светлана Борисовна, кандидат философских наук, доцент,
доцент кафедры философии, Национальный юридический университет
имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина
e-mail: svetlana.zdanenko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6276-8275

Кальницкий Эдуард Анатольевич, кандидат философских наук, доцент,
доцент кафедры философии, Национальный юридический университет
имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина
e-mail: kalnitsky@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1777-9992

ОТ БИОПОЛИТИКИ К ПРЕКАРНОСТИ КОММОДИФИЦИРОВАННЫХ ТЕЛ, ИЛИ АПОГЕЙ ПЕРФОРМАНСА

Статья представляет собой философское исследование социального, политического, правового, трудового, культурного и антропологического статуса человека в современных условиях информатизации, экономического либерализма, ограни-

ченной занятости, постдемократии, визуальной культуры и пандемии. Рост прекариата расценивается как катализатор движения встречных векторов: деятельности власти и перформативного акционизма политических субъектов. В качестве оптимальной интегративной тактики человека позднего капитализма рассматривается его телесная и духовная самоэксплуатация.

Ключевые слова: биополитика, неолиберализм, тело, перформативность, прекарность, самопредпринимательство, коммодификация.

Постановка проблемы. На фоне современных кризисных событий либеральной эпохи и бурной реализации биополитики наблюдаются проблематизация гуманистической ценности человеческого тела, рост уязвимости и ущербности социального субъекта, эволюция труда и, наконец, актуализация самопредпринимательства агента глобального рынка, выступающего в качестве основного ресурса для самоэксплуатации. Самосохранение, дистанционная самореализация и доминирование коммерческого типа связей вынуждают современного человека активизироваться в перформативных практиках позиционирования себя, поскольку биологическое тело, четко отделившееся от нарратива и вербального дискурса телесности, требует значительно больших затрат, прав и возможностей, чем виртуальный способ бытия.

Анализ последних исследований и публикаций. Основой для данного исследования послужили работы многих, в основном зарубежных, авторов, занимающихся проблемами функционирования общества, власти, рынка труда, политической системы, культуры, медицины, а также места человека в современной реальности и его перспектив. Ключевая идея перформативного существования и самообеспечения человека в «рыночной» среде прогрессивного капиталистического мира распадается на целый ряд составляющих ее проблем из разных областей жизни человечества.

Так, биополитический ракурс человеческого тела на социальной арене дается благодаря концепции власти М. Фуко, а также опыту многих современных ученых, давших ей применение и дальнейшее развитие в своих работах; среди них П. Г. Пикасо, М. Ханиф, М. Мададизаде, С. Переслегин, а также С. Жижек, выстроивший самостоятельную коммунитаристскую концепцию солидарности на фоне пандемии коронавируса.

Принцип перформативности современной культуры получает свое обоснование, в частности, на концепции политического перформативного акционизма американской исследовательницы Дж. Батлер, также уделившей внимание феномену прекарности в контексте перформативизма. Сущность и роль прекариата проблематизируют также многие европейские и отечественные ученые: Г. Стендинг, О. Реболедо, Дж. Гринштейн, Р. Мунк, Р. Милкман, Ф. Арипова, Дж. Джонсон, А. Холмберг, А. Алвиниус, С. Хенкин.

Трансгуманистическая идея телесной автономии и самодостаточности человека получает свое продолжение в теории антропологической самоэксплуатации и коммодификации. В данной статье теория представлена работами А. Горца, А. Музио, А. Виллара, Е. Щекотина, А. Барышева, В. Кашпура. Свою роль в исследовании играет концепция репрезентативности визуальной культуры Г. Э. Дебора. Эволюция феномена «человек-вещь» прослеживается от структуралистского дискурса Р. Барта о чистой пассивности.

Формулировка цели. Развитие концепта тела как биополитической реальности, в фукольдианском смысле, до статуса человеческого капитала и предпринимательского ресурса, активизированного в области саморекламы и самосбыта посредством перформативных стратегий.

Теоретико-методологические основы. Исследование осуществляется на стыке политических теорий, экономических концепций и философских подходов к проблемам человека, власти и социальной реальности. Философский дискурс протекает в области антропологии, онтологии и социальной философии в рамках парадигмы метамодерна. Для выстраивания авторской позиции в ходе тематического исследования применены герменевтический, феноменологический и синергетический философские методы, а также философский метод деконструкции применительно к понятию «человек», развернутому в диапазоне от личности до тела, от нарратива до действия как способа самореализации. Используются теоретические методы анализа, синтеза, дедукции, аналогии, формализации. Характеристика современного способа бытия человека в социальной, правовой, политической и экономической реальностях дается на принципах динамизма, симулятивности, телесности, коммодификации, перформативности и трансгуманистичности.

Изложение основного материала.

Тело в аспекте перформативности. Некоторые актуальные проблемы теории власти, капитала, занятости, прав человека, а также философии общества, философской антропологии и онтологии обнаруживают общую точку своего пересечения в плоскости биополитической проблематики тела и телесности, в контексте концепции перформативности и действия.

Целесообразно начать теоретические построения с акцента на перформативности. Интересно, что «перформатив» в классическом остиновском смысле означал речевые акты, высказывания, равноценные поступку (клятвы, обещания, приказы и т. п.); в то время как термины «перформативность», «перформативные практики» употребляются сегодня в значении абсолютно действия, очищенного от речи, языка, текста, каких-то нарративных признаков, и ведут свое происхождение от «перформанса» в значении действия, представления, спектакля, визуального акта.

Ета перезагрузка термина произошла в контексте теории искусства и культуры постпостмодернизма, исследований кинематографа, театра и телешоу с помощью привлечения концепции Дж. Батлер [1] о перформативном характере гендера, а также некоторых интуиций Э. Фишер-Лихте [2] относительно природы перформативного. Так, теория перформативности и действия предстала в качестве одного из ключевых концептов современной «визуальной культуры», повсеместное господство которой констатируют теоретики.

Одной из сущностных особенностей метамодерна как актуальной парадигмы и методологической модели является стремление избавиться от феерии речевых игр постмодернизма, увлекавшей в свое гиперпространство насквозь синтетической, иллюзорной грамматики и дискурсивности. Перформанс сегодня играет роль ведущей онтологической, эпистемологической, герменевтической и антропологической категории, одного из ключевых концептов постнеклассической философской и научной методологии, а также ведущей прогрессивной техники в искусстве. Современный субъект позиционирует себя не посредством языка, но посредством присутствия тела, его действия или бездействия. Речевые акты замещены физическими актами самовыражения. Знаки репрезентируются не в тексте, а в визуальном перформансе [3, с. 43, 47].

В неоматериализме биологическое тело стало объектом повышенного исследовательского интереса, наравне с феноменом толпы, собрания, гендеризма, акционизма, перформанса, флешмоба и различных телесных практик. Эта тенденция коррелирует с актуальной теорией трансгуманизма, биополитики и бурным развитием соматических прав. Концепт *тела* получил свое развитие в современных концепциях перформативной субъективности, агентного реализма, различного рода прекарности индивидов. Перформативные акты становятся способом телесной коммуникации, проявления индивидуальности агентов, создания глобального измерения перформативного множества различного рода ситуативных, отраслевых, коммерческих и потребительских альянсов по типу коворкингов, нетворкингов, воркшопов, хабов или творческих инкубаторов как креативных зон самовыражения и самогенерирования участвующих в них агентов.

Новым «языком» искусства действия, а также политики, гражданской и правовой активности, торговли, трудовой деятельности становится предельно натурализованная семиотика – аутентичный язык тела. При этом тело отделяется от символической речи, нарратива, мифа, семантики и является самостоятельным средством выражения. Вещи, тела, жесты, ситуации, события «говорят» сами за себя, лишены сопроводительного комментария автора, мифологического смыслового контекста. Это следует расценивать как закономерную реакцию на чрезмерную виртуализацию и приоритет телесно-

сти в повседневной реальности, что привело к поспешной реанимации натуральности и подлинности во всех сферах жизни, невзирая на очевидную неполноценность этой самой природы.

Яркими примерами отказа от симуляции, актуализации аутентичности и возрождения тела являются популярное творчество современных художников в жанре хеппенинг, реди-мейд, энвайронмент, ассамбляж, инсталляция, акция или перформанс, то есть искусство действия; а также аматорские практики самовыражения и коммуникации, популярные в социальных сетях, видеохостинге и имеющие форму меседжей, лайфхаков, челленджей, в том числе публичные акты социально-правового и политического характера в виде флешмобов, смартмобов, социомобов, политмобов, демонстраций и монстраций [3, с. 48–54]. Итак, высокая социальная значимость перформативных практик, а также эффективность их инструментальной, развивающей, методологической функций позволяет говорить об их правовом, политическом, культурном и моральном смысле.

Тело как биополитическая реальность. Далее к вопросу о том, насколько перформативные практики присутствия взаимосвязаны с современными стратегиями биополитики в том значении, которое вкладывал в это слово М. Фуко [4]. Исходя из биополитических принципов отношений человека с властью, утвердившихся в Европе в последние триста с лишним лет, ключевым вопросом либеральных режимов, согласно М. Фуко, является вопрос эффективности государства по отношению к своим гражданам. Власть призвана создавать условия для удовлетворения и богатства каждого отдельного индивида, легитимирующего ее. При этом индивид – полностью автономное существо, эгоистические интересы которого направлены на максимизацию собственной полезности, благосостояния и удовольствия. Так, приоритет утилитарных субъективных прав и ценностей позволяет биовласти управлять подданными как чисто биологическими организмами, первое место в аксиологической иерархии которых занимает их тело («политика чистой жизни»).

Речь о том, что «зарождение биополитики» было ознаменовано началом контроля власти над человеком не только и не столько через сознание, но через тело и в теле: «тело – биополитическая реальность», «медицина – биополитическая стратегия» [4]. В регистре либерального дискурса М. Фуко сопоставляет две противоположности – субъекта права и субъекта интереса, которые соотносятся аналогично договору и рынку. Они отличны по своей форме дискурса: формой юридическо-философского дискурса субъекта права является диалектика, в то время как формой историко-политического дискурса субъекта интереса является механика. Механика – экономическая по своему характеру тактика субъективной активности, непосредственно умножающая, эгоистическая, ничего не трансцендирующая. Однако, по мнению

М. Фуко, именно экономическая механика субъекта неолиберального общества наилучшим образом способствует становлению его отношений с властью через стратегию сопротивления. Рынок становится «местом юрисдикции» и «местом дистрибутивной справедливости», в котором власть поднимается снизу [4]. Так, будучи марксистом, нигилистом, технократом, неизменно тяготеющим к левому крылу, М. Фуко, тем не менее, оценил политическую пользу неолиберализма.

Огромное количество современных ученых продолжают систематически обращаться к опыту французского философа в области его биополитики, находя все новые и новые обоснования концепции власти. К числу таких ученых относился испанский профессор П. Г. Пикасо, анализирувавший проявления биополитики мировой системы и ее «патологические дрифты», исходя из основных аспектов современного мира, среди которых радикальный рост планетарной демографии, увеличение внутренних и внешних перемещений населения, миграция с последующими массовыми волнениями в обществах, связанными с петициями о проживании, гражданстве, убежище и правами беженцев, а также другие международные проблемы, связанные с основным телесным реципиентом биовласти – народонаселением [5].

Иранские авторы М. Ханиф и М. Мададизаде обращаются к теории биовласти М. Фуко для объяснения проблем колониальных и постколониальных обществ, в частности индийского. По мнению ученых, биовласть направлена на организацию отношений между расами и этносами, для массификации человека как члена вида, а не гражданского общества. В биополитической стратегии на первый план выступают натуралистические, материальные, видовые потребности человека [6].

Постиндустриальная эпоха позволила человеку удовлетворять свою биологическую потребность в наслаждении и комфорте, расширении возможностей памяти, зрения, мышления, в выносливости и долголетьи посредством цифрового контента, то есть посредством виртуального отношения сознание – мир. Сознание симулирует новое «тело» с его приумноженными возможностями – ощущающую и понимающую телесность – виртуального субъекта в его самоиллюзии полноценной и эффективной жизни. При этом когнитивный капитализм и цифровой метамодерн, усугубленные коронакризисом, принудительным социально-экономическим локдауном и изоляцией тела, провозгласили острый дефицит реальности, природности, естественности, маркировали живое общение как роскошь и прерогативу элиты, а онлайн-взаимодействие как удел бедных.

Сейчас медико-фармакологический комплекс, занявший главенствующую позицию, будет делать ровно то же самое, что всегда делал военно-промышленный. Существуют даже прогнозы установления *солидаризма* – режима

«медицинского фашизма», очень близкого к традиционной диктатуре и характеризующегося отсутствием реальной демократии и довольно жесткой незыблемостью власти, которая будет управлять массами через IT-технологии. Фактически постконституционный мир, в котором мы уже живем в отсутствие реальной демократии, есть шаг на пути к так называемому «шестому технологическому укладу», в котором будет господствовать ИИ. Его значимую часть составит *вирт*, где можно будет создавать рабочие места, вести коммуникацию, осуществлять управление, образование, развлечения – эдакая эра победившего киберпанка и биопанка [7].

Несмотря на то, что идея диктаторского солидаризма страдает левизной, известный коммуитарист С. Жижек ее не разделяет и в связи с пандемическими событиями проникается куда более прямой и однозначной концепцией солидарности, которую представляет в своей книге «Пандемика!: COVID-19 потрясает мир» [8]. По мнению словенского философа, глобальный капитализм приближается к кризису и только радикальные изменения могут спасти наши либеральные ценности.

Пандемия коронавируса спровоцировала в том числе распространение эпидемии идеологических вирусов, фальшивых новостей, вспышек расизма, конспирологизма, или параноидальных теорий заговора. С. Жижек надеется, что коронакризис поспособствует распространению более полезного идеологического «вируса мышления об альтернативном обществе» в форме глобальной солидарности и сотрудничества [8]. Речь идет о новом коммунизме, основанном на доверии к людям и науке. Философ формулирует исторически устойчивый паттерн: глобальная угроза порождает глобальную солидарность. То есть, согласно С. Жижеку, коронакризис, подобно фильтру, выявил все существующие патологии современного общества, все минусы либеральной демократии и указал путь к альтернативным ценностям, которыми являются коммунистические. Таким образом, коронакризис – это путь к коммунизму. Причем прогноз С. Жижека сводится к наднациональному солидарному обществу с центрами глобальной координации [8].

Однако такая идея кажется несвойственной для С. Жижека как сторонника левых взглядов. Кроме того, повседневная тактика самоизоляции, карантина и сокращения контактов среди населения прямо противоречит идее коммуны, всемирной солидарности и коллективной ответственности. К тому же угроза глобальных проблем человечества, как экологического, так и техногенного характера, отнюдь не нова и, несмотря на все усилия в сфере их глобальной координации, до сих пор не смогла сплотить мировое сообщество и политические ресурсы в едином порыве идеологического взаимопонимания и сотрудничества. Сама стратегия глобализации, ныне теряющая свою силу, была детищем именно либерализма, а не левых сил. Поэтому вряд ли коро-

накризису и «медицинской войне» удастся сыграть роль катализатора мировой победы коммунизма.

Политическое значение перформативного акционизма. Поддавшись философскому крену в биополитику, перейдем от физиологического значения *тела* в теории власти к перформативной его роли в политике. Для этого обратимся к теории перформативного политического акционизма Дж. Батлер [9]. Американская философ расценивает перформативность как новую онтологию, согласно которой реальность не является ни природно, ни социально детерминированной, она перформатируется, определенным образом воспроизводится самими агентами. Человеческое тело есть изначально перформативным. Оно бесконечно пребывает внутри перформативного действия. Соответственно, через действия люди представлены в исторических событиях, политических состояниях, социальных реакциях. Ключевой характеристикой тела, особенно на политической арене, у Дж. Батлер выступает уязвимость [10, с. 98–100].

Диктатура власти всегда остро и болезненно отражается на свободе тел, соответственно, и тела со своей стороны прибегают к отчаянной ответной реакции в форме перформативных практик. Так, жесткие централизованные карантинные меры, локдауны, требования самоизоляции, запрет собраний, сборов, живой коммуникации могут быть расценены как вмешательство государства в сферу личных прав человека. Не вызывает сомнения, что ограничение присутствия, физической активности, публичного позиционирования себя, своей воли, своих потребностей способствуют убежденности людей в своей неполноценности, побуждают их к компенсации телесной недостаточности путем всевозможных визуальных заявлений о себе. Жесткая фрагментация и локализация субъектов ведет к параличу их политической воли, размыванию гражданской позиции, этическому безразличию, аморфности, эгоистичности. Перформатив – это попытка возмещения ущербного, ограниченного онлайн-существования в неблагоприятных условиях цифровой среды в целом и карантина в частности. Так, исключительно виртуально-телесная самореализация, доминирующая в последнее время, косвенно вынуждает уязвимого человека искать перформативные формы самовыражения, самозащиты и самосохранения в суровых условиях позднего капитализма.

По мнению Дж. Батлер, собрание тел как таковое предшествует акту высказывания и само по себе есть активированием народной воли. «Мы», провозглашенное телами, жестами, движениями, действиями, мимикой и головами, в разы «громче» заявленной в дискурсе позиции. Иногда «народ» воздействует даже своим коллективным молчанием или иронией [9]. Современные популярные перформативные практики сводятся к созданию ситуа-

тивних альянсов, часто бессловесно-телесного характера (инсталляции, флешмобы, монстрации), – это огромное «тело», которое не только коллективизирует, но и организует людей, к нему причастных. По сути, новая политичность устанавливается благодаря перформативности в формате телесности. Хотя стоит отметить позитивный эффект даже медийных и сетевых перформансов, адресно решающих те или иные социальные проблемы. Так, американские ученые Ф. Арипова и Дж. Джонсон, изучающие постсоветские общества, дают в российском журнале положительную оценку виртуальному активизму на примере феминистского украинско-российского флешмоба 2016 г., запущенного украинским активистом в Facebook и посвященного проблеме сексуального насилия [11]. Флешмоб привел к появлению более десяти тысяч оригинальных постов; противостоял стигме, связанной с темой сексуального насилия; привлек внимание СМИ, правозащитников и власти; имел конкретные результаты (были возбуждены уголовные дела против ряда лиц), то есть определенно способствовал прогрессивным изменениям.

В насковзь заполитизированной реальности проявление воли индивида – это всегда противостояние власти. Субъективная воля либо воля массы, особенно выраженная в действии, есть оформленный протест, пусть даже молчаливый. Традиционная политичность имела форму дискурса, что и составляло суть демократии («каждый имеет право быть услышанным!»). Отделение высказывания от акции, а голоса от тела свидетельствует об изменении характера публичности в сфере отстаивания личных прав, а также об этапе *постдемократии*, на котором равенство понимается не как равенство голосов, но как равенство предьявленных тел, имеющих претензии к власти и возможность удовлетворения этих претензий (поскольку сам по себе голос уже ничего не гарантирует и не свидетельствует о свободе). Согласно Дж. Батлер, политическое высказывание – это действие [9].

Перформатив – тактика позиционирования прекариата. Всё большее число независимых друг от друга людей, охваченных острым чувством недостатка прав, благ и суверенности собственной жизни, выходят на улицы для создания ситуативных альянсов: от флешмобов до коворкингов и акций протеста. Всё это – следствие хрупкости, уязвимости и незащищенности социальных агентов – *прекариата*. Сегодня вместо единого класса или монолитного коллектива есть множество разрозненных людей, в определенной степени лишенных всей полноты своих прав. Концепт прекарности сегодня несет невероятно широкое содержание и ассортимент носителей его свойств: от безработных, бедняков, мигрантов, беженцев, инвалидов, неграждан, кви-ров и трансгендеров до жертв военных действий, бытового насилия, деспотии власти, террора полиции, экономического мошенничества, расовой, национальной или религиозной дискриминации.

Так, О. Реболедо, современный ученый из Чили, рассматривает местный прекариат как новый класс, сформировавшийся вследствие неолиберальной экономической модели и появления особого типа трудовых отношений [12]. Исследователь Дж. Гринштейн из США применяет классовую схему прекариата, разработанную Г. Стендингом [13], к изучению трудовых сил в Америке за последние сорок лет [14]. Главный социальный разрыв, по мнению Дж. Гринштейна, пролегает между теми, кто имеет качественную работу и теми, кто ее лишен. Классовая структура прекарности объясняет растущее неравенство доходов и жизни в американском обществе. К тому же, автор отмечает демографический облик современного прекариата, существенно отличающийся от старого рабочего класса по признаку расы и пола [14].

Аргентинский социолог Р. Мунк, в свою очередь, даже предлагает альтернативный подход к организации труда, противоречащий легализации, который будет сосредоточен на структурах, подобных профсоюзам и разрабатывающих социальную стратегию движения прекариата [15]. В то же время американская профессор социологии Р. Милкман причисляет к «новому прекариату» в США, в частности, рабочих иностранного происхождения, то есть иммигрантов [16]. По ее мнению, гнев рабочих, родившихся в Америке, как и политика правых популистов, трагически неверно направлен на иностранных рабочих. Дело в том, что на сегодняшний день основной мерой по сокращению безработицы со стороны правительства является увеличение числа работников с неполной занятостью, что и влечет рост прекариата. Дискурс же об иммигрантской угрозе и восстановлении американской мечты спровоцирован самой политической элитой США, искусственно культивирующей идею неравенства.

Российский исследователь С. Хенкин, обращаясь к проблеме массовых протестов в сегодняшней Испании, называет их инициатором именно прекариат, заметно выросший на фоне финансового кризиса и усиления социального неравенства в Испании [17]. Несостоятельность, нестабильность и отсутствие гарантий занятости склоняют прекариев к глубокому недоверию политическим институтам и власти как таковой. Их реакция на политику варьируется от абсолютной апатии до активного участия в движениях протеста. Тем не менее влияние прекариата на правящую элиту несущественно, поскольку хаотично, спонтанно, лишено вертикальной структуры, организованности и лидерского руководства.

Шведские авторы А. Холмберг и А. Алвиниус говорят о новом «климатическом прекариате» – детях [18]. Так они концептуализируют уязвимость детей в условиях климатического кризиса. Дети больше всех страдают от потери стабильного будущего в результате патологических изменений климата. Достаточно часто в современном теоретическом контексте употребляются термины «этнический прекариат», «расовый прекариат», «квир-прекариат»

и т. п. Таким образом, понятие «прекарность» в научном дискурсе сегодня приобрело достаточно общее значение, став символом уязвимости.

Прекарность можно назвать не только особым статусом человека, но и сопровождающим его ощущением ненужности, ущербности, униженности, исключенности, неприкаянности, а также специфическим способом вовлеченности в политическую или иную сферу, или, точнее, выключенности из нее. При этом прекариат не образует самостоятельного политического субъекта, таковым становятся его собрания – перформативы – могучий правовой телесный потенциал, несущий позитивную политическую энергию. Прекарии создают новый тип субъектности путем инициирования гибких целевых сообществ, или альянсов, коммерческого или правового характера, объединенных единой целью, пространством и телесностью. Совершенно очевидно, что локальное пребывание человека в конкретном топографическом месте в качестве тела имеет куда больший политический эффект, нежели глобальное симулятивное его присутствие в медийном пространстве, где он также вправе заявить о себе. Забвение тела таит опасность его бесправия и гибели. Поэтому спонтанные целевые собрания субъектов – телесные перформансы – есть новая модель социального единства, новый формат правосубъектности, в основу которых положены универсальные общечеловеческие натуральные потребности, а не идейная солидарность.

Самопредпринимательство субъекта позднего капитализма: жизнь на рынке. Феномен телесности находит сегодня свое продолжение во многих актуальных концепциях, среди которых не только перформативность и антропология прекарности, но также проблематика *самоэксплуатации* и *самопредпринимательства* в рамках общей теории коммодификации человеческого тела. Современный капитализм давно перешел от эксплуатации к самоэксплуатации, к появлению людей-фирм, активность которых сведена к тому, чтобы выжать, извлечь из себя, своей жизни, тела, разума, времени еще как можно больше прибыли. Это обратная сторона стремления к совершенству, успеху, благополучию, удовольствию.

Модель общественных отношений и подчинения власти существенно изменилась. Личность прекращает подчиняться внешнему принуждению. Она превращается в собственного производителя, работодателя и продавца, тем самым принимая на себя функцию принуждения, необходимого для выживания и конкурентоспособности предприятия, которым является. Проявления такой коммерциализации и продуктивности тела особенно выразительны в видеоблогерстве, модельном бизнесе, спорте, шоу-бизнесе, киноиндустрии, косметологическом сервисе, донорстве, суррогатном материнстве. Развитость самоэксплуатации сегодня подтверждается при получении очередного популярного электронного приглашения на конференцию, вебинар, тренинг или

мастер-класс по развитию тех или иных «навыков»: памяти, мышления, владения иностранным языком, коммуникации, ораторского мастерства, силы, выносливости, гибкости, долгожительства и т. п.

Популярной проблеме сущности и происхождения самоэксплуатации посвящено сегодня множество исследований, конференций и научных дискурсов. Одной из самых значительных в этом направлении является работа 2010 г. «Нематериальное» известного французского мыслителя и журналиста А. Горца, в которой он рассматривает эволюцию труда, капитала и общественных отношений в условиях, как он сам выражается, «когнитивного капитализма» [19]. А. Горц констатирует устранение различий между субъектом и предприятием, между рабочей силой и капиталом, следствием чего есть появление самопредпринимателя. Личность становится предприятием для самой себя, рассматривает себя и как рабочую силу, и как постоянный капитал, требующий непрерывного воспроизводства, модернизации, расширения и утилизации. Так, абсолютно оправданы постоянные инвестиции в собственный «человеческий капитал»: курсы повышения квалификации, оздоровительные мероприятия, тренинги, курсы английского, ментальной математики, пластическую хирургию, в конце концов.

По мнению А. Горца, будущее принадлежит самопредпринимателям. Человек становится фабрикой. Самопродажа распространяется на все области жизни. Даже наемные работники становятся индивидуальными предпринимателями, управляющими своей карьерой, как маленьким предприятием [19]. Это ведет к тому, что человек полностью растворяется в гонке за самоэффективностью. Вся его жизнь превращается в работу, становится самым дорогим капиталом. Человек сбывается на рынке. Как тут не вспомнить о «гедонистическом императиве» Дэвида Пирса [20], если обратной стороной стремления человека к безграничному удовольствию выступает его беспощадная самоэксплуатация. Жажда удовольствия оправдана огромными затратами собственной биофизической энергии, а разумное принуждение требует эмоциональной и тактильной компенсации.

Как считает итальянский философ А. Музио, феномены самопредпринимательства и человеческого капитала являют собой последствия феноменологической революции, стершей грань между временем, посвященным жизни, и временем, посвященным профессии [21]. Время первого типа рассматривается им как потенциально отнятое у успешного самостоятельного предпринимателя – «концепция ограбленного времени». А. Музио дает убедительное обоснование своего негативного отношения к «биотруду», в котором основным предпринимательским ресурсом выступает тело. В качестве примера такого труда философ приводит суррогатное материнство; беременность интерпретируется им как биополитическое событие неолиберализма [21].

В свою очередь, испанский философ А. Виллар, анализируя творчество выдающегося итальянского философа и политика Антонио Негри, известного знатока философии М. Фуко, при этом сам расценивает фигуру самопредпринимателя, представленного в «Рождении биополитики» М. Фуко, как фундаментальный концепт, на основании которого происходят осуществление и понимание процессов субъективации сегодня [22].

В то же время российские ученые Е. Щекотин, А. Барышев и В. Кашпур уделяют внимание практике самопредпринимательства в социальных сетях в погоне за улучшением качества жизни [23]. Представление о качестве жизни формируется в соответствии с персонифицированным образом благополучия под влиянием полученных из Сети впечатлений. Эффект такого влияния получил название «экономика впечатлений», в рамках которой востребованным предметом потребления является уникальный личный опыт. Эффективная эксплуатация и популяризация личного опыта весьма востребованы и достаточны для удовлетворения телесности в ее эмоциональных потребностях. То есть речь идет о повышении качества жизни посредством сетевого самопредпринимательства.

Все теоретические построения нашего исследования разворачиваются вокруг тела, в перформативно-практическом, политическом, трудовом и экономическом пространствах его проявления. Логическим финалом анализа тела и его разносторонних функций становится факт его прагматичной коммодификации как коммерческого ресурса для самого его обладателя. Для современного человека тело – биологический, когнитивный, художественный, производственный материал. Теоретики пишут о «коммодификации рабочего класса», «коммодификации жизненного пространства». На фоне проникновения неолиберальной утопии в массовую культуру вся жизнь оказывается в плену экономического расчета и стоимости. Всякая деятельность и всякое качество – брак, секс, зачатие, здоровье, красота, идентичность, знания, идеи, отношения – должны превратиться в бизнес и стать результатом бизнеса.

Приставка «само-» становится важнейшим требованием к новой форме рабочей силы: самоэкономизация, самоорганизация, самоуправление, самосохранение, самоинтеграция, саморазвитие, самопродажа, самостоятельная ответственность и т. п. Всё это – в сочетании с активным самосбытом посредством перформативных стратегий саморекламы. Господствует логика капитала в категориях рынка. Жизнь – бизнес, человек – капитал. «В будущем все будут торговать», – отмечает А. Горц [19]. По прогнозам неолибералов, в скором времени общество ждет устранение наемного труда и замещение его самопредпринимательством, поскольку вместе с отношением найма исчезнет и безработица (однако не прекарность. – Ю. М.).

Пособие по безработице превратится в пособие на поиск работы, причем под «поиском работы» следует понимать самую что ни на есть усердную работу. Подразумевается, что безработный обязан приобрести знания и навыки, более востребованные на рынке, чем те, которыми он уже обладает. Самосоздание становится такой же *job*, как и любая другая работа. Главная цель такой политики – внушить людям, что они сами виновны в том, что остались безработными или прекариями. Таким образом, размышление о самопредпринимательстве возвращает нас к проблеме прекарности коммодифицированных тел, для которых оптимальным способом созидания и реализации себя в неолиберальной среде тотального рынка становятся перформативные практики самопродажи.

Если российская философ Е. Петровская [24] предлагает отказ от эстетизма и трансцендентности ради акцента на чистой *репрезентации* и демонстрации знака, проблематизируя концепцию художественного изображения, то, в свою очередь, Г. Э. Дебор двадцать семь лет назад в своей книге «Общество спектакля» констатировал исключительную *репрезентативность* в целом визуальной культуры позднего капитализма [25]. Леворадикально настроенный французский философ, художник и историк Г. Э. Дебор подразумевает под «обществом спектакля» современный ему социальный и природный мир, который полностью визуализирован в искусственных образах или спектаклях: «То, что некогда переживалось непосредственно, ныне стало репрезентацией... Жизнь – нагромождение спектаклей» [25]. Понятно, что речь идет о симулятивности культуры 1990-х, однако в данном случае важен политический смысл, который вкладывает в свою концепцию Г. Э. Дебор как радикальный теоретик. Он объясняет поверхностную репрезентативность общества спектакля тем, что капитализм колонизировал и коммодифицировал повседневную жизнь, превратив всё в товар. Быть репрезентированным – означает быть оцененным и проданным.

О способе бытия современного человека. Вернемся к тому, что само значение перформанса – представление, репрезентация, спектакль, демонстрация. «Визуальная культура», получившая свое определение тридцать лет назад, не меняет своих неолиберальных капиталистических основ, а просто отыскивает новые выразительные формы, позволяющие оптимизировать бытие человека под контролем власти.

Креативная зона перформативного действия позволяет выразить концептуальный онтологический принцип современности – разрыв физического и семантического, акта и комментария, действия и речи, тела и телесности. Поэтому перформанс становится незаменимым альтернативным способом самореализации безмолвного тела. В то время как язык остается способом бытия человека как агента информационной среды.

Немой перформатив / перформанс есть закономерное следствие предшествующего засилья семантики в глобальном пространстве самовыражения человека. Демократия, провозгласившая себя реальностью дискурса, прекращает свое существование, как и сам дискурс. Перформанс – это не новый элемент демократии, это конец демократии как пространства равноправия голосов. Биополитика на своем современном этапе рассматривает существование каждой отдельной социальной единицы на принципах самообеспечения и самоокупаемости, автономии и взаимозаменяемости. Сложные, разветвленные институциональные структуры с их фундаментальностью, инертностью и влиятельностью, которые были способны интегрировать, солидаризировать и ориентировать людей, принципиально противоречат современной стратегии биовласти. Поэтому власть активно реформирует все сферы бытия человека, целенаправленно заменяя небезопасный для нее демократический консенсус идентичностей сингулярностью демонстративных актов частных лиц.

Каждый единичный агент перформативной реальности в праве проявить свои требования и инициативы в гораздо большей степени, чем это мог сделать традиционный «служащий» грандиозной институциональной структуры. Однако «проявить» – еще не означает повлиять, добиться желаемого результата. Креативное самовыражение вовсе не гарантирует удовлетворения потребностей. Оно лишь увеличивает шансы на успех в неравной борьбе с «равноправными» конкурентами за свои права. Свободный акционист свободного перформативного рынка сам в ответе перед собой за свои успехи или их отсутствие. Как обыденная воспринимается фигура торговца, привычной стала рыночная логика купли-продажи, экономической целесообразности, окупаемости и ценообразования относительно тех или иных объектов / субъектов.

Постиндустриальный прорыв в экономике сделал фундаментальной сферой занятости торговлю. Неолиберальный капитализм успешно реализовал модель торговли на политическом и правовом поприще. Рынок больше не ассоциируется с наживой, мошенничеством, эгоизмом и иждивенчеством, не возмущает общественного сознания, да и само общественное сознание проблематично. Напротив, рынок – это мир благородного риска, героизма, предприимчивости и возможности быстрого успеха. Рынок, как и сам предприниматель, не может преследовать коллективный интерес, это противоречит либералистской логике рационального индивидуализма. Каждый лоточник на улице теперь суть не просто уязвимый прекарий, но агент перформативного акта и режиссер инсталляции (в значении собственная жизнь).

Постдемократия ознаменовала конец созидательно-производственной эры, отлучив человека от творчества, от труда в дарвиновском смысле этого слова. Устранившись от создания вещей, человек избрал функцию распоряжения и оперирования вещами: контроль, управление, демонстрация, купля-про-

дажа. Роль творца излишне сакральна. Менеджер же не проникает в глубину объектов, которыми распоряжается, не демонстрируя в то же время и собственной глубины. В перформативном акте, организованном в технике реди-мейд, сами субъекты настолько поверхностно-функциональны, что приближаются к объектам. Само формальное событие изменило смысл: из акта-творения на акт-модуляцию.

Для выгодной самопродажи человек использует особую логику, буквально математическую логику двоичной системы исчисления, построенную на бинарных алгоритмах: «правда» – «ложь», «есть» – «нет», «и» – «или», «1» – «0». В ней нет места интуиции, оценке, творчеству. Если человек будет руководствоваться только этой логикой, ожидание «очеловечивания» Искусственного Интеллекта абсолютно закономерно, поскольку дистанция между ИИ и человеческим сознанием значительно сокращается. Человеку-менеджеру для успешной самореализации вполне хватает контакта с компьютером. Человеческая логика не наталкивается при этом на противоречия; большинство отраслей не исключают продуктивную деятельность в дистанционном режиме. Качественно не страдает онлайн-управление ресурсами, товарами, информацией, людьми и финансами.

В связи с этим игры биополитиков в форме пандемии и серии локдаунов окончательно девальвируют ценность продуктов духовного творчества, которые еще присутствуют в таких сферах, как литература, театр, балет, прикладное искусство, архитектура, агрономия, промышленность, образование, воспитание. Деятельность в этих сферах предполагает нелогичное, чувственное, сентиментальное, интимное взаимоотношение между людьми, или автором и его творением. К примеру, педагогический процесс не может удовлетворять своим критериям в том случае, если осуществляется вне живого, эмоционального, энергетического контакта ученика с наставником. Так, в жестких условиях антигуманных биополитических ограничений человек окончательно отстраняется от духовной идентичности, а ключевым основанием его антропности, субъектности и правового статуса становятся его соматические особенности и потребности.

Наблюдающаяся дегуманизация не угрожает лишь работе IT-сферы, масс-медиа, финансовой сферы и сферы власти. Здесь человек-менеджер продолжает действовать полноценно, не прибегая к духовно-ментальной стороне своей натуры. Управленческая деятельность и ее результаты нисколько не ущемлены господством примитивных алгоритмов осуществления. Потенциальная онлайн-пассивность объектов власти является идеальным условием для успешного распоряжения ими; это условие обеспечила современная биополитика тотального карантина, изоляции и сингулярных локаций. Перегрузка социальных связей привела к радикальным структурным последстви-

ям, расщеплению социального тела на единичные, самостоятельные, но взаимообусловленные в своем существовании, ведомые «субъекты-объекты».

Угроза чрезмерной «объективации», «овеществления» духовного индивида, или попросту проблема дегуманизации, неоднократно озвучивалась многими исследователями и на предыдущих этапах. К примеру, Р. Барт в середине прошлого века заявил о появлении «человека-вещи» или «человека-снаряда», феномен которого обусловлен техническим ажиотажем, в частности развитием реактивной авиации [26, с. 136–138]. Французский структуралист писал о человеке-снаряде (*Jet-man*'e) как об очередном новейшем мифе о вымышленной расе небожителей – пилотах реактивных самолетов. Парадокс в том, что в мифологии *Jet-man*'а устранена сама скорость полета, точнее, она воспринимается не в пространственно-временных физических показателях, а через телесность. Полет, по словам Р. Барта, – это уже не зрительное восприятие точек и поверхностей, но лишь некое соматическое расстройство при наборе высоты (судороги, тошнота, головокружение, давление и обмороки). Человек переживает кризис без движения [26, с. 136]. Сверхвысокая скорость оборачивается покоем, чистой пассивностью, и философ находит это приметой современности. Исключительно телесное переживание другой реальности подобно эффекту, получаемому в современных очках или шлемах виртуальной реальности; разница лишь в том, что очки VR симулируют полет, в то время как реактивный полет симулирует покой.

«Классический герой скорости» совершал эпизодический подвиг, требующий смелости, не переставая при этом быть просто человеком (писательство Сент-Экзюпери, Баха, Даля, Линдберга). *Jet-man*'у же как будто не ведомы ни приключения, ни судьба; у него есть один лишь определенный удел, и то, скорее, антропологический, чем собственно человеческий [26, с. 137]. Сакральный образ *Jet-man*'а полностью лишен романтико-индивидуалистических характеристик. Самим своим именем он отсылает к чистой пассивности, ибо «что может быть более инертно и несамостоятельно, чем метательный снаряд? ... Человек-снаряд – это герой, превращенный в вещь» [26, с. 138].

Бартовский дискурс об утрате героизма и гуманизма уже в XX в. актуализирует онтологию тела и телесности агента события. Сегодня максимальная мобильность, динамизм и вирт превращают субъекта в «человека-вещь» – пассивное орудие в руках биовласти. Возможность симуляции непрерывного движения обеспечивает в сознании каждого индивида убедительную иллюзию свободы, полноправия и реализованности. Цифровые возможности моментального дистанционного доступа до информации, знаний, ресурсов, товаров, услуг и финансов создают у человека ощущение абсолютной вседозволенности и безграничной возможности для самореализации. При этом реальная зависимость человека от технологий намного превышает обратную зависи-

мость технологий от человека, а также поднимает важную проблему расщепления бытия на дискурсивное бытие телесности в информационной реальности и физическое бытие тела в событии жизни. Вполне достаточно старой доброй постмодернистской деконструкции, чтобы развести эти два онтологические измерения – две локации: присутствие и наличие. «Присутствовать» можно и виртуально, это гарантировано сознанием, в то время как «наличие», уже лишенное семантической оболочки, возможно лишь посредством участия тела как такового. С наличия начинается перформанс.

Метамодернистские реалии дистанцируют *бытие-в-значении*, как семантическую натуру в информационной среде обитания, и *бытие-в-теле*, как биологическую натуру в объективном мире. Вытесненное на второй план тело начинает яростно бороться за свое существование, однако лишенное голоса остается немим актером глобального перформанса. Сообщество участников этого перформативного альянса тем не менее не является коллективом. «Безголосые» агенты социальных перформативных актов отстаивают у власти свои широкие права, которые не в силах осуществить, подобно людям с альтернативными возможностями. Фактический парадокс: трансгуманистический прогноз обещает человеку стремительное расширение его физиологических способностей (памяти, мышления, психики, восприятия, выносливости) [27, с. 120–122], а также юридических прав, легализующих эти способности, и в то же самое время трансчеловек обретает признаки «инвалидности». Это объясняется неполноценностью антропологии «усовершенствованного» человека, у которого в новых цифровых условиях обитания, обеспеченных трансгуманистической биополитикой, происходит вынужденное переключение «режимов действия» с «аудио» на «видео», с нарративной культуры на визуальную. Расширение средств и возможностей коммуникации еще не означает их синхронизацию и одновременную доступность. В современных политико-правовых реалиях речь и перформанс выступают альтернативными практиками самореализации и взаимодействия людей и потому не гарантируют фактической эволюции и могущества постчеловека, но, скорее, угрожают ему односторонностью, ущербностью и деградацией.

Выводы. Актуальная тенденция возрождения тела (незаурядного конкурента телесности) привела к радикальным перезагрузкам онтологических принципов, ценностных приоритетов, гуманистических ориентиров, правозащитных теорий, а также социально-политических и художественных практик самореализации современного человека. Семантический символизм отошел вместе с постмодернистской коммуникативной парадигмой. На смену нарративу и дискурсу пришли перформативное искусство действия и сетевой челлендж. Борьба тела за свою значимость нашла выражение в раз-

нообразии соматических прав человека, этике трансгуманизма, широком спектре жанров акционистского творчества, гражданских флешмобах и монстрациях, формах вирт-самовыражения. Однако все отчаянные усилия позиционировать тело лишь подтверждают ущербность статуса субъекта новейшего времени, избравшего неолиберальный путь к совершенствованию в трансгуманистических и биополитических стандартах, который парадоксальным образом приводит его к диктатуре мировой власти. Бессловесные инсталляции, социомобы и челленджи – это не инновационный элемент политического либерализма, это – «красноречивое» немое свидетельство конца демократии как творчества людей в сфере власти. Перформативные практики в политике, праве, экономике, образовании, искусстве – это манифестация отчаяния, воли, желания, протеста и немощи человека, безмолвный жест бесправия, зависимости и неприкаянности уязвимого агента позднего капитализма.

ЛИТЕРАТУРА

1. Батлер Дж. Психика власти: теории субъекции. Санкт-Петербург : Алетейя, 2002. 168 с.
2. Фишер-Лихте Э. Эстетика перформативности. Москва : Play & Play : Канон-плюс, 2015. 374 с.
3. Мелякова Ю., Коваленко И. Семиотика жеста: перформативный концептуализм. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія*. 2021. № 2 (49). С. 40–65.
4. Фуко М. Рождение биополитики / пер. с фр. А. В. Дьякова. Санкт-Петербург : Наука, 2010. 448 с.
5. Picazo P. G. Biopolitics of the world system: some reflections about its pathological drifts. *Revista electronica de estudios internacionales*. 2019. Vol. 37. P. 1–27.
6. Hanif M. and Madadzadeh M. Foucault's Biopower and E. M. Forster's a passage to India. *Aisthesis: Pratiche Linguaggi e saperi dell estetico*. 2020. Vol. 13, Issue 1. P. 101–114.
7. Переслегин С. «В известной мере все кончено». О том, как COVID-19 похоронил одну цивилизацию и построил другую. URL: <https://www.fontanka.ru/2021/01/07/69670446/> (дата обращения: 07.01.2021).
8. Жижек С. Коронавирус – путь к коммунизму. URL: <https://www.liva.com.ua/koronavirus-put-k-kommunizmu.html> (дата обращения: 25.03.2020).
9. Батлер Дж. Заметки к перформативной теории собрания. Москва : Ad Marginem Press, 2018. 248 с.
10. Коваленко І. І., Мелякова Ю. В., Кальницький Е. А. Феномен тілесності в перформативній парадигмі: від зібрання до проблематизації політичного. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія*. 2020. № 1 (44). С. 86–119.

11. Aripova F., Johnson J. E. The Ukrainian Russian virtual flashmob against sexual assault. *Journal of Social Policy Studies*. 2018. Vol. 16, Issue 3. P. 487–500.
12. Rebolledo O. A. The phenomenon of the precariat in Chile and the human resource management (HRM). *Revista Gestion de las Personas y Tecnologia*. 2020. Vol. 13, Issue 38. P. 35–47.
13. Стендинг Г. Прекариат: новый опасный класс. URL: <https://e-libra.ru/read/508982-prekariat-novyy-opasnyy-klass.html> (дата обращения: 08.12.2019).
14. Greenstein J. The Precariat class structure and income inequality among US workers: 1980–2018. *Review of Radical Political Economics*. 2020. Vol. 52, Issue 3. P. 447–469.
15. Munck R. Work and capitalist globalization: Beyond dualist reason. *Review of Radical Political Economics*. 2020. Vol. 52, Issue 3. P. 371–386.
16. Milkman R. Immigrant labor and the new precariat. Cambridge : Polity, 2020. URL: <https://www.amazon.com/Immigrant-Labor-Precariat-Immigration-Society/dp/0745692028?asin=0745692028&revisionId=&format=4&depth=1> (дата обращения: 29.05.2021).
17. Khenkin S. M. Spain: Modern trends of mass protest. *Mirovaya Ekonomika i Mezhdunarodnye Otnosheniya*. 2020. Vol. 64, Issue 9. P. 73–82.
18. Holmberg A. and Alvinus A. Children as a new climate precariat: A conceptual proposition. *Current Sociology*. 2021. January 4. P. 1–17.
19. Горц А. Нематериальное. Знание, стоимость, капитал. 2010. URL: <https://finbook.news/book-kapital/nematerialnoe-znanie-stoimost.html> (дата обращения: 30.05.2021).
20. Пирс Д. Гедонистический императив / пер. с англ. Александра Баженова. 2015. URL: https://vk.com/doc35110420_529542453 (дата обращения: 15.03.2020).
21. Musio A. Human capital and self-entrepreneurship. The concept of robbed time. *Cuadernos de Bioetica*. 2018. Vol. 29, Issue 96. P. 193–201.
22. Villar A. G. The entrepreneur of himself: what Antonio Negri missed. *Daimon Revista Internacional de Filosofia*. 2017. Issue 71. P. 63–79.
23. Щекотин Е. В., Барышев А. А., Кашпур В. В. Самопредпринимательство и социальные сети: персонализация имиджей благополучия в цифровую эпоху. *Наука и технологии XXI века: возможности и риски* : материалы Междунар. науч.-практ. конф., 23 нояб. 2017 г. Костанай : Изд-во ООО НИЦ «Антровита», 2017. С. 47–52.
24. Petrovsky H. V. Thinkin in Images. From the icon to dynamic sign. *Problems of Philosophy*. 2018. Issue 11. P. 57–64.
25. Дебор Г. Э. Общество Спектакля. URL: https://royallib.com/book/debor_gi/obshchestvo_spektaklya.html (дата обращения: 16.06.2021).
26. Барт Р. Мифологии / пер. с фр. С. Н. Зенкина. Москва : Изд-во им. Сабашниковых, 2000. 314 с.
27. Сучасне суспільство, людина, право в умовах глобальних трансформацій : монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін. ; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2020. 344 с.

REFERENCES

1. Batler, Dzh. (2002). Psihika vlasti: teorii sub'ekcii. Sankt-Peterburg: Aletei'ja [in Russian].
2. Fisher-Lihte, E. (2015). Estetika performativnosti. Moskva: Play & Play; Kanon-pljus [in Russian].
3. Meljakova, Ju., Kovalenko, I. (2021). Semiotika zhesta: performativnyi konceptualizm. *Visnyk Nacional'nogo yurydychnogo universytetu imeni Yaroslava Mudrogo. Seriya: Filosofiya, № 2(49), 40–65* [in Russian].
4. Fuko, M. (2010). Rozhdenie biopolitiki. Sankt-Peterburg: Nauka [in Russian].
5. Picazo, P. G. (2019). Biopolitics of the world system: some reflections about its pathological drifts. *Revista electronica de estudios internacionales, Vol. 37, 1–27*.
6. Hanif, M. and Madadzadeh, M. (2020). Foucault's Biopower and E. M. Forster's a passage to India. *Aisthesis: Pratiche Linguaggi e saperi dell estetico, Vol. 13, Issue 1, 101–114*.
7. Pereslegin, S. (2021). «V izvestnoj mere vsjo koncheno». O tom, kak COVID-19 pohoronil odnu civilizaciju i postroil druguju. URL: <https://www.fontanka.ru/2021/01/07/69670446/> [in Russian].
8. Zhizhek, S. (2020). Koronavirus – put' k kommunizmu. URL: <https://www.liva.com.ua/koronavirus-put-k-kommunizmu.html> [in Russian].
9. Batler, Dzh. (2018). Zametki k performativnoj teorii sobranija. Moskva: Ad Marginem Press [in Russian].
10. Kovalenko, I. I., Melyakova, Yu. V., Kal'nytskyi, E. A. (2020). Fenomen tilesnosti v performatyvnyj paradygmi: vid zibrannya do problematyzaciyi politychnogo. *Visnyk Nacional'nogo yurydychnogo universytetu imeni Yaroslava Mudrogo. Seriya: Filosofiya, № 1(44), 86–119* [in Ukrainian].
11. Aripova, F., Johnson, J. E. (2018). The Ukrainian Russian virtual flashmob against sexual assault. *Journal of Social Policy Studies, Vol. 16, Issue 3, 487–500*.
12. Rebolledo, O. A. (2020). The phenomenon of the precariat in Chile and the human resource management (HRM). *Revista Gestion de las Personas y Tecnologia, Vol. 13, Issue 38, 35–47*.
13. Stending, G. (2019). Prekariat: novyj opasnyj klass. URL: <https://e-libra.ru/read/508982-prekariat-novyj-opasnyj-klass.html> [in Russian].
14. Greenstein, J. (2020). The Precariat class structure and income inequality among US workers: 1980–2018. *Review of Radical Political Economics, Vol. 52, Issue 3, 447–469*.
15. Munck, R. (2020). Work and capitalist globalization: Beyond dualist reason. *Review of Radical Political Economics, Vol. 52, Issue 3, 371–386*.
16. Milkman, R. (2020). Immigrant labor and the new precariat. Cambridge: Polity. URL: <https://www.amazon.com/Immigrant-Labor-Precariat-Immigration-Society/dp/0745692028?asin=0745692028&revisionId=&format=4&depth=1>.
17. Khenkin, S. M. (2020). Spain: Modern trends of mass protest. *Mirovaya Ekonomika i Mezhdunarodnye Otnosheniya, Vol. 64, Issue 9, 73–82*.

18. Holmberg, A. and Alvinus, A. (2021). Children as a new climate precariat: A conceptual proposition. *Current Sociology*, January 4, 1–17.
19. Gorc, A. (2010). Nematerial'noe. Znanie, stoimost', kapital. URL: <https://finbook.news/book-kapital/nematerialnoe-znanie-stoimost.html> [in Russian].
20. Pirs, D. (2015). Gedonisticheskij imperative. URL: https://vk.com/doc35110420_529542453 [in Russian].
21. Musio, A. (2018). Human capital and self-entrepreneurship. The concept of robbed time. *Cuadernos de Bioetica*, Vol. 29, Issue 96, 193–201.
22. Villar, A. G. (2017). The entrepreneur of himself: what Antonio Negri missed. *Daimon Revista Internacional de Filosofia*, Issue 71, 63–79.
23. Schekotin, E. V., Baryshev, A. A., Kashpur, V. V. (2017). Samopredprinimatel'stvo i social'nye seti: personalizacija imidzhej blagopoluchija v cifrovuju jepohu. *Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii «Nauka i tehnologii XXI veka: vozmozhnosti i riski»*, 23 nojabrja. Kostanaj: Izdatel'stvo OOO NIC «Antrovita», 47–52.
24. Petrovsky, H. V. (2018). Thinkin in Images. From the icon to dynamic sign. *Problems of Philosophy*, Issue 11, 57–64.
25. Debor, G. E. (1994). Obschestvo Spektaklja. URL: https://royallib.com/book/debor_gi/obshchestvo_spektaklya.html [in Russian].
26. Bart, R. (2000). Mifologii. Moskva: Izdatel'stvo im. Sabashnikovyh [in Russian].
27. Suchasne suspil'stvo, lyudyna, pravo v umovakh global'nykh transformacij: monografiya. (2020). / Danyl'yan, O. G., Dz'oban', O. P., Zhdanenko, S. B. ta in. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Мелякова Юлія Василівна, кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Жданенко Світлана Борисівна, кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Кальницький Едуард Анатолійович, кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

ВІД БІОПОЛІТИКИ ДО ПРЕКАРНОСТІ КОМОДИФІКОВАНИХ ТІЛ, АБО АПОГЕЙ ПЕРФОРМАНСУ

Стаття являє собою філософське дослідження соціального, політичного, правового, трудового, культурного та антропологічного статусу людини в сучасних умовах інформатизації, економічного лібералізму, обмеженої зайнятості, постде-

мократії, візуальної культури і пандемії. Зростання прекаріату розцінюється як каталізатор руху зустрічних векторів: діяльності влади та перформативного акціонізму політичних суб'єктів. Як оптимальна інтегративна тактика людини пізнього капіталізму розглядається її тілесна і духовна самоексплуатація.

Ключові слова: біополітика, неолібералізм, тіло, перформативність, прекарність, самопідприємництво, комодифікація.

Meliakova Yuliia Vasylivna, PhD in Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor of Philosophy Department,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Zhdanenko Svitlana Borysivna, PhD in Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor of Philosophy Department,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Kal'nitskij Eduard Anatoliiovych, PhD in Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor of Philosophy Department,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

FROM BIOPOLITICS TO THE PRECARIETY OF COMMODIFIED BODIES, OR THE APOGUE OF PERFORMANCE

The article presents a philosophical study of the social, political, legal, labor, cultural and anthropological status of a person in modern conditions of informatization, economic liberalism, limited employment, post-democracy, visual culture and a pandemic. The growth of the precariat is regarded as a catalyst for the movement of opposite vectors: the activities of the power and the performative actionism of political subjects. As the optimal integrative tactics of a person of late capitalism, his bodily and spiritual self-exploitation is considered.

Keywords: biopolitics, neoliberalism, body, performativity, precarity, self-entrepreneurship, commodification.

Фінін Георгій Іванович, доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри історії та суспільно-економічних дисциплін,
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради,
Україна
e-mail: finingeorgiy@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7437-2996

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

У статті обґрунтовано важливість формування соціальної компетентності педагогів. З'ясовано, що сучасному суспільству потрібні фахівці, які вміють соціалізуватися у швидкоплинний соціум, люди творчі, активні, конкурентоспроможні, компетентні, здатні до змін, із гнучким критичним мисленням, спроможні здійснювати соціально-педагогічний супровід соціалізації, формувати ключові й предметні компетентності здобувачів загальної середньої освіти та вищої освіти.

Ключові слова: компетентність, професійна компетентність, соціальна компетентність, педагог, формування соціальної компетентності.

Постановка проблеми. Інтеграція України до Європейського простору освіти, інтенсивні соціокультурні перетворення, зміна ціннісних орієнтирів, розширення міжкультурних і соціальних зв'язків ускладнили соціальну адаптацію майбутніх педагогів. Державі та суспільству потрібні громадяни, які вміють соціалізуватися у швидкоплинний соціум, люди творчі, активні, конкурентоспроможні, компетентні, здатні до змін, із гнучким критичним мисленням тощо.

Отже, суспільство підвищує вимоги до соціально-професійного розвитку компетентностей сучасного педагога, його здатності осмислювати сутність соціальних процесів, вибудовувати стратегії взаємодії з іншими людьми, обирати способи досягнення цілей у соціальній реальності, передбачувати наслідки власної діяльності, гнучко реагувати, здійснювати соціально-педагогічний супровід соціалізації, формувати ключові й предметні компетентності здобувачів загальної середньої та вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку та процесу формування соціальної компетентності педагогічних кадрів у сучасному освітньому просторі привертала увагу багатьох дослідників. Ученими вивчалися зміст і специфіка сучасного освітнього простору (В. Андрущенко, А. Бойко, М. Култаєва, М. Триняк); соціально-психологічна компетентність (Л. Лепіхова); соціальна компетентність (М. Докторович, В. Ляшенко, Л. Сохань та ін.); структура соціальної компетентності (О. Варецька, О. Поліщук, О. Московчук, Дж. Борковський (J. Borkowski) та ін.).

Аналіз робіт вищезазначених авторів (філософів, соціологів, педагогів, психологів) засвідчив, що проблема формування соціальної компетентності педагогічних кадрів у сучасному освітньому просторі є однією з актуальних і пріоритетних у системі освіти України. Науковці вказують на важливість урахування багатоаспектного характеру формування соціальної компетентності майбутніх представників педагогічної спільноти.

Формулювання цілей. Метою статті є філософський аналіз і висвітлення основних аспектів формування соціальної компетентності педагогічних кадрів у сучасному освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу. Сучасному педагогу необхідно бути агентом позитивних змін, бути мобільним фахівцем, здатним швидко адаптуватися, «володіти гнучким критичним мисленням, проявляти творчість у діяльності, упроваджувати інноваційні педагогічні технології, приймати відповідальні рішення, бути ініціативним та здатним координувати свої дії відповідно до визначених соціальних, колективних, особистісних завдань» [1, с. 20]. Це визначає його професіоналізм і компетентність.

У сучасній педагогічній спільноті все частіше почали вживатися поняття «компетентність», «професійна компетентність», «соціальна компетентність». У контексті нашого дослідження вважаємо за необхідне здійснити понятійно-термінологічний аналіз цих понять.

Професійно-педагогічна діяльність сучасних педагогів за умов упровадження компетентнісного підходу характеризується зосередженням на формуванні низки компетентностей здобувачів освіти, тому вважаємо за необхідне проаналізувати назване поняття в контексті педагогічної діяльності.

Переважаюча більшість дослідників трактують поняття «компетентність» через особистісні якості.

І. Зимня визначає компетентність як актуалізовану, інтегративну, таку, що базується на знаннях, інтелектуально й соціокультурно зумовлену особистісну якість, яка проявляється в діяльності, поведінці людини, у її взаємодії з іншими людьми під час вирішення різноманітних завдань [2, с. 7–8].

На думку В. Поліщук, компетентність – це не тільки наявність знань і досвіду, а й уміння правильно ними розпоряджатися в професійній діяльності. Компетентність передбачає індивідуальний стиль професійної діяльності, інноваційний творчий підхід, розвинену соціально-педагогічну рефлексію, здійснення авторських пошуків [3, с. 325].

Г. Селевко під компетентністю розуміє «інтегральну якість особистості, що виявляється в загальній здатності та готовності до діяльності, яка базується на знаннях і досвіді, здобутих у процесі навчання і соціалізації й орієнтованих на самостійну й успішну участь у діяльності» [4, с. 139].

У працях А. Хуторського зазначено, що компетентність – це «оволодіння людиною відповідною компетенцією, що передбачає її особистісне ставлення до неї і предмета діяльності» [5, с. 135].

О. Субіна дає таке визначення поняття «компетентність», як «набуті особою в процесі освіти морально-етичні цінності, знання, уміння та навички, які за наявності дієвої мотивації дозволяють їй ефективно виконувати свої соціальні й професійні функції» [6, с. 33].

Ми поділяємо думку Ю. Татура та вважаємо, що компетентність – це інтегральна властивість особистості, що характеризує її прагнення і здатність реалізувати свій потенціал (знання, уміння, досвід, особистісні якості та ін.) для успішної діяльності в певній професії (галузі) [7, с. 6]. Тому розглянемо поняття компетентність із точки зору професійної та соціальної компетентності майбутніх педагогів.

У цьому сенсі компетентність – це готовність на професійному рівні виконувати свої посадові та фахові обов'язки відповідно до сучасних теоретичних надбань і кращого досвіду, наближених до світових вимог і стандартів. Тут компетентність є поєднанням науково-теоретичних знань із практичною діяльністю конкретної людини, що дає змогу постійно забезпечувати високий кінцевий результат [8, с. 55].

Суттєве значення у формуванні соціально-професійної компетентності фахівця та педагога належить правовому вихованню. Педагог має бути зразком точного і неухильного виконання норм законів та обов'язків. Ми згодні з думкою, що «забезпечити правовиховну роботу може тільки людина, яка добре обізнана з основними положеннями юридичної науки, знає методики навчання правовим знанням, формування у студентів правової свідомості, вироблення навичок і вмінь правомірної поведінки. Навички і звички дотримуватися норм законів і моралі – це закономірний результат свідомого ставлення до виконання своїх обов'язків, дотримання правових та інших соціальних норм» [9, с. 127].

О. Московчук визначає професійну компетентність як «здатність працівника кваліфіковано виконувати означені види роботи в межах конкретної

професії; досягати високих якісних та кількісних результатів праці на основі особистих знань, умінь та навичок» [1, с. 31].

Таким чином, щоб бути конкурентоздатним фахівцем, необхідно не лише досконало володіти профільними фаховими компетентностями, а й уміти ефективно реалізувати соціальні дії, виконувати свої соціальні функції, забезпечувати нормальні соціальні стосунки, дотримуватися норм соціальної поведінки, тобто бути соціально орієнтованою особистістю.

Розглянемо та проаналізуємо зміст поняття «соціальна компетентність» у зарубіжних і вітчизняних дослідженнях. У зарубіжній науковій літературі представлено значну кількість визначень поняття «соціальна компетентність», схарактеризуємо найбільш ґрунтовні з них.

Польський учений Дж. Борковський (J. Borowski) стверджує, що формування соціальної компетентності визначає якість існування людства, а соціальна компетентність – це необхідна властивість особистості, що забезпечує взаємозв'язок людини зі світом» [10, с. 6].

Німецький дослідник К. Бірман (K. Bierman) розглядає соціальну компетентність як здатність особистості до координації дій міжособистісної взаємодії, до організації соціальної поведінки в різних соціальних умовах і ситуаціях відповідно до своїх потреб та соціальних законів і моральності [11, с. 141]. Британський учений У. Каннінг (U. Kanning) розглядає соціальну компетентність як «сукупність знань, умінь та навичок, що визначають якість соціальної поведінки людини» [12, с. 155].

Таким чином, соціальна компетентність у дослідженнях зазначених зарубіжних авторів розглядається як сукупність певних знань, умінь і навичок, які сприяють швидкій соціалізації людини в соціумі, створенню ефективної міжособистісної взаємодії в різних соціальних умовах і ситуаціях.

Зміст «соціальної компетентності», згідно з думкою І. Коваленко, доповнюється принципом взаємопроникнення культури і соціальності, який стверджує наявність цих двох вимірів у будь-якій людській спільноті, постійний їх взаємозв'язок і взаємовплив, проте жоден із них не зводиться до іншого і не виводиться з нього. На її думку: «Принцип антропосоціетальної відповідності означає сумісність особисто-поведінкових характеристик людини як члена даного суспільства та соціетальних характеристик цього суспільства (як єдності культури і соціальності). Так, наприклад, у традиціоналістських суспільствах характеристики людини повинні відповідати ustalеним соціетальним структурам, які обмежують простір для ініціатив суб'єктів, що порушують традиції; у ліберальному ж суспільстві пріоритет віддається свободі і відповідальності людей, які намагаються змінити установлені структури таким чином, щоб вони відповідали зростаючим потребам

і здатностям індивідів та їх колективів, відкривали простір цілераціональним інноваціям» [13, с. 80].

Соціальну компетентність особистості В. Шахрай визначає як якісний ступінь її соціалізованості, цілісне інтегративне особистісне утворення, сукупність конкретних якостей, здібностей, соціальних знань, умінь, цінностей, що забезпечують інтеграцію людини в суспільстві та окремих групах на основі продуктивного виконання нею різних соціальних ролей, ефективного вирішення проблемних соціальних ситуацій та її успішну самореалізацію. У структурі соціальної компетентності особистості автор виділяє три основні компоненти: соціально-рольовий, ціннісний і комунікативний [14, с. 115].

О. Московчук аргументує, що «важливим аспектом соціальної компетентності особистості виступає її діяльнісний характер, який передбачає готовність до мобілізації й оперативного застосування відповідних знань, умінь і навичок та виражається в досвіді соціально компетентної поведінки». Під соціально компетентною поведінкою автор розуміє «конструктивний спосіб взаємодії особистості з оточенням, здатність гнучко змінювати власну поведінку і продуктивно виконувати різні соціальні ролі, що забезпечуються прийняттям позицій, потреб інших людей і одночасним відстоюванням власних інтересів» [1, с. 43].

О. Варецька визначає соціальну компетентність «як узагальнювальне поняття для набору компетентностей, що передбачає знання соціально-економічного розвитку та функціонування суспільства в історичному аспекті, виявляється в діяльності особистості у різних її напрямках, зокрема соціально-економічному, інноваційному, громадському, правовому, політичному, предметному та інших на основі поєднання взаємовідповідних цінностей, ставлень, емоцій, практико- та соціально орієнтованих знань, умінь, поведінки тощо, що можна використати для активної дії» [15, с. 65].

Формування соціальної компетентності педагога відбувається безпосередньо з розвитком його професійної компетентності. О. Варецька вважає, що в професійній підготовці, формуванні соціальної компетентності важливим є налагодження взаємодії педагога із середовищем, реалізація соціально значущих проєктів, групової та індивідуальної проблемно-пошукової, інноваційної діяльності в умовах соціально-ціннісних стосунків та ін. [16].

Прикладом соціальних компетенцій (до них також належать так звані *soft skills* – «м'які навички», тобто особливі надпрофесійні якості особистості, які допомагають вирішувати питання міжособистісної взаємодії у професійній діяльності) можна назвати такі: критичне мислення (здобувач

освіти, а потім і професіонал, повинен завжди скептично ставитися до інформації); здатність до досліджень (пошук інформації, аргументація власної думки з опертям на факти та докази, уміння відкидати зайве); комунікативні навички; навички роботи в команді; патріотичні погляди [17, с. 45–46; 18, с. 339–340].

І. Сидорук дає таке визначення поняття «соціальна компетентність»: «інтегративна характеристика особистості, сукупність мотивів діяльності, цінностей, настановлень та особистісно професійних якостей і здібностей, соціальних знань, умінь, навичок, компетенцій та досвіду їх реалізації, які уможливають ефективну взаємодію майбутнього фахівця із соціумом, установлення контактів із суб'єктами й об'єктами професійної взаємодії» [19, с. 14].

Н. Борбич пов'язує соціальну компетентність майбутнього педагога зі здатністю планувати та реалізовувати процес особистісного і професійного самовдосконалення [20, с. 79–80].

Визначаючи поняття «соціальна компетентність вчителя», науковці виділяють соціальну компетентність як володіння спільною (груповою, кооперативною) професійною діяльністю і визначеними прийомами професійного спілкування, як соціальну відповідальність за результати професійної праці [8, с. 54–55].

Так, В. Ковальчук вважає, що соціально компетентна людина здатна приймати рішення стосовно себе і прагнути до розуміння власних почуттів і вимог; блокувати неприємні почуття і власну невпевненість; уявляти, як слід досягати мети найефективнішим чином; правильно розуміти бажання, очікування і вимоги інших людей, ураховувати їхні права; уявляти, як з урахуванням конкретних обставин і часу поводитися, беручи до уваги інтереси інших людей і власні вимоги; усвідомлювати, що соціальна компетентність передбачає повагу до прав і обов'язків інших [8, с. 56].

Соціальні функції педагога конкретизуються в професійних функціях. Професійні функції педагога – це функції, що мають безпосереднє відношення до його педагогічної діяльності. Вони реалізуються у відносинах зі здобувачами загальної середньої та вищої освіти, а також із їх батьками, колегами (викладачами) і адміністрацією навчального закладу, управлінням освіти, іншими освітніми закладами та представниками громадськості.

Коротка характеристика професійних функцій педагога в різних видах педагогічної діяльності може бути представлена таким чином: навчальна функція (є основною); виховна функція (є постійною за часом, неперервною як процес і найбільш широкою за охопленням); комунікативна функція

(у процесі спілкування педагог впливає на вихованців, координує свої дії з діями колег, батьків учнів, веде всю освітню роботу); організаторська функція (дії різного характеру, педагог має знайти місце кожному учаснику педагогічної взаємодії, щоб його здібності проявилися найкращим чином); коригувальна функція (пов'язана з тим, що педагог постійно відстежує, діагностує перебіг освітнього процесу, оцінює проміжні результати); інноваційна функція (є одним із неодмінних компонентів педагогічної діяльності; інноваційна діяльність – творчий, дослідницький вид педагогічної діяльності, завдяки якому розвивається педагогічна наука) [6, с. 69–70].

Варто зазначити, що професійні функції педагога можуть розглядатися окремо лише умовно, насправді ж вони взаємопов'язані. Так, виховна функція є окремим проявом навчальної, комунікативна обслуговує всі інші функції, організаторська співвідноситься з усіма попередніми, а коригувальна функція є умовою успішності всієї навчально-виховної діяльності і, отже, пов'язана з відповідними функціями.

За О. Ісаєвою, соціальна компетентність педагога передбачає такі здібності: 1) визначати власне місце в житті суспільства, проєктувати стратегії свого життя з урахуванням інтересів і потреб різних соціальних груп, індивідуумів відповідно до соціальних норм і правил; 2) продуктивно співпрацювати у групі та команді, виконувати різні ролі та функції в колективі, проявляти ініціативу, підтримувати і керувати власними взаєминами з іншими; 3) застосовувати технології трансформації та конструктивного розв'язання конфліктів, досягнення консенсусу, брати на себе відповідальність за прийняті рішення та їх виконання; 4) спільно визначати цілі діяльності, планувати, розробляти й реалізовувати соціальні проєкти та стратегії індивідуальних і колективних дій; 5) визначати мету комунікації, застосовувати ефективні стратегії спілкування, уміти емоційно налаштовуватися на спілкування з іншими [21].

Отже, одним із головних завдань суспільства та, зокрема, закладу вищої освіти є формування у майбутніх педагогів соціального досвіду, готовності до життя й роботи в новому, демократичному суспільстві, тому майбутній педагог повинен бути соціально компетентною особистістю.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, зауважимо, що формування соціальної компетентності педагогів потребує особливої уваги з точки зору науки і, що найважливіше, практики. Для того щоб бути конкурентоздатним фахівцем, необхідно не лише досконало володіти профільними фаховими компетентностями, а й уміти ефективно реалізовувати соціальні дії, виконувати свої соціальні функції, забезпечувати нормальні соціальні стосунки, дотримуватися норм соціальної поведінки, тобто бути соціально орієнтованою

особистістю. Соціальні функції педагога конкретизуються в професійних функціях, які реалізуються у відносинах з учасниками освітнього процесу, а також їх батьками, колегами (викладачами) і адміністрацією навчального закладу, іншими освітніми закладами, представниками керівних органів і громадськості.

Формування соціальної компетентності педагогів передбачає розробку та реалізацію системи заходів, які в гармонійному поєднанні дозволять забезпечити оптимальні умови вирішення питання вироблення вмінь і навичок, які перетворюють знання на потенційні здатності щодо забезпечення необхідних у педагогічній діяльності професійних функцій. Модель організації освітнього процесу майбутніх педагогів має дати можливість оволодіння ними системою загальноосвітніх і фахових знань, на основі яких розвиваються особливі здатності, які в кінцевому результаті формують соціально важливі якості сучасного педагога.

ЛІТЕРАТУРА

1. Московчук О. С. Формування соціальної компетентності студентів вищих педагогічних навчальних закладів в умовах студентського самоврядування : дис. ... д-ра філос. наук. Вінниця, 2020. 330 с.
2. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования. *Эксперимент и инновации в школе*. 2009. № 2. С. 7–14.
3. Поліщук В. А. Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти : дис. ... д-ра пед. наук. Тернопіль, 2006. 454 с.
4. Селевко Г. Компетентности и их классификация. *Народное образование*. 2004. № 4. С. 138–143.
5. Хуторской А. В., Хуторская Л. Н. Компетентность как дидактическое понятие: содержание, структура и модели конструирования. *Проектирование и организация самостоятельной работы студентов в контексте компетентностного подхода* : межвуз. сб. науч. тр. Тула, 2008. Вып. 1. С. 117–137.
6. Субіна О. О. Формування соціальної компетентності майбутніх викладачів гуманітарних спеціальностей в умовах магістратури : дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2015. 248 с.
7. Татур Ю. Г. Компетентнісний підхід в описі результатів і проектуванні стандартів вищої професійної освіти. *Авторська розробка*. 2004. 16 с.
8. Ковальчук В. А. Соціальна компетентність вчителя: проблема визначення. *Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя*. Серія: психолого-педагогічні науки. 2002. № 4, ч. 1. С. 54–57.
9. Калиновський Ю. Ю., Аксьонова О. М. Правове виховання у вищих навчальних закладах України: проблеми та перспективи. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 2 (16). С. 124–133.

10. Borkowski J. Podstawy Psychologii Społecznej. Warszawa : DomWyd. Elipsa, 2003. 325 p.
11. Bierman K. L. The Guilford series on social and emotional development. Peer rejection: Developmental processes and intervention strategies. New York, NY, US : Guilford Press, 2004. P. 139–145.
12. Kanning U. P. Soziale Kompetenz: Definition, Strukturen und Prozesse. *Zeitschrift für Psychologie*. № 210. P. 154–163.
13. Коваленко І. І. Соціокультурний підхід як методологічна засада дослідження правового виховання. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2009. № 2. С. 78–84.
14. Шахрай В. М. Проблеми соціальної компетентності молоді : монографія. Біла Церква : БНАУ, 2009. 115 с.
15. Варецька О. В. Теоретичні і методичні засади розвитку соціальної компетентності вчителя початкової школи у системі післядипломної педагогічної освіти : дис. ... д-ра пед. наук. Київ, 2015. 630 с.
16. Варецька О. В. Формування соціальної компетентності педагога засобами медіаосвіти. *Особистість у єдиному освітньому просторі* : зб. наук. тез III Міжнар. форуму, 26–29 квіт. 2012 р. Вип. № 1 (7). URL: https://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp7/konf2/Varecka.pdf (дата звернення: 30.07.2021).
17. Rudnik D. Lehrstuhl für Geistwissenschaften bei der McDonaldisierung der Hochschulausbildung. *Сучасні науково-технічні дослідження у контексті мовного простору (іноземними мовами)* : матеріали IX Регіон. наук.-практ. конф. молодих учених та студентів, 23–24 квіт. 2020 р. Дніпро, 2020. С. 44–46.
18. Руднік Д. Г. Місце кафедри соціально-гуманітарного профілю в освітньому просторі аграрного ЗВО. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 20 років у статусі національного* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (2 берез. 2021 р.). Харків, 2021. С. 338–340.
19. Сидорук І. І. Теорія і методика формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників у процесі фахової підготовки : автореф. дис. ... д-ра пед. наук. Тернопіль, 2021. 39 с.
20. Борбич Н. Критерії та показники сформованості соціальної компетентності. *Молодь і ринок*. 2016. № 9. С. 79–83.
21. Ісаєва О. Розвиток соціальної компетенції педагогів. URL: <http://osvita.ua/school/method/1918/> (дата звернення: 30.07.2021).

REFERENCES

1. Moskovchuk, O. S. (2020). Formuvannia sotsialnoi kompetentnosti studentiv vyshchychk pedahohichnykh navchalnykh zakladiv v umovakh studentskoho samovriaduvannia. *Doctor's thesis*. Vinnytsia [in Ukrainian].

2. Zimnyaya, I. A. (2009). Klyucheveye kompetentsii – novaya paradigma rezultata obrazovaniya. *Ekspерiment i innovatsii v shkole – Experiment and innovation in school, issue 2, 7–14* [in Russian].
3. Polishchuk, V. A. (2006). Teoriia i metodyka profesiinoy pidhotovky sotsialnykh pedahohiv v umovakh neperervnoy osvity. *Doctor's thesis*. Ternopil [in Ukrainian].
4. Selevko, H. (2004). Kompetentnosty i ykh klassyfykatsiya. *Narodnoe obrazovanye – Public education, issue 4, 138–143* [in Russian].
5. Hutorskoy, A. V., Hutorskaya, L. N. (2008). Kompetentnost kak didakticheskoe ponyatie: sodержanie, struktura i modeli konstruirovaniya. *Proektirovaniye i organizatsiya samostoyatelnoy raboty studentov v kontekste kompetentnostnogo pohoda : mezhvuzovskiy sbornik. nauchnykh trudov Tula, issue 1, 117–137* [in Russian].
6. Subina, O. O. (2015). Formuvannya sotsialnoi kompetentnosti maibutnykh vykladachiv humanitarnykh spetsialnostei v umovakh mahistratury. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Tatur, Yu.H. (2004). Kompetentnisnyi pidkhid v opysi rezultativ i proektuvanni standartiv vyshchoi profesiinoy osvity. *Avtorska rozrobka – Author's Development* [in Ukrainian].
8. Kovalchuk, V. A. (2002). Sotsialna kompetentnist vchytelia: problema vyznachennia. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykoly Hoholia – Scientific notes of Nizhyn State Pedagogical University named after Mykola Gogol, issue 4, 54–57* [in Ukrainian].
9. Kalynovskiy, Yu.Yu., Aksonova, O. M. (2013). Pravove vykhovannya u vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy: problemy ta perspektyvy. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Seriya: Filozofii, filozofii prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the National University «Legal Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise». Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology, issue 2 (16), 124–133* [in Ukrainian].
10. Borkowski, J. (2003). *Podstawy Psychologii Społecznej*. Warszawa: DomWyd. Elipsa [in English].
11. Bierman, K. L. (2004). The Guilford series on social and emotional development. Peer rejection: Developmental processes and intervention strategies. New York, NY, US: Guilford Press, 139–145 [in Polish].
12. Kanning, U. P. (2002). Soziale Kompetenz: Definition, Strukturen und Prozesse. *Zeitschrift für Psychologie, 210, 154–163* [in German].
13. Kovalenko, I. I. (2009). Sotsiokulturnyi pidkhid yak metodolohichna zasada doslidzhennia pravovoho vykhovannya. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Seriya: Filozofii, filozofii prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the Legal Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology, issue 2, 78–84* [in Ukrainian].
14. Shakhrai, V. M. (2009). Problemy sotsialnoi kompetentnosti molodi. Bila Tserkva: BNAU [in Ukrainian].

15. Varetska, O. V. (2015). Teoretychni i metodychni zasady rozvytku sotsialnoi kompetentnosti vchytelia pochatkovoї shkoly u systemi pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
16. Varetska, O. V. (2012). Formuvannia sotsialnoi kompetentnosti pedahoha zasobamy mediaosvity. *Osobystist u yedynomu osvितnomu prostori – Personality in a Single Educational Space: proceedings of the Scientific and Practical Conference, issue 1 (7)*. URL: https://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp7/konf2/Varecka.pdf [in Ukrainian].
17. Rudnik, D. (2020). Lehrstuhl für Geisteswissenschaften bei der McDonaldisierung der Hochschulausbildung. Suchasni naukovo-tehniczni doslidzhennia u konteksti movnoho prostoru (inozemnymy movamy): Proceedings of the IX Regional Scientific and Practical Conference of the Young Scientists and Students. Dnipro, 2020, 44–46 [in German].
18. Rudnik, D. G. (2021). Mistse kafedry socialno-humanitarnoho profilu v osvitniomu prostori ahrarnoho ZVO. Kharkivskiy natsionalniy universitet vnutrishnih sprav: 20 rokiv u statusi natsionalniho: Proceeding of the Intenational Scientific and Practical Conference. Kharkiv, 338–340 [in Ukrainian].
19. Sydoruk, I. I. (2021). Teoriia i metodyka formuvannia sotsialnoi kompetentnosti maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv u protsesi fakhovoi pidhotovky. *Extended abstract of doctor's thesis*. Ternopil [in Ukrainian].
20. Borbych, N. (2016). Kryterii ta pokaznyky sformovanosti sotsialnoi kompetentnosti. *Molod i rynek – Youth and market, issue 9, 79–83* [in Ukrainian].
21. Isaeva, O. Rozvytok sotsialnoi kompetentsii pedahohiv. URL <http://osvita.ua/school/method/1918/> [in Ukrainian].

Финин Георгий Иванович, доктор философских наук, доцент, заведующий кафедрой истории и общественно-экономических дисциплин, Коммунальное учреждение «Харьковская гуманитарно-педагогическая академия» Харьковского областного совета, Украина

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

В статье обоснована важность формирования социальной компетентности педагогов. Выяснено, что современному обществу нужны специалисты, которые умеют социализироваться в скоротечный социум, люди творческие, активные, конкурентоспособные, компетентные, способные к изменениям, с гибким критическим мышлением, способные осуществлять социально-педагогическое сопровождение социализации, формировать ключевые и предметные компетентности соискателей общего среднего образования и высшего образования.

Ключевые слова: компетентность, профессиональная компетентность, социальная компетентность, педагог, формирование социальной компетентности.

Finin Heorgii Ivanovich, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of History and Socio-Economic Disciplines Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council, Ukraine

FORMATION OF SOCIAL COMPETENCE OF TEACHING STAFF IN THE MODERN EDUCATIONAL SPACE

The article substantiates the importance of forming the social competence of teachers. It was found that modern society needs specialists who know how to socialize in a fleeting society, people who are creative, active, competitive, competent, capable of change, with flexible critical thinking, to provide socio-pedagogical support of socialization, to form key and subject competencies of general secondary and higher education students.

Keywords: competence, professional competence, social competence, teacher, formation of social competence.

УДК 351.746.1

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.51.241998>

Квіткін Петро Васильович, кандидат філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Україна
e-mail: petrkvitkin@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1598-1425

Дятлова Ірина Володимирівна, кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Україна
e-mail: irena518@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-3063-9772

Петрова Людмила Олександрівна, кандидат філософських наук, доцент, учений секретар, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Україна
e-mail: luida64p@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9341-1030

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Розглянуто проблему інформаційної безпеки особистості в сучасному соціумі. Здійснено аналіз нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки суспільства й особистості, концептуальних підходів до дослідження сутності і змісту інформаційної безпеки особистості. Обґрунтовано розуміння інформаційної безпеки особистості як інтегральної якості особистості. Визначено сутність і зміст інформаційної безпеки особистості.

***Ключові слова:** інформаційна безпека, інформаційна безпека особистості, зміст інформаційної безпеки особистості.*

Постановка проблеми. Проблема інформаційної безпеки особистості постає актуальною науковою проблемою, яка має теоретичне і практичне значення, що виявляється в декількох аспектах.

По-перше, проблема інформаційної безпеки була і залишається однією із фундаментальних проблем буття людства, що справляє безпосередній вплив на стан національної безпеки держави, ефективність і сталий розвиток суспільства. Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах трансформації

системи міжнародних відносин, зростання ролі засобів збройного насильства в реалізації геополітичних стратегій і забезпеченні національних інтересів держав, загострення глобальних і виникнення новітніх загроз існуванню цивілізації, у процесі цивілізаційної ідентифікації народів. В умовах сьогодення зростають інформаційне протистояння й інформаційна протидія, спрямовані на поширення власних світоглядних позицій, способу життя і культури, розуміння минулого і сучасного.

Особливої актуальності проблема інформаційної безпеки особистості набуває для українського суспільства, яке є об'єктом інформаційно-пропагандистських та інформаційно-психологічних операцій противника. Реаліями сьогодення є проблеми в соціально-економічному розвитку країни, процесів політичної і духовної сфер суспільної життєдіяльності, які використовуються для дискредитації внутрішньої та зовнішньої політики держави, національно-історичних цінностей і євроатлантичних прагнень українського народу.

По-друге, актуальність проблеми зумовлена наявністю протилежних підходів до розуміння сутності інформаційної безпеки особистості. У нормативно-правових актах і дослідженнях науковців домінують два основні підходи до вирішення проблеми: розуміння сутності інформаційної безпеки суспільства й особистості через захищеність або як здатність суб'єкта зберігати свої системоутворюючі властивості й основні характеристики при впливах на кіберпростір, інформаційно-комунікаційні технології, як характеристика стану соціальної спільноти.

По-третє, усвідомлення сутності і змісту інформаційної безпеки особистості є необхідною передумовою для формування державної політики щодо захисту інформаційної безпеки особистості, визначення сутності, змісту і соціального механізму формування інформаційної безпеки особистості, основних напрямів діяльності з підвищення ефективності функціонування в сучасних умовах.

По-четверте, особистість є носієм різноманітної інформації, витік якої за умов дестабілізації функціонування свідомості і психіки особистості в результаті інформаційних та інформаційно-психологічних впливів у сучасних умовах справляє суттєвий вплив на стан національної безпеки і міжнародний авторитет держави, процеси суспільної життєдіяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інформаційної безпеки держави й особистості як актуальна проблема сьогодення знайшла закріплення в нормативно-правових актах, дослідженнях вітчизняних і закордонних дослідників.

Загальні проблеми інформаційної безпеки стали предметом досліджень В. Богуша, О. Юдіна, О. Дзьобаня, О. Данильяна, Є. Мануйлова, В. Пилинчука, Н. Волошина, Ю. Мелякової, В. Фурашова, А. Фороса, В. Ліпкана.

Правовий аспект інформаційної безпеки досліджують В. Абакумов, Б. Кормич. Проблемам інформаційної безпеки особистості присвятили наукові дослідження М. Воротнюк, О. Сушко, О. Золотар, Я. Жарков, М. Дзюба, І. Замаруєва, О. Шаратова, В. Петрик, Ю. Рублик, Л. Маніна, А. Єльніков, Г. Грачев, І. Кукан. Проблема пошуку шляхів забезпечення інформаційної безпеки відображена в дослідженнях А. Гуза, В. Гурковського, О. Довганя, С. Домбровської, О. Дзьобаня, В. Пилипчука, А. Манойло, Л. Дж. Хоффмана, О. Тихомирова, Р. Марутяна, О. Семченка та В. Петрика. Загрози інформаційній безпеці держави й особистості досліджуються В. Ливенко, Я. Жарковим, Л. Компанцевою, В. Остроуховим, В. Петриком, М. Присяжнюком, Є. Скулишом, Р. Чирвою, П. Шпигою, Р. Рудником, Г. Сасином.

У дослідженнях науковців сформульовано підходи до дослідження проблем інформаційної безпеки держави й особистості, накопичено певний досвід осмислення сутності і змісту феномену безпеки держави й особистості, проаналізовано загрози і виклики інформаційній безпеці держави й особистості, запропоновано шляхи захисту інформаційної безпеки держави й особистості, що беззаперечно становить науково-теоретичну базу і методологічну основу подальших наукових досліджень проблеми. Разом із тим, високо оцінюючи наявні дослідження, слід зазначити, що в попередніх дослідженнях не враховано тенденції сучасної еволюції інформаційного протистояння та боротьби і, відповідно, шляхів забезпечення інформаційної безпеки. Насамперед це виявляється в розгляді інформаційної безпеки особистості як об'єкта захисту, ігноруванні розуміння особистісного рівня інформаційної безпеки як інтегральної якості особистості.

Метою статті є теоретико-методологічний аналіз сутності і змісту інформаційної безпеки особистості як інтегральної якості особистості.

Виклад основного матеріалу. Інформаційна безпека держави українськими та закордонними дослідниками розглядається як невід'ємна складова національної безпеки [1–3]. Більше того, інформаційна безпека в такому аспекті розглядається не просто як окремих елемент національної безпеки, але як її інтегральна, наскрізна характеристика та показник захищеності громадян, суспільства і держави.

У дослідженнях інформаційної безпеки застосовуються різноманітні підходи, що зумовлює наявність як доктринальних, енциклопедичних, так і нормативно-правових визначень сутності інформаційної безпеки. Методологічні підходи, способи їхнього утворення і закріплення, сфери існування і практичного застосування у цих дослідженнях суттєво відрізняються. Зазначена багатогранність зумовлена багатоаспектністю феномену інформаційної безпеки, зверненням до проблем безпеки представників різних галузей наукового знання, предметом конкретних наукових досліджень.

Наявність в українській науковій спільноті активного концептуально-теоретичного дискурсу щодо поняття «інформаційна безпека» та її проблематики зумовлює необхідність аналізу існуючих підходів до його визначення.

Із початку становлення наукового осмислення проблеми спостерігалось ототожнення понять «інформаційна безпека» і «безпека інформації». Таке ототожнення мало місце в працях як вітчизняних, так і закордонних дослідників. Прикладом може бути визначення інформаційної безпеки Л. Дж. Хоффманом: «інформаційна безпека – стан інформації, у якому забезпечується збереження визначених політикою безпеки властивостей інформації» [4]. Російський дослідник А. Тер-Акопов інформаційну безпеку розуміє як стан захищеності інформації, що забезпечує життєво важливі інтереси людини [5, с. 42].

Разом із тим більшість дослідників розмежовує поняття «інформаційна безпека» і «безпека інформації», наголошуючи на тому, що при визначенні безпеки інформації об'єктом виступає власне інформація, а інформаційної безпеки – безпека як частина цілого [6, с. 53–56]. О. Дзьобань і В. Пилипчук визначають інформаційну безпеку як стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави в інформаційній сфері від зовнішніх і внутрішніх викликів і загроз, що забезпечує їхній сталий розвиток [7, с. 150].

О. Баранов визначає інформаційну безпеку як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, за яким зводиться до мінімуму заповідання збитків через неповноту, несвоєчасність і недостовірність інформації, через негативний інформаційний вплив, негативні наслідки функціонування інформаційних технологій, а також через несанкціоноване поширення інформації [8, с. 160]. В. Богуш визначає, що інформаційна безпека – це стан захищеності інформаційного середовища суспільства, який забезпечує його формування, використання і розвиток в інтересах громадян, організацій, держави [9].

Автори підручника «Інформаційна безпека особистості, суспільства, держави» визначають інформаційну безпеку як стан захищеності потреб в інформації особи, суспільства й держави, при якому забезпечується їхнє існування та прогресивний розвиток незалежно від наявності внутрішніх і зовнішніх інформаційних загроз [10]. Інформаційну безпеку суспільства дослідники розуміють як неможливість завдання шкоди його духовній сфері, культурним цінностям, соціальним регуляторам поведінки людей, інформаційній інфраструктурі і повідомленням, що передаються за її допомогою, а інформаційну безпеку особистості як стан людини, у якому його особистості не може бути завдано істотної шкоди шляхом здійснення впливу на навколишній інформаційний простір.

За енциклопедичними визначеннями поняття «інформаційна безпека» насамперед має такі тлумачення: гарантування свободи інформаційної діяльності та права доступу до інформації в національному інформаційному просторі України; підтримка розвитку національних інформаційних ресурсів України з урахуванням досягнень науки і техніки та особливостей духовно-культурного життя народу України; захист права власності всіх учасників інформаційної діяльності в національному просторі України; захист національного інформаційного простору України від розповсюдження спотвореної або забороненої для поширення законодавством України інформаційної продукції; установлення законодавством режиму доступу іноземних держав або їхніх представників до національних інформаційних ресурсів України та порядок використання цих ресурсів на основі договорів з іноземними державами; законодавче визначення порядку поширення інформаційної продукції зарубіжного виробництва на території України [11, с. 744].

За другим підходом інформаційна безпека розуміється як здатність суб'єкта зберігати свої системоутворюючі властивості, основні характеристики при патогенних дезорганізуючих, деструктивних впливах на кіберпростір, інформаційно-комунікаційні технології. На думку дослідників, інформаційна безпека виражає характеристику стану соціальної спільноти [12], готовність і здатність інформаційної сфери особистості ефективно функціонувати в умовах інформаційно-пропагандистських та інформаційно-психологічних впливів на свідомість і психіку особистості, цивілізаційної ідентифікації соціуму й особистості, соціокультурних трансформацій суспільства [13, с. 386].

Таким чином, спираючись на домінуючі в науковому дискурсі наративи щодо визначення сутності поняття «інформаційна безпека особистості», можливо зробити висновок, що вони не у повному обсязі розкривають сутність цього поняття.

По-перше, така інтегральна складова існуючих визначень сутності інформаційної безпеки особистості, як «стан захищеності», розкриває не сутність інформаційної безпеки, а лише акцентує увагу на наявності певних рівнів захищеності, якими можуть бути: високий, середній, низький або недостатній.

По-друге, така інтегральна складова існуючих визначень сутності інформаційної безпеки особистості, як «захищеність», ігнорує, з одного боку, трансформацію інформаційного протистояння та інформаційної боротьби, а з іншого – розуміння особистісного рівня інформаційної безпеки як інтегральної якості особистості, розглядаючи інформаційну безпеку особистості лише як об'єкт захисту. Суб'єктом захисту безпеки особистості в інформаційній сфері за таким підходом постають лише держава, її органи та установи.

По-третє, розуміння інформаційної безпеки як здатність суб'єкта зберігати свої системоутворюючі властивості, основні характеристики при патогенних дезорганізуючих, деструктивних впливах на кіберпростір, інформаційно-комунікаційні технології або як стан соціальної спільноти є досить загальним, не відображає, з одного боку, у чому саме полягає здатність суб'єкта, а з іншого – не розкриває зміст інформаційної безпеки.

Діяльність держави як суб'єкта інформаційної безпеки особистості має багатовікову історію, коли держава забезпечувала перекриття каналів впливу на свідомість і психіку особистості негативної та деструктивної інформації. Зростання ролі держави як суб'єкта забезпечення інформаційної безпеки особистості відбувалося під час ведення війн та у період холодної війни. Намагання держави обмежити і контролювати інформаційний та інформаційно-психологічний впливи на свідомість і психіку особистості має прояви і в умовах сьогодення.

Б. Кормич наголошує, що комплекс питань інформаційної безпеки держави включає такі вектори державної діяльності, як: безпека розвитку інформаційної сфери держави; захист національного інформаційного ринку; забезпечення міжнародної інформаційної безпеки (зокрема, попередження інформаційного тероризму, використання інформаційної зброї, інформаційної війни); захист та обмеження обігу інформації в цілях безпеки; захист інформаційної інфраструктури держави тощо [14, с. 17–18].

Напрями діяльності окремих держав щодо запобігання інформаційному й інформаційно-психологічному впливу на свідомість і психіку особистості ґрунтовно розкрито в монографії «Інформаційна безпека людини: теорія і практика» [15, с. 125–127].

Аналізуючи світовий досвід протидії інформаційно-психологічним акціям, доцільно звернутися до досвіду Тайваню щодо ефективної протидії дезінформації. Вищі урядовці мають відреагувати на появу ворожого скиду в інформаційний простір протягом години. Вважається, що якщо не запустити контрповідомлення, не приготувати відеоролики, фільми чи хоча б картинки через шість годин, протидія стає безнадійною. На відміну від інших владних режимів у Азії, Тайвань вирішив боротися з дезінформацією не запровадженням цензури чи обмежень, а оперативністю та демократичністю засобів масової інформації (ЗМІ) [16].

З метою протидії поточним і прогнозованим загрозам національній безпеці та національним інтересам України в інформаційній сфері, забезпечення інформаційної безпеки України, ефективної протидії пропаганді, деструктивним дезінформаційним впливам та кампаніям, недопущення маніпулювання громадською думкою відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони України, створено Центр протидії дезінформації як робочий орган

Ради національної безпеки і оборони України [17], діяльність якого регламентована Положенням про Центр протидії дезінформації [18]. Із Центром протидії дезінформації співпрацює Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки, який створено при Міністерстві культури та інформаційної політики України.

Дійсно, держава була і буде залишатися суб'єктом забезпечення інформаційної безпеки особистості. Однак умови сьогодення вносять суттєві корективи до змісту і напрямів діяльності держави як суб'єкта інформаційної безпеки. До складових цієї діяльності слід віднести: захист національного інформаційного простору від розповсюдження спотвореної або забороненої для поширення законодавством країни інформаційної продукції; проведення активної та цілеспрямованої контрпропагандистської діяльності; нейтралізація можливих негативних і деструктивних наслідків інформаційних та інформаційно-психологічних впливів; формування інформаційної безпеки особистості.

Вихідним для розуміння сутності поняття «інформаційна безпека особистості» так само, як і будь якого іншого поняття, є загальнофілософське розуміння «поняття» як форми мислення. У Філософському енциклопедичному словнику Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України визначено, що поняття – це «спосіб розуміння та абстрактного уявлення результатів пізнання певної предметної галузі через усвідомлення істотних характеристик її об'єктів» [19, с. 499]. У Логічному словнику, підготовленому М. Кондаковим і виданому Інститутом філософії АН СРСР, поняття визначається як «...цілісна сукупність суджень, тобто думок, в яких щонебудь стверджується про відмінні ознаки об'єкта, що досліджується, ядром якої є судження про найбільш загальні та в той же час суттєві ознаки цього об'єкта» [20, с. 393].

Таким чином, необхідною передумовою визначення сутності поняття «інформаційна безпека особистості» є визначення сутнісних ознак інформаційної безпеки особистості, які так само, як і сутнісні ознаки будь-якого предмета, процесу або явища, виявляються в процесі їхньої взаємодії з іншими предметами, процесами або явищами. Відповідно до цього сутнісні ознаки інформаційної безпеки насамперед виявляються у загрозах і викликах інформаційній сфері особистості й об'єктах інформаційних впливів на інформаційну сферу особистості.

У системі факторів, що впливають на стан інформаційної безпеки особистості, провідне місце посідають інформаційно-пропагандистські й інформаційно-психологічні впливи, що безпосередньо спрямовані на впровадження деструктивної інформації у свідомість і (або) у підсвідомість людини, що призводить до неадекватного сприйняття нею дійсності.

Дослідники наводять такі визначення інформаційної загрози: це такий інформаційний вплив (внутрішній або зовнішній), при якому створюється потенційна або актуальна (реальна) небезпека зміни напряму або темпів прогресивного розвитку держави, суспільства, індивідів; небезпека заподіяння шкоди життєво важливим інтересам особистості, суспільства, держави шляхом інформаційного впливу на свідомість, інформаційні ресурси й інфосферу машинно-технічних систем; сукупність чинників, що перешкоджають розвитку і використанню інформаційного середовища в інтересах особистості, суспільства і держави [10].

Аналізуючи вплив процесів, що відбуваються в інформаційній сфері, на інформаційну безпеку особистості, необхідно розрізняти характер стосунків суб'єктів інформаційних процесів. У дослідженнях науковців переважно виділяються лише два види таких стосунків: інформаційне протиборство й інформаційна війна, яка розглядається як вища форма інформаційного протиборства [21; 22]. Однак таке розуміння стосунків в інформаційній сфері, з одного боку, не вичерпує усієї палітри цих стосунків, а з іншого – залишає поза аналізом значний пласт інформаційних впливів на стан і тенденції інформаційної безпеки суспільства й особистості. Серед видів інформаційних стосунків, крім інформаційного протиборства та інформаційної боротьби, доцільно виділяти інформаційне протистояння та інформаційну взаємодію.

Загострення протиборства в інформаційній сфері зумовило створення спеціальної концепції, яка отримала назву «інформаційне протиборство». У межах концепції інформаційне протиборство визначається як активне зіткнення контрсуб'єктів (держав, соціальних груп, організацій) в інформаційно-психологічній сфері, що характеризується використанням методів, способів і засобів відкритого і прихованого інформаційного (інформаційно-психологічного) взаємовпливу супротивників із метою досягнення конкретних політичних та інших цілей, у результаті якого одні учасники протиборства отримують переваги, необхідні їм для подальшого розвитку, а інші їх утрачають [23].

У дослідженнях науковців здійснено ґрунтовний аналіз підходів до визначення сутності поняття «інформаційне протиборство», що склалися в сучасному науковому дискурсі [24, с. 57–58]. Однак, як уже підкреслювалося, серед видів інформаційних стосунків, крім інформаційного протиборства й інформаційної боротьби, доцільно виділяти інформаційне протистояння, що є формою «м'якої сили» інформаційно-пропагандистських та інформаційно-психологічних впливів.

Російський дослідник О. Володимирів у праці «Основи загальної теорії війни» наголошує, що вища форма війни – війна цивілізацій, це є війна

смыслів, у якій перемагає не та сторона, яка виграє простір або навіть приходить до управління, а та, яка захоплює майбутнє [25].

Вітчизняні дослідники Р. Марутян [26], О. Пелін і Ю. Давидова [27], також Г. Почепцов [28] звертаються до проблеми «смыслових війн», які розглядаються складовою частиною сучасної гібридної війни, як новий вид когнітивного протистояння, що впливає на пізнавальну сферу людини і ведеться віртуально, коли ворог спочатку «перемагає розум і тільки потім – території» [29]. У процесі дослідження сутності, мети й інструментів «смыслових війн» науковці приходять до висновку про відмінність інформаційних і «смыслових війн», розкривають особливості «смыслової війни» Російської Федерації проти України [29]. У сучасних умовах російські дослідники активно вживають поняття «ментальна війна» [30; 31]. Мета такої війни, за думкою А. Ільницького, – знищення самосвідомості, зміна ментальної, цивілізаційної основи суспільства противника [31].

Інформаційні фактори (інформаційно-пропагандистські й інформаційно-психологічні впливи) є домінуючими, однак не єдиними факторами, що впливають на інформаційну безпеку особистості. Другою групою таких факторів є опосередковані впливи на об'єкти інформаційної безпеки особистості, до яких дослідники відносять психіку і свідомість людини [9, с. 41; 10; 32, с. 124].

Виділення свідомості об'єктом інформаційної безпеки особистості дозволяє через розуміння особистості суб'єктом суспільної свідомості як духовної реальності, що відображає буття в усьому різноманітті його рівнів і форм прояву та визначає ставлення до світу, зміст і спрямованість життя та діяльності людей, дозволяє виділити її детермінантами соціокультурні фактори (економічні, соціальні, політичні та духовні фактори), якими постають: процеси буття людства в цілому, світового співтовариства; стан і тенденції розвитку суспільства, процеси, що відбуваються в усіх сферах його життєдіяльності; безпосередні умови життєдіяльності особистості, стан та особливості процесів життя колективів.

Відображення у свідомості та сприйняття особистістю зазначених процесів може як відповідати, так і не відповідати ідеалам, цінностям, переконанням і поглядам особистості. Невідповідність впливає на психічний стан особистості, набуває певної емоційної забарвленості й через екзистенційні виміри буття особистості, у разі нерозуміння причин, реального стану, сутності і змісту процесів суспільної життєдіяльності, впливає або сприяє трансформації світоглядних позицій, життєвих позицій і стратегій особистості.

Третю групу факторів інформаційної безпеки особистості складає рівень сформованості свідомості і сталість функціонування психіки особистості.

«Інформаційна безпека особистості – це захищеність психіки і свідомості людини від небезпечних інформаційних впливів: маніпулювання свідомістю, дезінформування, спонукання до самогубства, образ тощо» [9, с. 41]. Таке розуміння інформаційної безпеки особистості зумовило виділення у структурі інформаційної безпеки інформаційно-психологічної безпеки, яку визначають і як стан захищеності індивідуальної, групової та суспільної свідомості й соціальних суб'єктів різних рівнів від впливу інформаційних факторів, які викликають дисфункціональні соціальні процеси. Такий стан дає змогу людині сформувати і відповідно належно використовувати систему адекватного сприйняття реальності й відношення до оточуючого світу і самої себе, що стає основою для подальшої соціальної поведінки людини; цей стан забезпечує цілісність людини як активного соціального суб'єкта й надає можливості для розвитку в умовах інформаційної взаємодії з оточуючим світом.

Четвертою групою факторів інформаційної безпеки особистості є здатність особистості існувати в сучасному інформаційному просторі. Інформаційно-психологічна безпека особистості (в широкому розумінні) – це насамперед належний рівень теоретичної та практичної підготовки особистості, при якому досягається захищеність і реалізація її життєво важливих інтересів і гармонійний розвиток незалежно від наявності інформаційних загроз.

Під впливом змісту інформаційних потоків, соціокультурних факторів у людини формуються образ мислення, світогляд, система цінностей і інтересів, які, з часом збагачуючись і розвиваючись у той чи інший бік, постають під час аналізу поточної інформації вже у вигляді своєрідного морально-семантичного фільтра. Власне, від орієнтації та усталеності цього фільтра суттєво залежать учинки, поведінка людини в тій чи іншій ситуації. На змістовні та якісні характеристики фільтра впливають історичні, національно-етнічні характеристики, система освіти, релігійні та філософські течії, ідеологічна пропаганда, інші складові інформаційного середовища.

Визначення об'єктів і факторів інформаційної безпеки особистості дозволяє визначити сутнісні риси інформаційної безпеки особистості. До таких сутнісних рис належать: інформаційна безпека особистості є інтегральною якістю особистості, що формується в процесі цілеспрямованої діяльності; інформаційна безпека особистості виявляється в здатності зберігати цілісність і сталість світоглядних позицій, системи цінностей і ціннісних орієнтацій, переконань і життєвих стратегій в умовах інформаційних та інформаційно-психологічних впливів, трансформації системи суспільних відносин і соціокультурних основ буття соціуму; основою інформаційної безпеки особистості є рівень сформованості світоглядних позицій, системи цінностей і ціннісних орієнтацій, інформаційної культури.

Запропоноване розуміння сутнісних рис інформаційної безпеки особистості дозволяє визначити її сутність і зміст. Інформаційна безпека особистості – це готовність і здатність особистості зберігати цілісність і сталість світоглядних позицій, системи цінностей і ціннісних орієнтацій, переконань і життєвих стратегій в умовах інформаційно-пропагандистських та інформаційно-психологічних впливів на свідомість і психіку, цивілізаційної ідентифікації соціуму та особистості, соціокультурних трансформацій суспільства.

За таким розумінням сутності інформаційної безпеки особистості у структурі інформаційної безпеки доцільно виділяти: світоглядно-ментальну складову (знання, переконання, цінності і ціннісні орієнтації, життєві позиції та ідеали); когнітивну складову (уміння аналізувати й оцінювати інформацію, процеси суспільної життєдіяльності); культурологічну складову (знання технологій інформаційних та інформаційно-психологічних впливів, культура користування сучасними технічними засобами інформації та комунікації).

Висновки. Проведений теоретико-методологічний аналіз інформаційної безпеки особистості дозволяє зробити декілька висновків.

Інформаційна безпека особистості – це готовність і здатність особистості зберігати цілісність і сталість світоглядних позицій, системи цінностей і ціннісних орієнтацій, переконань і життєвих стратегій в умовах інформаційно-пропагандистських та інформаційно-психологічних впливів на свідомість і психіку, цивілізаційної ідентифікації соціуму й особистості, соціокультурних трансформацій суспільства. Як цілісне і системне утворення інформаційна безпека особистості є органічною єдністю взаємопов'язаних складових: світоглядно-ментальної, когнітивної та культурологічної.

Розуміння інформаційної безпеки особистості як інтегральної якості особистості дозволяє визначити функції держави як суб'єкта інформаційної безпеки особистості – забезпечення інформаційної безпеки особистості: захист національного інформаційного простору від розповсюдження спотвореної або забороненої для поширення законодавством країни інформаційної продукції; проведення активної та цілеспрямованої контрпропагандистської діяльності; нейтралізація можливих негативних і деструктивних наслідків інформаційних та інформаційно-психологічних впливів; формування інформаційної безпеки особистості.

Запроваджений у дослідженні підхід до розуміння сутності інформаційної безпеки особистості як інтегральної якості особистості та визначення змісту інформаційної безпеки особистості постають теоретико-методологічною основою для формування державної політики щодо захисту інфор-

маційної безпеки особистості, визначення сутності та змісту процесу формування і забезпечення інформаційної безпеки особистості, основних напрямів діяльності щодо підвищення ефективності функціонування в сучасних умовах буття суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боднар І. Р. Сучасні реалії інформаційного суспільства: проблеми становлення та перспективи розвитку : монографія. Львів : Вид-во Львів. комерц. акад., 2013. 320 с.
2. Авксентьева Т. Г. Політика і влада в інформаційну епоху: український контекст. Харків : Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2013. 324 с.
3. Форос А. А. Інформаційна безпека як складова національної безпеки України. *Правова держава*. 2009. № 11. С. 222–226. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2009_11_45 (дата звернення: 02.09.2021).
4. Хоффман Л. Дж. Современные методы защиты информации : пер. с англ. Москва : Совет. радио, 1980. 57 с.
5. Тер-Акопов А. А. Безопасность человека: социальные и правовые основы. Москва : НОРМА, 2005. 272 с.
6. Волошина Н. М. Поняття «безпека інформації» та «інформаційна безпека» в сучасному науковому просторі. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2010. № 2. С. 53–56.
7. Дзьобань О. П., Пилипчук В. Г. Інформаційне насильство та безпека: світоглядно-правові аспекти : монографія. Харків : Майдан, 2011. 244 с.
8. Баранов О. А. Інформаційна безпека і економічні перетворення. *Поглиблення ринкових реформ та стратегія економічного розвитку України до 2010 р.* : матеріали міжнар. конф. Київ. 1999. Ч. 2, т. 1. 168 с.
9. Богуш В., Юдін О. Інформаційна безпека держави. Київ : МК-Прес, 2005. 432 с.
10. Інформаційна безпека особистості, суспільства, держави : підручник / Я. М. Жарков, М. Т. Дзюба, І. В. Замаруєва та ін. Київ : Вид.-полігр. центр «Київ. ун-т», 2008. 274 с.
11. Кравець Є. А. Інформаційна безпека держави. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. Київ : Укр. енцикл., 1992. Т. 2: Д–Й. С. 744.
12. Ліпкан В. А. Національна безпека України : навч. посіб. Київ : КНТ, 2009. 576 с.
13. Квіткін П. В., Дятлова І. В., Лук'яненко В. В. Інформаційна безпека особистості в умовах сучасної війни. *Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс* : монографія / за ред. В. А. Кротюка. Харків : ФОП Федорко М. Ю., 2021. С. 371–393.
14. Кормич Б. А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2004. 42 с.
15. Золотар О. О. Інформаційна безпека людини: теорія і практика : монографія. Київ : Вид. дім «АртЕк», 2018. 446 с.

16. 60 хвилин на реакцію. Як ефективно протидіяти дезінформації, не запроваджуючи цензуру: досвід Тайваню. URL: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/94406/60_khvylyn_na_reakciju_jak_jefektyvno_protudyjaty (дата звернення: 10.09.2021).
17. Про створення Центру протидії дезінформації : затв. Указом Президента України від 19 берез. 2021 р. № 106/2021. URL: <http://president.gov.ua/documents/1062021-37421> (дата звернення: 10.09.2021).
18. Положення про Центр протидії дезінформації : затв. Указом Президента України від 7 трав. 2021 р. № 187/2021. URL: <http://president.gov.ua/documents/1872021-38841> (дата звернення: 10.09.2021).
19. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
20. Кондаков Н. И. Логический словарь. Москва : Наука, 1971. 656 с.
21. Історія інформаційно-психологічного протиборства : підручник / редкол.: Є. Д. Скулиш (голова) та ін. Київ : Наук.-вид. від. НА СБ України, 2012. 212 с.
22. Hula R., Perederii I., Vitrynska O. Information wars during a postmodern era. *Technology, engineering and science – 2018* : Collection of scientific papers on I International Scientific and Practical Conference, 24–25 October, 2018. London : PoltNTU, 2018. P. 99–101.
23. Ливенко В. І. Інформаційне протиборство у політичній сфері: до уточнення базових термінологічних конструкцій. *Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія*. 2012. Вип. 108. С. 136–144.
24. Інформаційна війна: соціально-онтологічний та мілітарний аспекти : монографія / Р. В. Гула, О. П. Дзьобань, І. Г. Передерій та ін. Київ : Каравела, 2020. 288 с.
25. Владимиров А. И. Основы общей теории войны : монография : в 2 ч. Москва : Моск. фин.-пром. ун-т «Синергия», 2013. 976 с.
26. Марутян Р. Р. Смыслові війни сучасності: український вимір. *Matrix-divergent*. 13.03.2017. URL: <https://matrix-info.com/rosiya-gotyetsya-do-velykoyi-vijny-tu/> (дата звернення: 21.06.2021).
27. Пелін О. В., Давидова Ю. А. Смысловая зброя в умовах інформаційних війн. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Педагогіка, соціальна робота»*. 2014. Вип. 31. С. 125–127.
28. Почепцов Г. Г. Смысли і війни: Україна і Росія в інформаційній і смисловій війнах. Київ : Вид. дім «Киево-Могилян. акад.», 2016. 316 с.
29. Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки : навч. посіб. / за заг. ред. В. О. Жадька ; ред.-упоряд. О. І. Харитоненко, Ю. С. Полтавець. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2018. 356 с.
30. Ильницкий А. М. Безопасность страны как фундамент развития. *Арсенал Отечества*. 2021. № 1 (51). URL: <https://arsenal-otechestva.ru/article/1414-bezopasnost-strany-kak-fundament-razvitiya> (дата звернення: 10.09.2021).
31. Коровин В. Что такое ментальная война. *Деловая газета «Взгляд»*. 2021. 29 марта. URL: <https://vz.ru/opinions/2021/3/29/1091779.html> (дата звернення: 10.09.2021).
32. Петрик В. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи. *Юридичний журнал*. 2009. № 5. С. 122–134.

REFERENCES

1. Bodnar, I. R. (2013). Suchasni realii informatsiinoho suspilstva: problemy stanovlennia ta perspektyvy rozvytku. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi komertsiiinoi akademii [in Ukrainian].
2. Avksentieva, T. H. (2013). Polityka i vlada v informatsiinu epokhu: ukrainskyi kontekst. Kharkiv: Kharkiv. nats. un-t im. V. N. Karazina [in Ukrainian].
3. Foros, A. A. (2009). Informatsiina bezpeka yak skladova natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Pravova derzhava – Constitutional state*, 11, 222–226. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2009_11_45 [in Ukrainian].
4. Hoffman, L. Dzh. (1980). Sovremennye metody zashchity informacii / per. s angl. Moskva: Sovetskoe radio [in Russian].
5. Ter-Akopov, A. A. (2005). Bezopasnost' cheloveka: social'nye i pravovye osnovy. Moskva: NORMA [in Russian].
6. Voloshyna, N. M. (2010). Poniattia «bezpeka informatsii» ta «informatsiina bezpeka» v suchasnomu naukovomu prostori. *Suchasni informatsiini tekhnologii u sferi bezpeky ta oborony – Modern information technologies in the field of security and defense*, 2, 53–56 [in Ukrainian].
7. Dzoban O. P., Pylypchuk V. H. (2011). Informatsiine nasylstvo ta bezpeka: svitohliadno-pravovi aspekty. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].
8. Baranov, O. A. (1999). Informatsiina bezpeka i ekonomichni peretvorennia. *Pohlyblennia rynkovykh reform ta stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy do 2010 r.*: Proceedings of the International Conference. Kyiv. Part 2, vol. 1 [in Ukrainian].
9. Bohush, V., Yudin, O. (2005). Informatsiina bezpeka derzhavy. Kyiv: MK-Pres [in Ukrainian].
10. Zharkov, Ya.M., Dziuba, M. T., Zamaruieva, I. V. et al. (2008). Informatsiina bezpeka osobystosti, suspilstva, derzhavy. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichniy tsentr «Kyivskyyi universytet» [in Ukrainian].
11. Kravets, Ye.A. (1992). Informatsiina bezpeka derzhavy. *Yurydychna entsyklopediia*: v 6 t. Kyiv: Ukr. Entsykl. [in Ukrainian].
12. Lipkan, V. A. (2009). Natsionalna bezpeka Ukrainy. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
13. Kvitkin, P. V., Diatlova, I. V., Luk'ianenko, V. V. (2021). Informatsiina bezpeka osobystosti v umovakh suchasnoi viiny. Viiny informatsiinoi epokhy: mizhdystyplinarnyi diskurs. V. A. Krotiuk (Ed.). Kharkiv: FOP Fedorko M. Yu. [in Ukrainian].
14. Kormych, B. A. (2004). Orhanizatsiino-pravovi osnovy polityky informatsiinoi bezpeky Ukrainy. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
15. Zolotar, O. O. (2018). Informatsiina bezpeka liudyny: teoriia i praktyka. Kyiv: TOV Vydavnychiy dim «ArtEk» [in Ukrainian].
16. 60 khvylyn na reaktsiiu. Yak efektyvno protydiaty dezinformatsii, ne zaprovadzhuiuchy tsenzuru: dosvid Taivaniu. URL: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/94406/60_khvylyn_na_reakciju_Jak_jefektyvno_protidyjaty [in Ukrainian].

17. Pro stvorennia Tsentru protydivi dezinformatsii: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 19 berезnia 2021 roku № 106/2021 (2021).
18. Polozhennia pro Tsentr protydivi dezinformatsii: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 7 travnia 2021 roku № 187/2021 (2021).
19. Filosofskiy entsyklopedychnyy slovnyk (2002). NAN Ukrainy, In-t filosofii imeni H. S. Skovorody; [redkol.: V. I. Shynkaruk (holova) ta in.]. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].
20. Kondakov, N. I. (1971). Logicheskij slovar'. Moskva: Nauka [in Russian].
21. Istoriiia informatsiino-psykholohichnoho protyborstva (2012): pidruch. / redkol.: Ye. D. Skulysh (Ed.) et al. Kyiv : Nauk.-vyd. viddil NA SB Ukrainy [in Ukrainian].
22. Hula, R., Perederii, I., Vitrynska, O. (2018). Information wars during a postmodern era. *Technology, engineering and science – 2018: proceedings of the 1th International Scientific-Practical Conference*. London: PoltNTU, 99–101.
23. Lyvenko, V. I. (2012). Informatsiine protyborstvo u politychnii sferi: do utochnennia bazovykh terminolohichnykh konstruksii. *Nova paradyhma. Filosofiiia. Politolohiia. Sotsiolohiia, issue – A new paradigm. Philosophy. Politology. Sociology. 108, 136–144* [in Ukrainian].
24. Hula, R. V., Dzoban, O. P., Perederii, I. H. et al. (2020). Informatsiina viina: sotsialno-ontolohichnyi ta militaryni aspekty. Kyiv: Karavela [in Ukrainian].
25. Vladimirov, A. I. (2013). Osnovy obshchej teorii vojny. (Part. 1–2). Moskva: Moskovskij finansovo-promyshlennyj universitet «Sinergiya» [in Russian].
26. Marutian, R. R. (2017). Smyslovi viiny suchasnosti: ukrainskyi vymir. *Matrix-divergent*, 13.03.2017. URL: <https://matrix-info.com/rosiya-gotuyetsya-do-velykoyi-vijny-tu/> [in Ukrainian].
27. Pelin, O. V., Davydova, Yu.A. (2014). Smyslova zbroia v umovakh informatsiinykh viin. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: «Pedagogika, sotsialna robota», issue – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: «Pedagogy, social work», 31, 125–127* [in Ukrainian].
28. Pocheptsov, H. H. (2016). Smysly i viiny: Ukraina i Rosiia v informatsiinii i smyslovii viinakh. Kyiv: Vydavnychi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
29. Hibrydna viina i zhurnalistyka. Problemy informatsiinoi bezpeky. (2018). V. O. Zhadka; O. I. Kharytonenko, Yu. S. Poltavets (Eds.). Kyiv: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
30. Il'nickij, A. M. (2021). Bezopasnost' strany kak fundament razvitiya. *Arsenal Otechestva – Arsenal of the Fatherland*, 1 (51). URL: <https://arsenal-otechestva.ru/article/1414-bezopasnost-strany-kak-fundament-razvitiya> [in Russian].
31. Korovin, V. (2021). Chto takoe mental'naya vojna. *Delovaja gazeta Vzglyad – Business newspaper «Look»*. URL: <https://vz.ru/opinions/2021/3/29/1091779.html> [in Russian].
32. Petryk, V. (2009). Sutnist informatsiinoi bezpeky derzhavy, suspilstva ta osoby. *Yurydychnyi zhurnal – Legal journal*, 5, 122–134 [in Ukrainian].

Квиткин Петр Васильевич, кандидат философских наук, профессор, профессор кафедры философии, Харьковский национальный университет Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба, Украина

Дятлова Ирина Владимировна, кандидат философских наук, старший преподаватель кафедры философии, Харьковский национальный университет Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба, Украина

Петрова Людмила Александровна, кандидат философских наук, доцент, ученый секретарь, Харьковский национальный университет Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба, Украина

ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ЛИЧНОСТИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Рассмотрена проблема информационной безопасности личности в современном обществе. Осуществлен анализ нормативно-правового обеспечения информационной безопасности общества и личности, концептуальных подходов к исследованию сущности и содержания информационной безопасности личности. Обосновано понимание информационной безопасности личности как интегрального качества личности. Определены сущность и содержание информационной безопасности личности.

Ключевые слова: *информационная безопасность, информационная безопасность личности, содержание информационной безопасности личности.*

Kvitkin Petro Vasyliovych, PhD in Philosophy, Professor, Professor of Department of Philosophy, Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Ukraine

Diatlova Iryna Volodymyrivna, PhD in Philosophy, Senior Lecturer at the Department of Philosophy, Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Ukraine

Petrova Lyudmyla Olexandrivna, PhD in Philosophy, Academic Secretary, Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Ukraine

PERSONAL INFORMATION SECURITY: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS

The problem of personal information security in modern society is considered. The analysis of the regulatory and legal support of information security of society and the individual, conceptual approaches to the study of the essence and content of information

security of the individual. The understanding of information security of a person as an integral quality of a person has been substantiated. The essence and content of personal information security has been determined.

Keywords: *information security, information security of a person, the content of information security of a person.*

УДК 101:321.7:172

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.51.242001>

Хуан Гільєрмо Естай Сепульведа, науковий співробітник, Університет Саламанки, Іспанія; Католицький університет Темуко, Чилі; Адвентистський університет, м. Чильян, Чилі
e-mail: jges@usal.es
ORCID ID: 0000-0001-7348-5529

Маріо Лагомарсіно Монтойя, науковий співробітник, Університет Вальпараїсо, Чилі; Фонд Монсенйора Джованніно Пінна, м. Кальярі, Італія
e-mail: mario.azzurro@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4327-9382

Кароліна Кабезас Касерес, директор бібліотеки, Американський університет, м. Сантьяго, Чилі
e-mail: bcabezas@udla.cl
ORCID ID: 0000-0002-7187-3154

РОЗДУМИ ПРО ДЕМОКРАТІЮ ТА БІОЕТИКУ: НОВИЙ ДЕМОКРАТИЧНО-БІОЕТИЧНИЙ ФУНДАМЕНТАЛІЗМ

Безумовним і неспростовним є те, що демократія для західного світу – краща система управління і що завдяки свободі слова можна піддати сумніву та покласти на терези правосуддя навіть саму демократію. Так само й біоетика, що виникла у сфері біологічних та медичних наук, поширилась за межі гуманітарного знання, а суспільство усвідомило, що ми живемо на невідновлювальній планеті. Однак ми не можемо нехтувати тим, що демократія та біоетика породжені не народом, а елітою, яка уявляє кращий світ відповідно до власних уподобань, а не думок переважної більшості звичайних людей.

Ключові слова: демократія, біоетика, технонаука, фундаменталізм.

Постановка проблеми. Із часів Другої світової війни демократія була й залишається однією з найактуальніших проблем ХХ ст. і перших десятиліть нового тисячоліття. Перефразовуючи думку Хав'єра Ечевєррії щодо технонауки та техноетики [1], ми висловимо наші міркування щодо біоетики та її заспокійливої мантії, утвореної технонаукою, яка, з одного боку, надзвичайно посприяла якості наукового знання, а з іншого – через хижачькі публікації перетворила його на недобросовісне [2], поступившись владі економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Демократію відкрито не у XXI ст. У попередніх публікаціях ми зазначали, що афінський витвір, публічно виголошений у надгробній промові сина Афін заради добробуту власного міста, зазвичай перебуває під покрывами священної поваги, тоді як ми забуваємо, що він сягає наших уявлень про минуле як про «ксенофобське, класове та жінконенависницьке» [3]. Схожий аспект осмислення демократії представлений у наукових публікаціях і доповідях на конгресах і семінарах, присвячених особливостям розвитку демократії в різних регіонах світу [4–8].

Із плином часу демократія втратила вигляд, що його й досі уявляють ті, хто прагне зберегти ідеалістичний та агорний образ, не беручи до уваги, що від моменту свого виникнення демократія стосувалася лише певної групи, класу, касти або політико-економічного та соціального класу. Проте, не повторюючи заїжджену фразу про краще з гірших зол, зазначимо, що такі видозміни пішли на користь людству. Демократія у XXI ст. – це «гостре й невід’ємне питання» [9, р. 347], що потребує дедалі ширшого представництва всіх тих, хто бере активну чи пасивну участь у житті держави або нації, ба більше, коли така демократія стає деліберативною [10].

Формулювання цілей. Попри вищезазначене слід наголосити, що аналіз демократії зазвичай має враховувати її просторово-часові стани, а також етику та її нову доньку на ім’я «біоетика». **Метою статті** є осмислення специфіки функціонування демократії в біоетичній парадигмі.

Виклад основного матеріалу. Ми розглядаємо демократію з точки зору її успіхів та прорахунків і навіть в аспекті порушення заради людства її ж власних принципів. Пояснимо: йдеться про західний світ. Тобто стосовно тоталітаризму міжвоєнного періоду або сучасного фундаменталізму демократія не має бути терпимою, поважливою або деліберативною. Гостро? Так. Дуже гостро. Адже тоталітарні режими були встановлені руками народу, який не знаходив відповідей на свої запити. Ми назвали їх популістськими режимами. Однак обрання Рузвельта в розпал війни за системою виборців, яка в очах латиноамериканця не має нічого спільного з демократією, не є популізмом. Згадаймо також, як Джордж Буш-молодший отримав на понад півмільйона голосів менше, ніж Ел Гор, проте «яструби» затвердились у Білому домі демократичним шляхом. Крім того, повалення політичних режимів на Близькому Сході відкрило шлях фундаменталістським угрупованням, чимало з яких мають підтримку значної частини населення. Демократія Заходу обернулася для нього власним страхом унаслідок бажання нав’язати спосіб життя, зовсім чужий нашому стилю мислення. Нові прибічники демократичного святого Грааля не забули хрестові походи. Весни змінилися бурхливими зимами, що й дотепер наповнюють небо Північної Африки та Східного Середземномор’я грозивими хмарами. Демократію перенесено в дискурс свободи та прав лю-

дини, як це робить наймогутніша нація на планеті, що не підписала й не ратифікувала Конвенцію невідворотності воєнних злочинів і злочинів проти людяності, а також Конвенцію про права дитини, не визнає Міжнародний кримінальний суд, хвастаючися та хизуючися перед іншими народами та націями; такий факт змушує нас знову згадати відтворені Фукідідом слова Перікла про Пелопоннеську війну, де битва йде не за свободу та демократію Ліги, а за демократичні та лібертарні інтереси одних лише Афін та їхніх громадян. Такий ось апогей неовільсоніанства [11]. Чи означає викладене вище, що ми виправдовуємо диктатури, які призвели до Голокосту, ГУЛАГу або репресій проти свободи на Близькому Сході? Ні. Звичайно, ні. Ми лише попереджаємо, що жінка Цезаря має не тільки бути жінкою Цезаря, а й виглядати як така.

Зіткнувшись з таким принципом, демократія також перетворюється на жорсткий фундаменталізм. Відповідати нападникам їхньою ж зброєю – не надто демократично, проте самий засновок, що це робиться Заходом для Заходу, групою для певної групи від імені великої групи, стовідсотково легітимує такі дії. Крім того, ми використовуємо демократію для виправдання недемократичних втручань або рішень на кшталт дій яструбиної адміністрації США на Близькому Сході або британського референдуму, одним із гасел якого для виходу з європейського блоку стали міграція, безробіття та злочинність, що, за словами самих британців, почали заповнювати вулиці.

Ми частково поділяємо ідеї А. Сена про те, що такий західний витвір є і в інших, не західних культурах [12]. Однак ми вважаємо, що така друга «демократія» в Африці, Китаї або на Близькому Сході цілком відмінна від західної та за своїм походженням не має нічного спільного із західною. Якщо лунають голоси за участь або деліберативність, їх слід брати до уваги; наприклад, ми вже порушували питання про скасування системи виборців на президентських виборах у США, оскільки вони не є демократичними та не враховують волю більшості. Північна держава з відповіддю не забариться й наполягатиме, що їхня система заснована на звичаях та участі всіх громадян. Ми поважаємо такі візії, відчуття та устої, проте ми також вимагаємо поваги до інших форм *демократії* у світі. Якою була б думка Токвіля сьогодні, якби він мав у своєму розпорядженні обидві виборчі системи – американську та латиноамериканську. Скоріше за все, демократія – це Америка... Латинська Америка.

Слід пояснити. Ми – завзяті демократи. Однак ми – демократи, які прагнуть визнати демократію такою, якою вона є, й, виходячи із цього, почати працювати в нових парадигмах, зокрема, над деліберацією, про яку говорить Г. Гільєн [10], а також рішуче відтворити ідею справедливості Дж. Ролза [13]. Демократія та справедливість, що очолювали біоетичні дискусії у вісімдесятих

роках минулого століття, мають бути відроджені, аби вбудуватись у нову деліберативну парадигму, не впадаючи у новий фундаменталізм.

Абсолютизм ідей поступився релятивізму, і єдино абсолютним у наш час є відносне. Концепції порушено й викривлено. Чи є це чимось новим або руйнівним для людської еволюції? Зовсім ні. Історія будується на поваленні сталих концепцій – таких як демократичне рабство в Афінах доби Перікла або право жінок приймати рішення, визначаючи власну долю, хоча чоловіки все ще ратують за те, аби продовжувати писати чоловічу, а не людську історію. Понад двохтисячолітній західний вантаж дуже важко скинути, проте що є дві тисячі років західної історії порівняно з мільйонами років людської еволюції!

Демократія, і в цьому ми повністю солідарні з думкою Н. Боббіо, – це постійні перетворення [14]. І головне питання полягає в тому, хто очолює такі перетворення? І якщо ми застосуємо ліберальну ідею нейтральності та питання цінностей і сполучене з цим питання «чиї це цінності» [15, р. 26] до демократії, ми змушені будемо прийти до того самого питання: чиїми є демократичні цінності, що ми їх намагаємося нав'язати, й хто спрямовує демократичні перетворення, що ми їх намагаємося здійснити? Ми знову повертаємось до висновку, що демократія є елітарним утворенням, вірним своїй суті, особливо в Латинській Америці, де затвердилася професійна каста, що опікується демократією й використовує її відповідно до власноруч установлених інтересів [16]. Однак чи можна говорити про це відверто? Ні, оскільки такий демократичний професіоналізм ми спостерігаємо й в інших західних широтах, де демократична каста ретельно оберігає власні здобутки. Королівська влада повернулася у славі та величі, а передача трону наступникам здійснюється демократичним шляхом через голосування або міркування про рятування батьківщини з лап імперіалізму (що часто-густо є правдою й історія це підтверджує), що також використовується як привід для встановлення систем правління. Казикізм і каудилізм нової Америки – до й після визволення – не полишили цю територію. Приклади Тихуани й Нижньої Каліфорнії та влади еліт [17] легко повторити у центральній Мексиці, так само як і в Сантьяго де Чилі або Бразилії. Нічого не змінюється під сонцем. Й у сучасній еліті є для цього всі важелі в умовах поширення утопічних ідей та, як наслідок, демократизації прийняття рішень завдяки появі інформаційно-комунікативних технологій. На нашу думку, це велика омана. Технополітика – не більш ніж ще одне збройне оздоблення тих же самих еліт, що контролюють владу, аби заохотити ще більше послідовників. Кібернетичний *panem e circenses*. А факт, що «інтенсивне та широке використання Інтернету пропонує нові форми участі» [17, р. 108], лише частково відповідає дійсності. Питання, велике питання у тому, якого роду ця участь? Свідома, пост, лайк або мем. Щодо цього питання точаться академічні дискусії, де є дослідники «за», на кшталт

Г. Гілдера [19], та «проти», такі як М. Хаубен і Р. Хаубен [20]. Сприйняття Шумпетером американського суспільства, на наш погляд, аніж не змінилося; він розглядав демос як «доволі пасивного актора, який керується стадними інстинктами, не має чіткої ідентичності й реагує на стимули політичної пропаганди. Шумпетер виявляє під демократичною багатослівністю електорально-олігархічний режим, де участь громадян викристалізовується в акті голосування» [21, р. 180]. Ми дотримуємося аналогічної думки. Відтоді, як австрійський економіст висловився, нічого не змінилося. Можливо, так воно і є. Сьогодні в деяких штатах діє електронне голосування й наявна більш масова обізнаність про кандидатів та їхні ідеї: є Інтернет.

Можливо, зараз ми почуємо дорікання в тому, що ми наслідуємо Фейєрабенду. Дійсно, переважна більшість наших досліджень містить іронію. Відмінність же в тому, що іронія, якщо вона не супроводжується вагомими та перевірюваними аргументами (віддаймо належне історії та філософії), утрачає свою сутність. Так само як він критикує науку та її аргументацію, так і ми ставимося до демократії та демократів. Бути демократом не означає бути гарним для всіх. Бути демократом – це критикувати саму демократію та її суперечності. Справжня демократія це передбачає, бере до уваги всі точки зору – чи то вченого, чи то звичайної людини [22].

Щодо біоетики, то для нас вона – така сама нова панацея, як і технонаука. Вона претендує на статус ідеалу. Ідеали зворушили весь світ відтоді, як Платон сів писати свої «Діалоги». Афінівський аристократ зовсім не був демократом, а скоріше, мрійником про правління кращих, яке для нього є не чим іншим, ніж правлінням королів-філософів. Такий ідеал привів до того, що демократія та біоетика претендують на створення природних законів, свого роду утопічну соціальну інженерію (Атлантиду в усій її величі). Чомусь Пoppers ставить Платона поруч із Гегелем і Марксом як творців великомасштабних невдач й отців тоталітарних режимів.

У нашому розумінні біоетика, навіть відкрита для критики заради уточнення, поглиблення й виправлення нашого мислення, – це ще один новий вид фундаменталізму ХХІ ст., що виправдовує демократію еліт.

Біоетика може вважати, що для її розвитку й ефективності «необхідно виключити фундаменталізм, уникаючи крайніх позицій на кшталт науковості або моралізму чи абсолютизації етики, й поціновувати таке ставлення, як повага до інших, толерантність, вірність власним цінностям, поважне прислухування, внутрішнє відчуття смирення, визнання того, що ніхто не може привласнити право монополії на істину; це потребує зусилля, аби бути сприйнятливим, визнавати можливість піддавання сумніву власних переконань з боку інших й цінувати збагачення, що його дає міждисциплінарна професійна компетентність і справдешність угод» [23, р. 7]. Біоетична лексика

вочевидь показує, що не існує власне біоетичного дискурсу, а, радше, релігійно-філософський і, отже, ідеологічний. А якщо існує ідеологічний дискурс (як і будь-який інший), існує й еліта.

Тут доречно згадати чилійський вислів про *мати агнця*¹, а саме відповідь на питання або запити щодо біоетики, до яких ми вдаємося у зв'язку з появою нового фундаменталізму. Усе, що каже біоетика, є правдою. І не піддається сумніву. Для просвічених демократів це *квінтесенція*. Густаво Фігероа вже попереджав про це у чилійському журналі з нейропсихіатрії у 2003 р. Він визнає біоетику великою коперніканською революцією в медицині. Проте водночас застерігає від універсалізації, коли її заповіді стають догматичними істинами: безумовними, загальними й обов'язковими [24].

Висновки. Біоетика зробила величезний стрибок від медицини та біології до всього спектра людської свідомості. Біоетичний контекст став сьогодні повсюдним. У проблематизації непорушних істин мудрих академіків немає нічого поганого. Завдяки біоетиці світ усвідомив, що річки не мають бути забрудненими, що тварини не мають зникати, а про корінні народи слід судити відповідно до їхніх одвічних звичаїв, а не за західними нормами та законами, навіть якщо ці народи вже піддалися вестернізації. Біоетика утворила простір для полікультурного визнання та розмаїття.

Проблема полягає в іншому. Біоетична мода може перерости у фундаменталізм. Ми неодноразово на цьому наголошували. Ідеться про тих, хто запроваджує біоетичні канони. Про тих, хто напише нові біоетичні скрижалі, хто розповість про погане та добре з точки зору біоетики. Одного вже прогнозу на кшталт того, що «майбутнє біоетики є не чим іншим, ніж теперішнім людини та її буття у світі. Не чим іншим, ніж досвід життя в усіх його вимірах, дилемах і загадках» [25, р. 224], достатньо, на нашу думку, аби Поппер перевернувся у своїй могилі.

Насамкінець лише один приклад. Що каже біоетика стосовно обговорення закону про аборт у Чилі. Хтось, спираючись на біоетику, скаже, що життя є священним, а хтось, спираючись на ту саму біоетику, що священною є повага до самовизначення жінок та їхньої думки. Тут ми й вбачаємо проблему. Одні лікарі схвалюють свободу відмови від військової служби відповідно до принципу свободи совісті, інші ж прагнуть розв'язувати питання за пацієнта. Між тим ті, хто дійсно має розмірковувати щодо свого тіла, не мають голосу, тоді як просвічені люди, слідуючи за новою академічною модою, висловлюватимуть свій вердикт відповідно до *власної* позиції та тих норм, які, на їхню думку, є гарними для населення. Загалом же, це відбувається демократичним шляхом і схвалене з точки зору біоетики.

¹ Чилійський фразеологізм, що є аналогом вислову «От де притчина». – Прим. авт.

REFERENCES

1. Echeverría, J. (2015). Ética y racionalidad tecnológica a partir de Ramón Queralto. *Argumentos de razón técnica*, 18, 15–37 [in Spanish].
2. Alonso, A., Echeverría, J. (2014). Lucha de Paradigmas: Leyes. Ciencia y Activismo en el mundo Open. *Argumentos de razón técnica*, 17, 21–38 [in Spanish].
3. Estay Sepúlveda, J. G., Lagomarsino, M. (2016). Reflexiones en torno a la democracia, el fundamentalismo y la tecnociencia. Popper revolcándose en su tumba ante el nuevo historicismo de la «i». *Dilemas Contemporáneos, Educación Política y Valores*, IV (1), 1–10 [in Spanish].
4. Estay Sepúlveda, J. G., Lagomarsino, M. (2016). ¿Tiene enemigos la sociedad abierta de hoy? Una mirada desde la obra Karl Popper. *Dilemas Contemporáneos, Educación Política y Valores*, III, (3), 1–43 [in Spanish].
5. Estay Sepúlveda, J. G., Lagomarsino, M. (2016). La propuesta que tal vez hubiera impulsado Karl Popper ante los enemigos de la sociedad abierta de hoy: para el Siglo XXI, el reformismo. *Revista CS*, 20, 75–92 [in Spanish].
6. Estay Sepúlveda, J. G., Lagomarsino, M. (2016). Political attitude in Karl Popper's work: the open society in use in current situation. *La Democracia en la Maroma: en torno a esa cosa inventada por la élite ateniense / coord. por J. G. Estay Sepúlveda, M. Lagomarsino Montoya*. Soria: Ceasga. P. 72–96.
7. Estay Sepúlveda, J. G. y Lagomarsino, M. (2016). Migración: Fundamentalismo y Refugio: la migración desde la óptica filosófica-histórica. Ponencia presentada en el Octavo Congreso CEISAL Consejo Europeo de Investigaciones Sociales en América Latina. Universidad de Salamanca, España, 28, 29, 30 de junio y 01 de juli [in Spanish].
8. Estay Sepúlveda, J. G. y Lagomarsino, M. (2016). Cultura y Fundamentalismo: los nuevos retos de la democracia. Ponencia presentada en el Seminario Los Estudios culturales y literarios: Aproximaciones críticas a los discursos y expresiones artísticas locales y regionales. Universidad de Los Lagos, Chile, 28 y 29 de julio [in Spanish].
9. Gracia Guillén, D. (2001). Democracia y bioética. *Acta Bioethica*, VII (2), 343–354 [in Spanish].
10. Gracia Guillén, D. (2002). De la bioética clínica a la bioética global: treinta años de evolución. *Acta Bioethica*, VIII, 1, 27–39 [in Spanish].
11. Chomsky, N. (2002). Una nueva generación dicta las reglas. Barcelona: Editorial Crítica [in Spanish].
12. Sen, A. (2006). El valor de la democracia. Barcelona: Ediciones de Intervención Cultural/El Viejo Topo [in Spanish].
13. Bobbio, N. (1986). El futuro de la democracia. Ciudad de México: Fondo de Cultura Económica [in Spanish].
14. Sandel, M. (2000). El liberalismo y los límites de la justicia. Barcelona: Gedisa [in Spanish].
15. Avritzer, L. (2002). Democracy and the Public Space in Latin America. Estados Unidos: Princeton University Press.

16. Ruiz, B. (2008). La democracia de las élites. La lucha por el poder en Tijuana. Tijuana: Librería El Día/Editorial Entre Líneas [in Spanish].
17. Sampedro Blanco, V., Sánchez Duarte, J. M., Poletti, M. (2013). Ciudadanía y tecnopolítica electoral. Ideales y límites burocráticos a la participación digital. *Co-herencia*, Vol. 10, 18, 105–136 [in Spanish].
18. Vidal de la Rosa, G. (2010). Teoría Democrática. Joseph Schumpeter y la síntesis moderna. *Nueva Época*, 23, Num. 62, 177–199 [in Spanish].
19. Feyerabend, P. (1998). La ciencia en una sociedad libre. México D. F.: Siglo XXI Editores [in Spanish].
20. Rodríguez Yunta, E. (2010). Religión y Bioética. *Acta Bioethica*, Vol. 16, 1, 7–8 [in Spanish].
21. Figueroa, G. (2003). ¿Un intruso junto al lecho del enfermo? La bioética cumple treinta años. *Revista Chilena de Neuro-Psiquiatría*, Vol. 41, 2, 89–94 [in Spanish].
22. Suguró, M. (2015). El «Ethos» de la ciencia y el estatuto de la bioética. *Acta Bioethica*, Vol. 21, 2, 217–225 [in Spanish].
23. Gilder, G. (2000). *Telescom. How infinite bandwidth will revolutionize our world*, New York, The Free Press.
24. Hauben, M. y Hauben, R. (1997). *Netizens: On the History and Impact of Usenet and the Internet*, California, IEEE Computer Society Press.
25. Rawls, J. (1997). *Teoría de la justicia*, Ciudad de México, Fondo de Cultura Económica [in Spanish].

Хуан Гильермо Эстай Сепульведа, научный сотрудник, Университет Саламанки, Испания; Католический университет Темуко, Чили; Адвентистский университет, г. Чильян, Чили

Марио Лагомарсино Монтойя, научный сотрудник, Университет Вальпараисо, Чили; Фонд Монсеньора Джованнини Пинна, г. Кальяри, Италия

Каролина Кабезас Касерес, директор библиотеки, Американский университет, г. Сантьяго, Чили

РАЗМЫШЛЕНИЯ О ДЕМОКРАТИИ И БИОЭТИКЕ: НОВЫЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКИЙ И БИОЭТИЧЕСКИЙ ФУНДАМЕНТАЛИЗМ

Безусловно и неопровержимо то, что демократия для западного мира – лучшая система управления и что благодаря свободе слова можно подвергнуть сомнению и положить на весы правосудия даже саму демократию. Аналогичным образом биоэтика, возникшая в сфере биологических и медицинских наук, распространилась за пределы гуманитарного знания, а обще-

ство осознано, что мы живем на невозобновляемой планете. Однако мы не можем игнорировать и то, что демократия и биоэтика порождены не народом, а элитой, которая размышляет о лучшем мире в соответствии с собственными предпочтениями, а не мнением подавляющего большинства обычных людей.

Ключевые слова: демократия, биоэтика, технонаука, фундаментализм.

Juan Guillermo Estay Sepúlveda, researcher, University of Salamanca, Spain; Catholic University of Temuco, Chile; Adventist University of Chile, Chile

Mario Lagomarsino Montoya, researcher, University of Valparaíso, Chile; Mons. Giovannino Pinna Foundation, Italy

Carolina Cabezas Cáceres, library director, University of the Americas, Chile

REFLECTIONS ON DEMOCRACY AND BIOETHICS: NEW DEMOCRATIC AND BIOETHICAL FUNDAMENTALISM

It is indubitable and irrefutable that democracy is the best government system that exists in the occidental world and that thanks to it, freedom of expression allows to even question it and put it on the justice balance. Similarly, bioethics born in the world of biological and health sciences, has transcended to the humanities and society has become aware that we live in a nonrenewable planet. However, we cannot overlook that both democracy and bioethics are not born from populus, but from an elite who dreams of a better world according to their dreams and not those of the vast majority of ordinary people.

Keywords: democracy, bioethics, technoscience, fundamentalism.

Бурлука Олена Вікторівна, кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна
e-mail: lena.burluka@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-0378-3763

САМООСВІТА ОСОБИСТОСТІ В ПАРАДИГМІ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Досліджено орієнтованість сучасної системи освіти на активність особистості, самостійність у виборі тематики і часу засвоєння інформації. Відзначено, що перехід до нової парадигми освіти з домінантою самоосвіти збігається з індивідуальними потребами людей і відбувається при поєднанні інституціональної освіти і самоосвіти. Самоосвіту особистості розглянуто як соціокультурне явище, що пов'язане не тільки з освітою, а і з розвитком суспільства в цілому.

Ключові слова: самоосвіта особистості, самоосвітня діяльність, інформатизація суспільства, самостійність особистості, освітня парадигма, система освіти.

Постановка проблеми. Прискорення сучасного рівня розвитку людства вимагає від людини різноманітної, багаторівневої та різнопланової підготовки, яка дозволить адаптуватися до швидкоплинних змін у суспільному, економічному, політичному і культурному житті. Каталізатором, інструментом, засобом соціальної мобільності людини стає освіта, яка розширює можливості доступу до інтелектуальних і культурних цінностей. Збільшення інтелектуального потенціалу дозволяє людині добре орієнтуватися в інформаційному просторі, засвоювати нові професії, уміти знаходити нестандартні рішення, знайти своє місце в житті та реалізувати свій особистісний потенціал. Сьогодні освіта розглядається як відкритий процес, що відбувається не тільки в стінах спеціальних навчальних закладів під керівництвом викладачів-професіоналів, а й у структурах неінституціалізованого характеру. Це здійснюється на основі освоєння особливостей і закономірностей процесів самоосвіти, яка стала одним із чинників виживання особистості в сучасних умовах, способом досягнення життєвого успіху. Самоосвіта дозволяє особистості виробляти життєву стратегію незалежно від обставин і ситуацій, що складаються в її професійній і соціальній біографії. Самоосвіта сприяє самовизначенню особистості, що відбувається завдяки самостійній організації навчальної,

пізнавальної діяльності, полягає в управлінні цією діяльністю, у формуванні активної життєвої позиції. Тому самоосвіта особистості стала визначною складовою в освітній парадигмі багатьох країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку педагогів, психологів і соціологів для справжнього особистісного розвитку потрібна самоосвітня діяльність, що задовольняє потребу в самопізнанні, пізнанні й особистісному зростанні. Аналіз класичної та сучасної літератури в напрямі встановлення сутності поняття самоосвіти (О. Баранніков, Ю. Бабанський, Л. Виготський, Ф. Громцева, В. Зінченко, Є. Льїн, П. Каптерев, В. Караковський, І. Мещерякова, Б. Райський, С. Рубінштейн [6], В. Серіков [7], М. Скаткін, В. Слободчиков, В. Шадриков, О. Шукліна та ін.) дозволяє зробити висновок, що самоосвіта – це цілеспрямована, самостійна, систематична пізнавальна діяльність людини щодо розширення і поглиблення своїх знань, удосконалення наявних і придбання нових умінь, навичок, способів дій, стосунків тощо. Самоосвіті як психологічному процесу присвячені роботи Б. Ананьєва, О. Леонтєва, С. Рубінштейна [6]. Педагоги Ю. Бабанський, В. Беспалько, П. Блонський, В. Вахтеров бачать у самоосвіті шлях до самовдосконалення особистості. Роботи В. Слободчикова присвячені вивченню структури і змісту самоосвіти. Отже, у сучасній гуманітаристиці проблема самоосвіти особистості займає значне місце. Однак, визнаючи велику цінність результатів попередніх досліджень, ми не знайшли в них відповіді на питання про те, яку роль відіграє самоосвіта особистості в парадигмі сучасної системи освіти.

Формулювання цілей. Сучасна соціокультурна ситуація орієнтована на розвиток здібностей особистості, на вироблення власних способів щодо максимального розкриття її потенціалу. Саме тому вважається необхідним дослідити самоосвіту особистості як складову нової освітньої парадигми.

Виклад основного матеріалу. У сучасному суспільстві відбувається глобальна інформатизація практично всіх сфер діяльності. Цей перехід безпосередньо пов'язаний із зміною ролі різних ресурсів, формуванням нових принципів функціонування соціальних систем та інститутів, механізмів соціальної взаємодії тощо. У ринкових умовах конкурентоспроможність людини багато в чому залежить від здатності і готовності вирішувати економічні та науково-технічні завдання, упроваджувати й освоювати нову техніку, технологію, вести активну комерційну діяльність. Це вимагає цілеспрямованих та енергійних зусиль і здібностей долати стереотипи, що склалися, підходів у підвищенні своєї професійної компетентності, загальнокультурного рівня, творчої самостійності, морально-психологічних особистісних якостей тощо. Сьогодні від людини вимагається готовність гідно зустрічати будь-яку професійну ситуацію, бути готовою до перепідготовки в професійній діяльності. Тобто досягнення соціально-економічної стабільності, перспективи розвитку

особистості безпосередньо залежать від її вміння орієнтуватися і самостійно засвоювати нову інформацію. У цих умовах базова освіта повинна дати особистості вміння вчитися і здобувати освіту впродовж усього життя, освоювати нові професії в майбутньому, мати чітку життєву позицію, виробити системні компоненти саморегуляції, уміти проєктувати перспективи свого розвитку. У свою чергу, розвиток суспільства залежить від загальноосвітнього і загальнокультурного рівня його членів.

Для успішної професійної діяльності людина повинна не тільки добре володіти знаннями і навичками, а відчувати себе повноцінною особистістю, повноправним членом суспільства, бути досить розвиненою в культурному, моральному, психологічному рівні. Досягти цього можна шляхом постійного підвищення своєї професійної та загальнокультурної компетенції, розвитку власного інтелекту і творчої самостійності в процесі індивідуальної роботи. Компетентність як сукупність знань, умінь, навичок і якостей особистості необхідна для її соціально-психологічної адаптації до мінливих умов реальності та надає можливості забезпечити гармонійні стосунки з оточуючим світом. Самостійний вибір людиною свого життєвого шляху, цілей, цінностей, моральних норм, майбутньої професії та умов буття здійснюється за допомогою пізнання, виявлення й аналізу своїх можливостей, здібностей, схильностей, інтересів і установок, усвідомлення свого місця в суспільстві.

При сучасній динаміці розвитку суспільства особливе значення приділяється знанням, кваліфікації, професіоналізму, тому підвищена увага до освіти є однією з тенденцій сьогодення. Отже, актуальною стає здатність фахівців використовувати ресурс інформаційних технологій щодо постановки і вирішення професійних завдань. Володіння цими технологіями підвищує конкурентоспроможність, мобільність фахівців, дає важливий інструмент постійного саморозвитку та підвищення кваліфікації. Особливу роль має процес, що призводить до перетворення інформації на знання. Це і є самоосвіта, що стає домінуючим видом діяльності в інформаційному суспільстві. Такий високий статус самоосвіта набуває і як засіб збагачення не тільки індивіда, а й суспільства. Не випадково Е. Тоффлер відзначає, що інтелектуальний капітал замінює дороге устаткування, а «знання зменшують потребу в сировині, праці, часі, просторі, капіталі і інших ресурсах, стаючи незамінним засобом – основним ресурсом сучасної економіки, цінність якого постійно зростає» [8, с. 273].

Одна з основних характеристик інформаційного суспільства, підкреслював у своїй теорії постіндустріального суспільства Д. Белл, – виробництво і споживання нового знання. Воно стає джерелом нововведень і основою соціальної організації [1, с. 224]. Інформаційне суспільство пов'язують не лише з появою принципово нових технологій, із використанням комп'ютерної

техніки і так званої «екранної» культури, а в основному з домінуванням інформації, що призводить до осмислення нової ролі та значно збільшених можливостей освіти і самоосвіти. Цілі освіти змінюються: від передачі фактичних знань і алгоритмів до передачі та розвитку способів діяльності щодо взаємодії із зовнішнім і внутрішнім світом. Для їх реалізації і з метою вирішення протиріччя сучасної системи освіти – між швидким темпом приросту знань у сучасному світі й обмеженими можливостями їх засвоєння індивідом – педагогічна теорія і практика переходять до максимального розвитку здібностей людини, саморегуляції та самоосвіти. Спрямованість парадигми «від освіти – до самоосвіти» поступово переносить акцент на самоосвіту. У житті окремих груп людей самоосвіта починає домінувати як вид діяльності в структурі освіти та і в цілому в способі їх діяльності. Необхідність у самоосвіті викликана передусім потребами самої людини. Адже в сучасних умовах, як відзначає відомий учений Е. Тоффлер, знадобляться нові вміння і навички в трьох основних сферах: умінні вчитися, умінні спілкуватися й умінні вибирати. А тому в школах майбутнього повинні викладатися не лише сума знань, але і вміння ними оперувати [9, с. 450]. На ці основні показники якості сучасного освітнього процесу і націлені нові освітні стандарти.

Концепція сучасної освіти включає весь процес формування особистості. Результат освіти розглядається поза жорстким зв'язком із способом його отримання. Сюди включають не лише всі види навчальних закладів і освітніх програм, але також соціальне і виробниче оточення, установи культури, книги, засоби масової комунікації і сферу міжособистісного спілкування. Цей підхід дозволяє особистості отримувати нове зі всього, що її оточує; зберігати інтерес до нього незалежно від освітніх структур, які значною мірою покликані вже не стільки задовольнити потреби особистості раз і назавжди, скільки дати новий поштовх у процесі постійного пізнання шляхом самоосвіти.

Самоосвіта особистості як один з основних напрямів розвитку освітніх систем сучасності спирається на сукупність принципів, реалізація яких сприяє досягненню головної мети неперервної освіти – формування освітніх потреб упродовж життя і створення умов щодо їх реалізації. Формування активної особистісної позиції – одне з базових завдань самоосвіти, оскільки йдеться не стільки про задоволення індивідуальних потреб за допомогою пропозиції готових рішень, скільки про формування вміння вчитися, інтересу до пізнання, уміння планувати свою освітню і життєву траєкторію, нести відповідальність за свій успіх або невдачі.

У такому ракурсі початкові концептуальні основи самоосвіти закладалися у феноменології та екзистенціалізмі. Філософські напрями, що розгорнулися в 20-ті й 30-ті рр. ХХ ст., фактично створили ґрунт для переосмислення по-

няття освіти в рамках ідеї розвитку. У роботах Е. Шпранглера, М. Шпенглера, В. Гуардіані, Т. Літта, а потім Ж.-П. Сартра і М. Мерло-Понті закладалися основи екзистенціальної педагогіки, а в той же час і концептуальна база ідеї самоосвіти особистості, яка отримала розвиток завдяки вкладу міжурядових організацій, таких як ЮНЕСКО, Міжнародна організація праці (МОП), Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), Рада Європи і Європейська економічна спільнота (ЄЕС). Певний вклад внесли й авторитетні міжнародні неурядові організації, особливо Римський клуб.

Завдяки даним філософським і педагогічним ідеям самоосвіта сприймається сьогодні як принцип організації освітніх систем, як базовий вектор розвитку суспільства й особистості, як чинник їх інтелектуального потенціалу. У результаті такого підходу самоосвіта є умовою всебічного розвитку особистості, збагачення її творчого потенціалу за допомогою реалізації здібностей, а також збільшення компетенції, удосконалення раніше отриманих знань і навичок. Польський педагог В. Оконь сформулював ідею самоосвіти як такий вид навчання, при якому мета, зміст, умови і засоби залежать від самого суб'єкта. Це процес абсолютно самостійного навчання людини, і оптимального рівня самоосвіта досягає тоді, коли вона перетворюється на постійну життєву потребу людини, основу її освіти впродовж усього життя, поведінки і способу життя [5, с. 164]. Таке розуміння самоосвіти розкриває значний потенціал для особистості і суспільства, не окреслюючи конкретні рамки, напрями і форми розвитку людини, а припускає її активну позицію щодо своєї освітньої траєкторії, яка не має кінцевого характеру.

Суспільство і його інститути стають активуючим середовищем щодо діяльності особистості, де головним є те, що в центр усіх освітніх процесів ставиться людина, для якої необхідно створити оптимальні умови щодо повного розвитку її здібностей. У результаті самоосвіта стає новим етапом взаємодії особистості й суспільства. У зв'язку з цим слід зазначити, що самоосвіта не лише надає широкі можливості особистості, але і пред'являє певні вимоги до неї. Оскільки тільки в ситуації вибору і готовності до неї різноманітні джерела інформації стають засобами освітньої діяльності, а сам процес залучення людини до різних джерел знань стає самоосвітою. На переконання американського вченого Ф. С. Шлехті, ті молоді люди, які успішно засвоять базовий курс освітньої програми, навчаються застосовувати свої знання в знайомій ситуації, отримують дипломи, але не вмітуть самостійно працювати з інформацією і набувати знання, не зможуть розраховувати на успішне функціонування в постіндустріальному суспільстві XXI ст. [11, с. 23]. Самостійне придбання знань, здатність до пізнавальної діяльності лежать в основі процесу самоосвіти. Самоосвіта націлює особистість на об'єктивне пізнання дійсності, на самопізнання, самоорганізацію, самовдосконалення.

Інформатизація освіти і професійної діяльності людини актуалізує використання інформаційних технологій. Таким чином, трансформуються способи самоосвіти, забезпечуючи доступність інформації, полегшуючи її пошук і в той же час надаючи відповідні інструментальні засоби роботи з нею: логічні, математичні, статистичні та ін. Завдяки поєднаному, комплексному використанню цих засобів створюються умови щодо творчості, оптимізуються можливості та розширюються межі самоосвітньої діяльності. Готовність до застосування інформаційних технологій у самоосвіті пов'язана з особистісними екзистенційними смислами майбутнього фахівця, його соціокультурними компетенціями, у системі яких володіння комп'ютером є засобом не тільки оптимізації пізнавальної і практичної діяльності, а й міжособистісного спілкування та самореалізації.

Одними з найважливіших результатів самоосвіти є вміння об'єктивно оцінювати себе у світі, готовність до активної конструктивної взаємодії з людьми й ухвалення відповідальних життєво важливих рішень, що, відповідно, вимагає самоосвітньої компетентності. Однак практика професійної освіти ще не забезпечує належним чином підготовку фахівців до самоосвіти. Одна з причин – це недостатня розробленість шляхів освоєння можливостей інформаційних технологій як інструментів самоосвіти. Самоосвітня компетентність включає морально-сміслову спрямованість самоосвітньої діяльності, базове орієнтування в предметі, методологічну культуру особистості, її комунікативний досвід, досвід орієнтації в інформаційному середовищі, практичне використання комп'ютера тощо.

Самоосвіта зазвичай розглядається як добровільна і систематична діяльність, як отримання знань шляхом самостійної роботи. Адаптація особистості до швидких і різких змін в економічному, суспільному, політичному, культурному житті може проходити з мінімальними витратами за умови різнопланової підготовки особистості до професійного і соціального життя. Тому доцільно пов'язувати самоосвіту з пошуком і засвоєнням соціального досвіду, накопиченого людством, з психологічною, теоретичною і практичною готовністю індивіда до самонавчання як основи самоосвіти; сформованістю потреби в знаннях, уміннях і навичках роботи з книгою та іншими джерелами науково-технічної, виробничо-технічної та суспільно-політичної інформації; забезпеченістю загальної комп'ютерної грамотності людини, що створює передумови для подальшого підвищення інформаційної культури кожного працівника. Відомий американський учений Чарльз Хей трактує процес самоосвіти як джерело життєвої сили і дотримується ідеї, що слід контролювати своє самонавчання і приймати самоосвіту як життєвий пріоритет. Процес самоосвіти вчений трактує як джерело життєвої сили [10, с. 134]. Для усвідомленої самоосвітньої діяльності особистості необхідно набути досвіду

самоорганізації, тобто вміння планувати, реалізовувати і контролювати результати самоосвіти.

Відмінною особливістю самоосвіти є навмисне звернення особистості до неї, систематичність роботи, яка планується як життєво необхідна. При цьому спостерігається чітке уявлення сенсу і мети самоосвітніх дій, завзятість у подоланні труднощів пізнання, у яких – навмисний відхід від відпочинку під час роботи, свідоме управління своєю життєдіяльністю. Слід зазначити, що самоосвітою людина може займатися не тільки через власне бажання, з огляду на власні інтереси, а часто під тиском зовнішніх причин. Такими причинами можуть бути вимоги до підвищення кваліфікації, прагнення піднятися службовими сходами, підвищення заробітку тощо. У цьому випадку самоосвітня діяльність може бути не менш інтенсивна і напружена, ніж у випадках задоволення пізнавальної потреби. Однак без виховання емоційно-вольових якостей, без сформованості досвіду пізнавальної діяльності та потреби в ній людина не в змозі добровільно займатися пошуком і засвоєнням знань, не може систематично і цілеспрямовано розвиватися.

Актуалізація потреби в самоосвіті в особистості дуже індивідуальна. Причинами можуть бути зміни якихось зовнішніх умов (хоча і не обов'язково), але найважливіше те, що відбувається усвідомлення того, що самоосвіта – спосіб реалізації своєї внутрішньої свободи, що суб'єктивно фіксується. «Підвищення відповідальності, – зазначає С. Л. Рубінштейн, – за свої дії в умовах свободи вибору підкреслює значущість розвитку свідомості особистості. Без свідомості, без здатності зайняти певну позицію, особистості немає» [6, с. 245]. Самоосвітня діяльність викликається потребою, народженою в надрах соціального інституту, у певному типі соціального суб'єкта з набором функціональних характеристик. «Рівень і характер реалізації самоосвіти як виду діяльності залежить від регуляції поза інституціональними і інституціональними діями. Відповідно, і механізми цих соціорегулятивних дій різні» [4, с. 27], – підкреслює у своєму дослідженні Г. Зборовський. Він обґрунтовує інституціональну дію щодо самоосвітньої діяльності і помічає, що специфіка виду соціального інституту, з яким пов'язана або у рамках якого здійснюється самоосвіта, накладає свій відбиток на її характер [4, с. 28]. Самоосвіта за своїм характером зумовлена інституціональним розвитком суспільства, функціонує в його руслі, проте вже за визначенням вона не є інституціональним видом діяльності, тому виходить за межі інституціональних стереотипів і зумовлює нові типи соціальної організації суспільства.

Слід відзначити, що самоосвіта особистості є варіативною освітою і представлена в різних формах і видах, що забезпечує максимальну свободу вибору і мобільність особистості, надає вибір своєї траєкторії розвитку як сфери ініціативи і відповідальності. Самоосвіта ідентифікується з широким спектром

різних видів діяльності, таких як читання літератури, відвідування театру, малювання, музична творчість, навчальна діяльність, взаємовідносини з близькими людьми, перегляд телепередач, спілкування, робота, що поєднується з навчанням, і т. д. Це неоднорідне явище виступає й у вигляді самостійної автономної діяльності, і в якості фонового пізнавально-комунікативного супроводу інших видів діяльності. Самоосвіта дає можливість особистості адаптуватися до мінливих умов, дає вміння долати можливі труднощі, які впливають на всі аспекти її діяльності, і можливість справлятися з різними життєвими ситуаціями. Саме тому самоосвіту особистості не можна розглядати як задану завершену освітню норму. Може йтися, скоріше, про безперервний саморозвиток, унаслідок чого самоосвіта в сучасному суспільстві стає програмою розвитку суспільства й особистості в ньому.

Висновки. Існування системи освіти в сучасних умовах поширення інтернет-ресурсів неможливе без розвитку самоосвітньої активності, тому що нові освітні технології пов'язані з комп'ютеризацією процесу навчання, як і все життя суспільства. Перехід до нової парадигми освіти з домінантою самоосвіти пов'язаний із прагненням людини зосередитися на собі, піти від впливу ЗМІ, кіно- і телефільмів, масової культури в цілому. Комп'ютеризація і поширення Інтернету посилили снагу до самоосвіти, тому що саме в процесі взаємодії з екраном людина дістає можливості дізнатися про світ, про проблеми, що цікавлять тільки її. Тому соціальні, економічні, політичні, культурні передумови розвитку освіти збігаються з індивідуально-особистісними потребами людей у посиленні самоосвітньої діяльності. Самоосвіту слід розглядати як соціокультурне явище, що пов'язане не лише, а у ряді випадків і не стільки з освітою, скільки з розвитком суспільства в цілому. Соціальні наслідки функціонування і зміни характеру самоосвіти все більше позначаються на розвитку суспільства і є значущими чинниками майбутніх трансформацій в усіх сферах людської діяльності. Формування потреби до постійного вдосконалення, освіти і самоосвіти, формування соціально зумовлених ціннісних орієнтацій особистості є найважливішим критерієм результативності самоосвіти. Таким чином, вона не лише створює умови щодо самореалізації, а й безпосередньо бере участь у формуванні особистості.

Сучасна освітня система націлена на засвоєння закономірностей явищ і процесів, багатьох способів дій, у тому числі й способів самостійного придбання знань і їх умілого практичного використання. З одного боку, знання значно ускладнюються за своїм змістом і характером, вони, здавалося б, вимагають інституціональної освіти, участі навчальних закладів, педагогів, активного використання сучасних методик тощо. З іншого боку, у окремих груп людей спостерігається прагнення до збільшення індивідуальної роботи

з інформацією та самоосвіти. Тобто відбувається поєднання потреб особистості і в інституціональній освіті, і в самоосвіті, які по-справжньому ефективні, коли взаємодоповнюють одна одну.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. New York, 1973. 944 p.
2. Бурлука Е. В. Самообразование личности как социально-педагогическая проблема. Харьков : ЧПИ «Новое слово», 2008. 180 с.
3. Бурлука О. В. Формування готовності до самоосвіти особистості в умовах сучасного освітнього процесу. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди*. 2015. Вип. 45 (II). С. 151–158.
4. Зборовский Г. Е. Самообразование в условиях формирования новой образовательной парадигмы. *Гуманизация и гуманитаризация профессионально-педагогического образования*. Екатеринбург, 1994. С. 23–41.
5. Оконь В. Введение в общую дидактику. Москва : Высш. шк., 1990. 381 с.
6. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. 2-е изд. Москва : Педагогика, 1976. 341 с.
7. Сериков В. В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем. Москва : Логос, 1999. 121 с.
8. Тоффлер Е. Третья хвиля. Київ : Всесвіт, 2000. 480 с.
9. Тоффлер Э. Шок будущего. Москва : АСТ, 2002. 557 с.
10. Hayes C. Beyond the American Dream. Lifelong learning and the search for meaning in a postmodern world. Wasilla : Autodidactic Press, 1998. 365 p.
11. Schlechty Ph. C. Schools for the XXI century. Leadership Imperatives for Educational Reform. San Francisco, 1990. 192 p.

REFERENCES

1. Bell, D. (1973). The Coming of Post-Industrial Society. New York.
2. Burluka, E. V. (2008). Samoobrazovaniye lichnosti kak sotzialno-pedagogicheskaya problema. Kharkiv. CPI «Novoye slovo» [in Russian].
3. Burluka, E. V. (2015). Formuvanya gotovnosti do samoosviti osobistosti v umovah sushasnoogo osvitnogo protsesu. *Visnyk Harkivskogo Natsionalnoho Pedagogichnogo universytetu imeni G. S. Scovorody – Bulletin of the Harkivskogo Natsionalnoho Pedagogichnogo universytetu imeni G. S. Scovorody. Series: Philosophy, 45 (II), 151–158* [in Ukrainian].
4. Zborovsky, G. (1994). Samoobrazovaniye v usloviyah formirovaniya novoy obrazovatelnoy paradigmy. *Gumanizatsiya I gumanitarizatsiya professionalno-pedagogicheskogo obrazovaniya – Bulletin of the Uralskiy gosudarstvennogo professionalno-pedagogicheskogo universiteta. Ekaterinburg, 23–41* [in Russian].

5. Okon, V. (1990). Vvedeniye v obschuyu didaktiku. Moscow. «Vyschaya shkola» [in Russian].
6. Rubinshtein, S. (1976). Problemi obschey psihologii. 2-e izd. Moscow: Pedagogika [in Russian].
7. Serikov, V. V. (1999). Obrazovaniye i lichnost. Teoriya I praktika proektirovaniya pedagogicheskikh sistem. Moscow: Logos [in Russian].
8. Toffler, E. (2000). Tretya Volna. Kyiv: «Vsesvit» [in Ukrainian].
9. Toffler, E. (2002). Shok budushego. Moscow: AST [in Russian].
10. Hayes, C. (1998). Beyond the American Dream. Lifelong learning and the search for meaning in a postmodern world. Wasilla: Autodidactic Press.
11. Schlechty, Ph.C. (1990). Schools for the XXI century. Leadership Imperatives for Educational Reform. San Francisco.

Бурлука Елена Викторовна, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры культурологии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

САМООБРАЗОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ В ПАРАДИГМЕ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Исследована ориентированность современной системы образования на активность личности, самостоятельность в выборе тематики и времени усвоения информации. Отмечено, что переход к новой парадигме образования с доминантой самообразования совпадает с индивидуальными потребностями людей и происходит при сочетании институционального образования и самообразования. Самообразование личности рассмотрено как социокультурное явление, которое связано не только с образованием, но и с развитием общества в целом.

Ключевые слова: самообразование личности, самообразовательная деятельность, информатизация общества, самостоятельность личности, образовательная парадигма, система образования.

Burluka Olena Viktorivna, candidate of philosophical sciences, associate professor, associate professor of department of cultures of the Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

A SELF-EDUCATION OF PERSONALITY IS IN PARADIGM OF MODERN EDUCATION

It is investigational as in a oriented of the modern system of education to activity of personality, independence in the choice of subjects and time of mastering of information. It is marked that passing to the new paradigm of education with the dominant of self-

education, coincides with the individual necessities of people and takes place at combination of institutional education and self-education. The self-education of personality is considered as the sociocultural phenomenon, that is related not only to education but also with development of society on the whole.

Keywords: *self-education of personality, self-education activity, informatization of society, independence of personality, educational paradigm, system of education.*

Чалапко Володимир Вікторович, аспірант кафедри філософії,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут», Україна
e-mail: vvchalapko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9833-9851

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА: ДО ПРОБЛЕМИ МІСЦЯ Й РОЛІ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті обґрунтовується, що здійснюваний інформаційний вплив за допомогою технологій контролю і маніпулювання суспільною свідомістю викликає дисфункційні процеси, що перешкоджають оптимальному функціонуванню державних інститутів. Основним об'єктом захисту в даному випадку виступає суспільна свідомість. Зазначається, що специфіка інформаційної безпеки дозволяє їй охопити всі види безпеки: економічну, соціально-політичну, військову та екологічну, тому її забезпечення є пріоритетним завданням у процесі вирішення проблем національної безпеки. Від забезпечення інформаційної безпеки на сучасному етапі розвитку суспільства залежать умови забезпечення основних видів безпеки держави.

Ключові слова: *інформаційна безпека, національна безпека, інформаційні впливи, духовна сфера суспільства, соціальна система.*

Постановка проблеми. XXI ст. характеризується переважанням глобальних та інформаційних рис суспільства у світовій цивілізації. Процеси зближення і взаємопроникнення національних політик і економік набувають глобального масштабу, пронизуючи різні сторони соціально-економічного, політичного та культурного життя країн, що інтегруються, на основі розвитку комп'ютерних технологій. Спостерігається тотальна гібридизація насильства, яка поступово переростає в гібридні протистояння і далі в гібридні війни.

В умовах гібридної війни інформація і всі її похідні є безумовним об'єктом маніпулювання. Гібридні протистояння призводять до того, що практично кожна держава рано чи пізно неминуче стикається з широким спектром інформаційних загроз, нейтралізація яких вимагає передусім урахування ключових аспектів інформаційної безпеки та їх екстраполяції на всю систему забезпечення національної безпеки. Складна політична ситуація, у якій перебуває Україна останніми роками, зумовлена низкою чинників,

серед яких важливим є неналежний рівень усвідомлення місця й ролі інформаційної безпеки в системі зв'язків і відношень національної безпеки. Як слушно зазначає з цього приводу І. Боднар, інформаційна безпека є однією із суттєвих складових національної безпеки країни, її забезпечення завдяки послідовній реалізації грамотно сформульованої національної інформаційної стратегії значною мірою сприяло б забезпеченню досягнення успіху при вирішенні завдань у політичній, соціальній, економічній та інших сферах державної діяльності [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що в сучасній соціогуманітарній науці накопичений суттєвий фактичний і теоретичний матеріал як із проблем національної безпеки взагалі, так і інформаційної безпеки зокрема. Разом із тим, незважаючи на такий суттєвий науковий доробок у даній царині, цілісної теорії інформаційної безпеки як органічної складової національної безпеки на сьогодні сучасна вітчизняна наука ще не виробила. Відтак дана стаття покликана певним чином заповнити таку понятійну прогалину.

Метою статті є спроба уточнення деяких ключових аспектів розуміння інформаційної безпеки як ключової складової системи національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на те, що інформаційна безпека є невід'ємною складовою кожної зі сфер національної безпеки, питання її забезпечення має загальнонаціональне і загальнодержавне значення. Водночас, як багаторазово стверджувалося фахівцями-безпекознавцями, інформаційна безпека є важливою самостійною сферою забезпечення національної безпеки [2–5]. Відсутність системи забезпечення інформаційної безпеки, як справедливо зазначає О. Золотар, унеможлиблює надійне забезпечення не лише інформаційної, а й національної безпеки [5, с. 152]. Таким чином, обґрунтованим убачається розглядати систему інформаційної безпеки з урахуванням її місця в системі національної безпеки.

Кожне із великого різноманіття визначень національної безпеки так чи інакше віддзеркалює її сутнісний чи функціональний аспекти та відрізняється одне від одного набором певних характеристик і компонентів. У сучасних умовах Україна, як і переважна більшість країн так званої «молодої демократії», ще має чітко визначити та відстояти своє справжнє місце в системі континентальної та глобальної безпеки. Зазначене також стосується інформаційної складової в забезпеченні національної безпеки.

Інформаційна безпека є складним, системним, багаторівневим явищем, на стан і перспективи розвитку якого мають безпосередній вплив зовнішні і внутрішні чинники, найважливішими з яких є: 1) політична обстановка у світі; 2) наявність потенційних зовнішніх і внутрішніх загроз; 3) стан і рівень інформаційно-комунікаційного розвитку країни; 4) внутрішньополітична об-

становка в державі. Водночас інформаційна безпека являє собою складну, динамічну, цілісну соціальну систему, компонентами якої є підсистеми безпеки особистості, держави і суспільства. Саме взаємозалежна, системна інформаційна єдність останніх складає якісну визначеність, покликану здійснити захист життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, забезпечити їх конкурентоздатний, прогресивний розвиток.

Є всі підстави вважати, що інформаційну безпеку необхідно виділити як одну з найважливіших складових системи національної безпеки. Інформаційна безпека є окремою складовою, але в той же час тісно переплітається з усіма видами безпеки, і від рівня її забезпечення залежить успішне функціонування всіх інших видів безпеки. Саме зараз, у період бурхливого зростання обсягів застосування інформаційних технологій у всіх сферах життєдіяльності суспільства, успішне вирішення проблем у царині інформаційної безпеки передбачає більш ефективну діяльність у процесі забезпечення національної безпеки.

У сучасних умовах проблема забезпечення безпеки суб'єктів інформаційних відносин, а також їх інтересів при використанні інформаційних і керуючих систем зростає. Життєво важливі інтереси суб'єктів суспільства полягають перш за все в збереженні конфіденційної, персональної, економічної, політичної та іншої важливої інформації від неправомірного її використання: фальсифікації, розголошення, незаконного тиражування і знищення.

При виробленні підходів до забезпечення безпеки на передній план виходить захист усіх категорій суб'єктів від нанесення моральної, матеріальної чи іншої шкоди в результаті навмисних або випадкових впливів. У зв'язку із цим проблема забезпечення інформаційної безпеки набуває особливої актуальності.

Підкреслимо головну причину введення інформаційної безпеки як складової національної безпеки. Основним об'єктом захисту в даному випадку виступає суспільна свідомість населення. Здійснюваний інформаційний вплив за допомогою технологій контролю і маніпулювання суспільною свідомістю викликає дисфункційні процеси, що перешкоджають оптимальному функціонуванню державних інститутів. Дана проблема стає особливо актуальною у зв'язку з виникненням принципово нової системи зовнішніх і внутрішніх загроз суспільству й особистості, їх внутрішній психологічній безпеці, відмінній від прийнятого розуміння агресора [6, с. 32–33].

Духовна сфера сучасного суспільства як об'єкт забезпечення національної безпеки має основні аспекти захисту. До них відносять національну культуру, науку, мистецтво, освіту, а також засоби масової інформації, які слугують суспільству основним джерелом надання продуктів духовної культури. З ме-

тою захисту духовної сфери необхідним є формування системи захисту від деструктивного впливу на суспільну свідомість за допомогою методів інформаційно-психологічного протидіяння. Тут основним засобом впливу на людину виступає використання нематеріальної зброї, яка застосовує методи маніпулювання людською свідомістю з метою латентного управління й деморалізації особистості.

Зупиняючись на найбільш важливих питаннях із точки зору безпечного розвитку, виділимо її роль у процесі забезпечення кожного з ключових видів безпеки в системі національної безпеки, одна з яких – воєнна безпека.

Воєнна безпека сьогодні практично цілком забезпечена за рахунок упровадження інформаційних технологій. Системи критичних додатків держави, які складають засоби озброєння і системи управління, мають високий ступінь комп'ютеризації, причому рівень їх уразливості від впливу інформаційної зброї підвищується як у мирний, так і у воєнний час. Сучасні дослідники ведуть мову про новий тип війни, заснованої на прихованих і відкритих впливах між інформаційними системами, інакше кажучи, війни інформаційних технологій і алгоритмів [7–10]. Дійсно, використання інформаційних ресурсів як методів і форм зброї тепер визначає ефективність атак і протидій. Суть інформаційної війни полягає в боротьбі інформації з інформацією. За визначенням Е. Тоффлера, світова битва за владу зосереджена в контролі над знаннями [11, с. 43].

Дійсно, сучасні військові дії сягають глибин цивілізації, духовної сфери, основоположних цінностей. Більше того, як вважає С. Расторгуєв, у разі швидкого перепрограмування масової свідомості нації в процесі інформаційної війни найбільш ефективними стають прийоми, що містять емоційне забарвлення, наприклад масова культура, релігія та мистецтво. Застосування подібного програмування, наприклад, стало визначальним у процесі розпаду СРСР. Таким чином, інформаційний вплив цілеспрямованого характеру на носіїв духовних цінностей в особі людини, держави і всього людства не залишається без наслідків. Результатом вторгнення в духовну сферу є знищення культур, що веде до кризи розвитку людської цивілізації [12].

Оскільки суспільство є цілісною системою, елементи якої впорядковані і взаємозумовлені, для руйнування подібної органічної соціальної системи потрібне знищення або порушення значущих зв'язків між ключовими елементами, що призведе до хаотичного стану функціонування суспільної системи. Згідно із синергетичною концепцією, поняття самоорганізації висувається як дисипативна структура, схильна до впливу зовнішнього середовища, інакше – до інформаційних впливів. У даному випадку найбільш ефективними виявляються ті інформаційні впливи, які активізують механізми саморуйнування в періоди біфуркації, тобто в періоди особливої нестійкості соціальної систе-

ми. Зазначена властивість закладена в основу основоположних принципів ведення інформаційної війни.

У підсумку ми приходимо до висновку, що забезпечення безпеки держави у воєнній сфері зумовлено рівнем захисту інформаційної безпеки.

Наступним аспектом національної безпеки є економічна безпека. Новий вид інформаційної економіки є результатом розвитку можливостей інформаційних технологій, зростання потреб населення в інформаційних послугах і формування глобальних інформаційно-телекомунікаційних систем. Він включає виробництво інформаційної техніки, комунікаційних засобів і технологій передачі даних, пропозицію інформаційних послуг і виробництво інформаційних продуктів. Роль інформаційної економіки дуже велика, оскільки вона базисно впливає на всі аспекти суспільного розвитку. Особливого значення набуває розвиток інформаційної економіки в геополітиці держав, тому вона стає стратегічно важливим аспектом у соціально-економічному розвитку будь-якої країни, що вимагає до себе першочергової уваги на всіх рівнях [13–15].

Як свідчить історія, технологічні та економічні лідери світу досягли своєї могутності завдяки вкладенням у потенціал інформаційної економіки. Наголошено, що подібна практика підтверджує ідею про те, що економічна державна безпека немислима без прогресивної інформаційної економіки. У свою чергу, формування глобального інформаційного простору, в основі якого знаходиться комп'ютерна мережа, ставить перед державою низку серйозних питань у процесі забезпечення економічної безпеки.

Указані проблеми відносяться до методів і технологій захисту інформаційних ресурсів, що концентруються в інформаційних мережах. Ця ситуація пов'язана з формуванням інформаційної політики держав щодо забезпечення захищеності їх життєво важливих інтересів у сфері інформаційної безпеки.

Незаперечним є той факт, що ступінь актуальності проблем і методів захисту від застосовуваних інформаційно-телекомунікаційних технологій значно зростає. Значущість інформаційно-комунікаційних систем у всіх сферах суспільного життя підвищується, при цьому важливим аспектом, що супроводжує цю тенденцію, стає забезпечення безперебійного функціонування інформаційних систем, гарантій збереження інформації, яка міститься в них, що не суперечить законним правам та інтересам як окремих громадян, так і держави в цілому. Сьогодні цілком очевидно, що збої та помилки в справній роботі інформаційних систем управління різними видами перевезень і руху транспорту пов'язані з колосальними втратами і матеріальними збитками. На цій підставі ми доходимо висновку про те, що ланки інформаційної безпеки стають вузловими для економічної безпеки держави.

Наступна надзвичайно важлива проблема пов'язана із забезпеченням соціальної безпеки суспільства. Дана сфера передбачає захист у соціальній сфері інтересів народу та країни, формування громадських структур і соціальних відносин, системи життєзабезпечення, способу життя людей, що відповідає вимогам прогресу сучасного суспільства. Можливості інформаційних технологій сьогодні дозволили значно підвищити ефективність впливу інформаційних засобів на психіку і свідомість людей, забезпечили новими методами та прийомами прихованого маніпулювання [16–18].

Людина – головна мета інформаційного механізму управління. Загроза дегуманізації набула настільки реальних обрисів, що в структурі сучасних цінностей найголовнішою цінністю стало виступати саме життя людини. Державно-правова захищеність людини від фізичних посягань, як правило, вища, аніж від нападок на психіку, душу людей. Правова сфера часто відстає від процесів суспільного розвитку, а в духовній сфері це відставання в рівні захищеності стало просто катастрофічним. На наш погляд, слабка правова захищеність психіки, свідомості людей є істотною вадою правової системи.

Спотворені методи використання інформаційних технологій призвели до деформаційних змін соціальної сфери. Перш за все це виражено в спонуканні соціального розшарування суспільства за допомогою розподілу інформаційних послуг і благ, дисолюції (прогресуючому розладі психічної діяльності) інститутів, спрямованих на розвиток особистості, підбурюванні до розколу на підставі етнічної, національної ідеології тощо.

У даному контексті необхідно відзначити низку можливостей і технологій впливу мас-медіа на свідомість суспільства і конкретної людини. Засоби масової інформації знаходяться у сфері особливих інтересів, оскільки у громадянському суспільстві вони виступають як найважливіший інструмент взаємодії трьох гілок влади і регулювання їх взаємовідносин із громадянами. Основна функція засобів масової інформації полягає в реалізації можливості сприяти максимальній прозорості діяльності всіх структур влади і гласності політичного процесу [19–21]. На наш погляд, у сучасній ситуації новітні інформаційні та комунікаційні технології здійснюють серйозний вплив на поширення й доставку інформації і доступ до неї. Ідеться про глобалізацію масової інформації та демасифікацію. Ці обставини відкривають нові горизонти, істотно змінюють комунікативний пейзаж. У зв'язку із цим роль засобів масової інформації з точки зору функціонування громадянського суспільства підвищується. Ми переконані в тому, що для громадянського інформаційного суспільства необхідним є середовище, що дозволяє формувати оцінки діяльності уряду, громадських організацій, економіки, соціальних інститутів. Засоби масової інформації є багато в чому найважливішим еле-

ментом інформаційного суспільства [19–21]. Залишаючись головним інструментом формування та розвитку суспільної думки, вони встановлюють порядок денний – соціальний, суспільний і культурний, є важливим фактором публічності.

По суті, сьогодні засоби масової інформації – одинична структура, яка задовольняє інформаційні потреби населення в останніх новинах у світі, країні, регіоні, на підставі чого володіє можливістю нав'язувати ідеологічні погляди й установки. Так піднімається питання про ступінь довіри до інформації, яка транслюється, та її якості. Інформаційні засоби надання інформації здатні сьогодні виступити в ролі сили, яка здатна або справити стабілізуючий вплив на суспільство, або спричинити соціальний вибух. Таким чином, без відповідного рівня забезпечення інформаційної безпеки не може бути досягнутий бажаний ступінь соціальної безпеки.

Питанням глобального масштабу сьогодні в суспільстві є проблема забезпечення екологічної безпеки. Нові технології несуть у собі непередбачувані загрози здоров'ю населення і стану навколишнього середовища: наприклад, руйнування озонового шару, побічні ефекти дії лікарських препаратів, використання нових видів зброї, забруднення, упровадження генетично модифікованих продуктів і техногенні катастрофи.

Під екологічною безпекою сучасні дослідники, як правило, мають на увазі процес захисту держави, суспільства, особистості, а також навколишнього природного середовища від потенційних і реальних загроз природного або антропогенного характеру, які безпосередньо впливають на біосферу [22–25].

Розвиток суспільства, що ґрунтувалося на експлуатації природних ресурсів, призвів до реальної небезпеки і антропологічної та екологічної катастрофи. Філософи переконані, що потрібен інший – неентропійний, безпечний шлях розвитку, інакше, шлях сталого розвитку [26; 27].

Погодимось з думкою О. Манжуєвої, що стале суспільство – це суспільство, фундаментом якого стане синергетична економіка, суспільство, де інформаційні ресурси замінять природні джерела економічного зростання [6, с. 41]. У сучасних умовах забезпечення екологічної безпеки може бути здійснено лише при становленні сталого розвитку суспільства. Концепція сталого розвитку є системою стратегій дії, заснованих на діалектичному синтезі вимог екології, етики та економіки.

Сталий розвиток передбачає підтримку балансу між екологічним зростанням, соціальною справедливістю та екологічними обмеженнями з метою забезпечення безпечного майбутнього людини і людства. Людські діяння тоді благородні, коли вони спрямовані на збереження цінності, краси, різноманітності та стабільності всіх екосистем планети. Система цінностей сталого

розвитку заснована на всезагальних цінностях життя, людини і природи. У цьому ключі ліквідація значного числа екологічних проблем залежить від екологічного моніторингу стану середовища, імітування природних процесів із розрахунком на наростання антропогенних навантажень і техногенних впливів. На наш погляд, ефективні результати зазначених дій швидше очікувані за умови застосування новітніх інформаційних технологій. Отже, тісний зв'язок екологічної та інформаційної безпеки є очевидним. Країна, що володіє значним інформаційним потенціалом, має можливість домогтися економічного процвітання й досягти успіхів у вирішенні екологічних завдань.

Висновки. З усього зазначеного вище можна дійти висновку про те, що унікальна специфіка інформаційної безпеки дозволяє їй охопити всі види безпеки: економічну, соціально-політичну, військову та екологічну, звідси її забезпечення є пріоритетним завданням у процесі вирішення проблем національної безпеки.

Як показано, від забезпечення інформаційної безпеки на сучасному етапі розвитку суспільства залежать умови забезпечення основних видів безпеки держави. Інформаційна безпека на сьогоднішній день являє собою суму факторів і умов, що гарантують оптимальне функціонування й еволюцію будь-якої іншої системи [6, с. 42–43].

Інформаційна безпека позиціонується як подолання (заперечення) небезпеки в різних діапазонах. Забезпечення інформаційної безпеки являє собою принципи та механізми захисту від небезпек і загроз в інформаційному середовищі. При цьому процес забезпечення інформаційної безпеки зобов'язаний випереджати ризики, оскільки в основі його функціонування закладена попереджувальна модель.

Вірний підхід до реалізації даної моделі передбачає завчасне вжиття необхідних заходів із метою безперервної підтримки стану безпеки. Воно визначає позитивну еволюцію інформаційної сфери, що не збуджує негативні наслідки процесу застосування інформаційних технологій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боднар І. Р. Інформаційна безпека як основа національної безпеки. *Механізм регулювання економіки*. 2014. № 1. С. 68–75. URL: http://www.lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/kafedry/MEV/Bodnar/Bodnar_Vyb_Pub_9.pdf (дата звернення: 18.03.2021).
2. Ємельянов С. Л. Основи інформаційної безпеки. Одеса : Фенікс, 2014. 357 с.
3. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади : монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобаня. Харків : Право, 2021. 776 с.
4. Дзьобань О. П., Пилипчук В. Г. Інформаційне насильство та безпека: світоглядно-правові аспекти : монографія / за заг. ред. В. Г. Пилипчука. Харків : Майдан, 2011. 244 с.

5. Золотар О. Інформаційна безпека людини: теорія і практика : монографія. Київ : Вид. дім «АртЕк», 2018. 446 с.
6. Манжуева О. М. Философская парадигма информационной безопасности : дис. ... д-ра филос. наук. Москва, 2016. 452 с.
7. Інформаційна війна: соціально-онтологічний та мілітарний аспекти : монографія / Р. В. Гула, О. П. Дзьобань, І. Г. Передерій та ін. Київ : Каравела, 2020. 288 с.
8. Інформаційні війни: проблеми, загрози та протидія / З. М. Бржезьська, Н. М. Довженко, Р. В. Киричок та ін. *Кібербезпека: освіта, наука, техніка*. 2019. № 3. С. 88–96.
9. Короход Я. Д. Інформаційно-психологічні війни – зброя ХХІ століття. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 50. С. 299–307.
10. Дугінець Г. В., Косячевська С. М. Інформаційні війни як інструмент впливу на національний суверенітет в умовах глобалізації. *Економічний простір*. 2014. № 92. С. 23–33.
11. Тоффлер Э. Метаморфозы власти: Знание, богатство и сила на пороге ХХІ века / пер. с англ. В. В. Белокосков и др. Москва : АСТ, 2001. 669 с.
12. Растргуев С. П. Информационная война. Москва : Радио и связь, 1998. 416 с.
13. Шкарлет С. М. Інформаційна економіка як основа соціально-економічної регенерації України. *Економіка України*. 2014. № 11. С. 51–60.
14. Бодров В. Г., Матвейчук Л. О. Інформаційна економіка і публічне управління: теоретико-прикладні аспекти. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2016. № 2. С. 7–16.
15. Алексанян А. Г. Інформаційна економіка: вплив на можливості людського розвитку. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2018. № 1. С. 399–405.
16. Буран О. А. Використання спеціальних інформаційних технологій в духовно-релігійному житті держави як загроза для національної безпеки України. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Право*. 2020. Вип. 8. С. 101–106.
17. Атаманюк З. М., Торгашина А. Маніпулювання масовою свідомістю засобами культури. *Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія*. 2019. Вип. 1. С. 6–13.
18. Калюжна Ю. Маніпулювання масовою свідомістю як інформаційний механізм дестабілізації соціально-політичних систем. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 133. С. 238–244.
19. Захаренко К. Засоби масової інформації як необхідний елемент розвитку інформаційного суспільства. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 132. С. 250–254.
20. Литвин О. Г., Голубінка Н. І. Проблеми культури слова в засобах масової комунікації. *Український смисл : наук. зб. / за ред. І. С. Попової*. Дніпро : Ліра, 2018. С. 220–227.
21. Прудникова О. В. Роль засобів масової комунікації у розвитку інформаційної культури вітчизняного соціуму в умовах «гібридної війни». *Вісник Національно-*

- го університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». 2018. № 1. С. 33–42.
22. Делія В. Ю. Екологічна безпека як об'єкт правового забезпечення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 1. С. 195–203.
23. Бестужева С. В., Литовченко І. В., Бестужев В. О. Теоретико-методичне забезпечення підвищення рівня екологічної безпеки України в умовах євроінтеграції. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2019. № 1. С. 149–159.
24. Вишневська О. М., Камашева С. А., Камашев А. В. Глобалізаційні процеси у формуванні екологічної безпеки світу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2019. Вип. 36. С. 114–121.
25. Білорус О. Г. Новітній вимір екологічної безпеки в умовах посилення глобалізаційних викликів. *Фінанси України*. 2019. № 5. С. 124–126.
26. Федулова Л. Тенденції розвитку та впровадження цифрових технологій для реалізації цілей сталого розвитку. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2020. № 7. С. 6–14.
27. Красностанова Н. Е., Стоян Р. Г. Цілі сталого розвитку в контексті формування та розвитку людського капіталу. *Бізнес Інформ*. 2020. № 2. С. 422–428.

REFERENCES

1. Bodnar, I. R. (2014). Informatsiina bezpeka yak osnova natsionalnoi bezpeky. *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky – The mechanism of economic regulation, 1*, 68–75. URL: http://www.lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/kafedry/MEV/Bodnar/Bodnar_Vyb_Pub_9.pdf [in Ukrainian].
2. Yemelianov, S. L. (2014). *Osnovy informatsiinoi bezpeky*. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
3. *Natsionalna bezpeka: svitohliadni ta teoretyko-metodolohichni zasady*. O. P. Dzoban (Ed.). (2021). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
4. Dzoban, O. P., Pylypchuk, V. H. (2011). *Informatsiine nasylstvo ta bezpeka: svitohliadno-pravovi aspekty*. V. H. Pylypchuk (Ed.). Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].
5. Zolotar, O. (2018). *Informatsiina bezpeka liudyny: teoriia i praktyka*. Kyiv: TOV «Vydavnychiy dim «ArtEk» [in Ukrainian].
6. Manzhueva, O. M. (2016). *Filosofskaya paradigma informatsionnoy bezopasnosti: Doctor's thesis*. Moskva [in Russia].
7. Hula R. V., Dzoban O. P., Perederii I. H. et al. (2020). *Informatsiina viina: sotsialno-ontolohichniy ta militaryni aspekty*. Kyiv: Karavela [in Ukrainian].
8. Brzhevskaya, Z. M., Dovzhenko, N. M., Kyrychok, R. V., Haidur, H. I., Anosov, A. O. (2019). *Informatsiini viiny: problemy, zahrozy ta protydiia. Kiberbezpeka: osvita, nauka, tekhnika – Cybersecurity: education, science, technology, 3*, 88–96 [in Ukrainian].
9. Korokhod, Ya. D. (2013). *Informatsiino-psykholohichni viiny – zbroia XX stolittia. Aktualni problemy polityky – Current policy issues, 50*, 299–307 [in Ukrainian].

10. Duhinets, H. V., Kosiachevska, S. M. (2014). Informatsiini viiny yak instrument vplyvu na natsionalnyi suverenitet v umovakh hlobalizatsii. *Ekonomichnyi prostir – Economic space*, 92, 23–33 [in Ukrainian].
11. Toffler, E. (2001). *Metamorfozyi vlasti: Znanie, bogatstvo i sila na poroge XXI veka*. Moskva: AST [in Russia].
12. Rastorguev, S. P. (1998). *Informatsionnaya voyna*. Moskva: Radio i svyaz [in Russia].
13. Shkarlet, S. M. (2014). Informatsiina ekonomika yak osnova sotsialno-ekonomichnoi reheneratsii Ukrainy. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 11, 51–60 [in Ukrainian].
14. Bodrov, V. H., Matveichuk, L. O. (2016). Informatsiina ekonomika i publichne upravlinnia: teoretyko-prykladni aspekty. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannya – Public administration and customs administration*, 2, 7–16 [in Ukrainian].
15. Aleksanian, A. H. (2018). Informatsiina ekonomika: vplyv na mozhlyvosti liudskoho rozvytku. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka – Social and labor relations: theory and practice*, 1, 399–405 [in Ukrainian].
16. Buran, O. A. (2020). Vykorystannia spetsialnykh informatsiinykh tekhnolohii v dukhovno-relihiinomu zhytti derzhavy yak zahroza dlia natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Naukovi zapysky Tsentralnoukrainskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Serii: Pravo – Scientific notes of the Central Ukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko. Series: Right, Issue 8, 101–106* [in Ukrainian].
17. Atamaniuk, Z. M., Torhashyna, A. (2019). Manipuliuвання masovoiu svidomistiu zasobamy kultury. *Naukove piznannya: metodolohiia ta tekhnolohiia. Filosofiia – Scientific knowledge: methodology and technology. Philosophy, 2019. Issue 1, 6–13* [in Ukrainian].
18. Kaliuzhna, Yu. (2018). Manipuliuвання masovoiu svidomistiu yak informatsiinyi mekhanizm destabilizatsii sotsialno-politychnykh system. *Hileia: naukovyi visnyk – Gilea: Scientific Bulletin, Issue 133, 238–244* [in Ukrainian].
19. Zakharenko, K. (2018). Zasoby masovoi informatsii yak neobkhidnyi element rozvytku informatsiinoho suspilstva. *Hileia: naukovyi visnyk – Gilea: Scientific Bulletin, Issue 132, 250–254* [in Ukrainian].
20. Lytvyn, O. H., Holubinka, N. I. (2018). Problemy kultury slova v zasobakh masovoi informatsii. *Ukrainskyi smysl – Ukrainian meaning, 2018, 220–227* [in Ukrainian].
21. Prudnykova, O. V. (2018). Rol zasobiv masovoi komunikatsii u rozvytku informatsiinoi kultury vitchyznianoho sotsiumu v umovakh «hibrydnoi viiny». *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho» – Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine», 1, 33–42* [in Ukrainian].
22. Deliiia, V. Yu. (2020). Ekolohichna bezpeka yak ob'iekt pravovoho zabezpechennia. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didenko – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didenko, Issue 1, 195–203* [in Ukrainian].

23. Bestuzheva, S. V., Lytovchenko, I. V., Bestuzhev, V. O. (2019). Teoretyko-metodychne zabezpechennia pidvyshchennia rivnia ekolohichnoi bezpeky Ukrainy v umovakh yevrointehratsii. *Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia – Scientific view: economics and management, 1*, 149–159 [in Ukrainian].
24. Vyshnevskaya, O. M., Kamasheva, S. A., Kamashev, A. V. (2019). Hlobalizatsiini protsesy u formuvanni ekolohichnoi bezpeky svitu. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Ekonomika i menedzhment – Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Economics and Management, Issue 36*, 114–121 [in Ukrainian].
25. Bilorus, O. H. (2019). Novitnii vymir ekolohichnoi bezpeky v umovakh posylennia hlobalizatsiinykh vyklykiv. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine, 5*, 124–126 [in Ukrainian].
26. Fedulova, L. (2020). Tendentsii rozvytku ta vprovadzhennia tsyfrovyykh tekhnolohii dlia realizatsii tsilei staloho rozvytku. *Ekonomika pryrodokorystuvannia i stalyy rozvytok – Environmental economics and sustainable development, 7*, 6–14 [in Ukrainian].
27. Krasnostanova, N. E., Stoian, R. H. (2020). Tsili staloho rozvytku v konteksti formuvannia ta rozvytku liudskoho kapitalu. *Biznes Inform – Business Inform, 2*, 422–428 [in Ukrainian].

Чалапко Владимир Викторович, аспірант кафедри філософії,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут», Україна

ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ: К ПРОБЛЕМЕ МЕСТА И РОЛИ В СИСТЕМЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В статье обосновывается, что осуществляемое информационное воздействие с помощью технологий контроля и манипулирования общественным сознанием вызывает дисфункциональные процессы, препятствующие оптимальному функционированию государственных институтов. Основным объектом защиты в данном случае выступает общественное сознание. Отмечается, что специфика информационной безопасности позволяет ей охватить все виды безопасности: экономическую, социально-политическую, военную и экологическую, поэтому ее обеспечение является приоритетной задачей в процессе решения проблем национальной безопасности. От обеспечения информационной безопасности на современном этапе развития общества зависят условия обеспечения основных видов безопасности государства.

Ключевые слова: *информационная безопасность, национальная безопасность, информационные воздействия, духовная сфера общества, социальная система.*

Chalapko Vladimir Viktorovitch, graduate student of the Department of Philosophy of the National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Ukraine

INFORMATION SECURITY: TO THE PROBLEM OF PLACE AND ROLE IN THE NATIONAL SECURITY SYSTEM

The article substantiates that the information impact carried out using the technologies of control and manipulation of public consciousness causes dysfunctional processes that impede the optimal functioning of state institutions. The main object of protection in this case is the public consciousness. It is noted that the specifics of information security allows it to cover all types of security: economic, socio-political, military and environmental, therefore its provision is a priority in the process of solving national security problems. The conditions for ensuring the main types of state security depend on ensuring information security at the present stage of development of society.

Keywords: *information security, national security, information impacts, the spiritual sphere of society, social system.*

Бабіна Світлана Іванівна, кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії, Національний технічний
університет України «Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського», Україна
e-mail: babina.svet@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-7825-3628

ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛЮДИНИ В СУЧАСНОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ: ЕТИКО-АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджуються трансформації людини в сучасному культурному просторі в етико-аксіологічному аспекті. Акцент зроблено на осмисленні трансформацій «зовнішнього», які пов'язані із (само)конструюванням образу людини та тіла людини, крізь призму дихотомії штучне / природне. Зазначено, що поширені напрями «покращення людини» базуються на таких цінностях, як культ ідеального тіла, культ молодості, культ краси, надможливості людського тіла. Наголошено на проблемі меж допустимого втручання штучного в біологічну природу людини для збереження природної сутності людини.

Ключові слова: трансформації людини, природа людини, культура, штучність, тіло.

Постановка проблеми. Особливою властивістю людини є здатність створювати штучне середовище – світ культури. «Культуру» ми розуміємо в широкому сенсі як усе, що створила людина, й сам процес створення, як світ штучного. Процес розвитку культури – це не лише діяльність людини з перетворення світу природи у світ культури, це також людська життєдіяльність, яка сприяє перетворенням самої людини. У сучасному інформаційному суспільстві особливості науково-технічного розвитку зумовлюють можливості біомедичних та інформаційних технологій здійснювати вплив на людину. Це призводить до трансформації людини: її тілесності, психіки, генетики і природи людини в цілому.

Ми поділяємо думку дослідника М. І. Губанова, що «організуючим принципом життя людини» в сучасному культурному просторі є «принцип трансформації» [1, с. 61]. Автор пише, що «однією з популярних іграшок дітей кінця ХХ ст. став трансформер» [1, с. 61]. Образ «трансформера» є поширеним

також у сучасній мультиплікації та кінематографі. Відкритість людини в сучасному культурному просторі до перетворень дає підстави дослідникам осмислювати й саму людину як «своєрідного трансформера» [1, с. 61]. Це зумовлює актуальність дослідження трансформацій, яких зазнає людина в сучасному інформаційному суспільстві.

«Людина в різні віки не хотіла задовольнятися наявним буттям, у тому числі – власною тілесністю та духовною даністю. Тіло вона вкривала одягом, прикрасами, розфарбуванням, а дух удосконалювала аскезою, подвигом, молитвою та медитацією» [2, с. 40]. Людина – це єдність матеріального та духовного, «зовнішнього» (тіло) та «внутрішнього» (дух, душа). Процеси трансформації людини можуть стосуватися обох цих складових людини. Наприклад, трансформації «внутрішнього» в людині проявляються в таких перетвореннях, як моральне вдосконалення, душевне «оздоровлення», «просвітлення» розуму тощо. У даній статті предметом дослідження є перетворення людини в аспекті змін «зовнішнього» у зв'язку з тим, що в сучасному культурному просторі саме ці напрями трансформації людини набувають великого поширення й розвитку та потребують осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі трансформації людини присвячені дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Серед робіт вітчизняних авторів слід зазначити наступні. Стаття О. Я. Мухи презентує трансформацію парадигм людської тілесності ХХ та ХХІ ст. на прикладі концепцій М. Фуко і Ж. Бодрійяра [3]. У роботі Д. О. Підвального досліджуються особливості техногенної модифікації людини в умовах НБКС-конвергенції [4]. У статтях В. В. Богаченко розглядаються питання людської тілесності в аспекті кіберкультури і гуманістичних цінностей [5; 6]. У роботі С. Д. Місержи розробляється тема гібридизації людини та техніки як трансформація межі тілесності в контексті біомедичної етики [7]. У дослідженні Н. О. Терлецької обговорюється проблема трансформації людини в історії людства та проблема втрати смислбуттєвих екзистенціалів і сакральних цінностей [8].

У роботах зарубіжних авторів розглядаються питання співвідношення природного та штучного в людському існуванні [2]; досліджується тіло людини як територія зіткнення природи і культури [9]; обговорюються техніки трансформації людського тіла як способу соціалізації тілесності [10]; розглядається соціально-філософський аспект феномену покращення людського тіла за допомогою арт-технологій [11]. Питання відкритості людини до змін, до бодімомодифікацій обґрунтовується в контексті філософії трансгуманізму в роботах М. Мора [12; 13]. Теоретичному осмисленню майбутнього людської природи присвячена робота Ю. Габермаса [14]. Постлюдське майбутнє в контексті наслідків біотехнологічної революції досліджується

ся в роботі Ф. Фукуями [15]. Прогнозування майбутнього людства розглядається в дослідженні Е. Тоффлера [16].

Формулювання цілей. Незважаючи на існуючі публікації за темою трансформації людини, подальшого дослідження потребують сучасні напрями трансформації людини. Розвиток практик біотехнологічного перетворення людини несе загрозу її природності та в цілому природі людини. Це актуалізує необхідність осмислення етико-аксіологічного аспекту питання. **Метою статті** є дослідження напрямів трансформації, якої зазнає людина в сучасному культурному просторі в етико-аксіологічному аспекті. Термін «трансформація» ми розуміємо в значенні перетворення. Відштовхуючись від розуміння «культури» як того, що протистоїть природі, під поняттям «культурний простір» у статті мається на увазі простір, основною характеристикою якого є створеність людиною, штучність.

Виклад основного матеріалу. Питання трансформації людини в культурному просторі пов'язано з питанням взаємозв'язку культури та природи. «Нульовий ступінь культури» починається з моменту пристосування людини до природи шляхом створення штучного середовища. А сам розвиток культури стає процесом зростаючого накопичення штучного. У цьому сенсі культура – це штучно створене людиною середовище, яке стало «другою природою» (Демокрит). Ми поділяємо думку, що «поза природою ніяка культура як “друга природа” неможлива, культура перетворює те, що дано природою» [9, с. 4]. У сучасному інформаційному суспільстві відбувається дуже швидке розростання штучного середовища. Темпи розростання та впливу штучного середовища на природу та людину з часом тільки збільшуються. Можна констатувати, що в ході історичного розвитку вплив штучного на людину, завдяки практикам перетворень «зовнішнього» в людині, проявляється в поступовому розшатуванні уявлення про людину як природну істоту.

Штучне може бути досягнуте тільки як безпосереднє вираження способу людського існування. Культура з давніх часів завдяки табу, нормам релігії, моралі, етикету й права «стримувала» людську природу. Культура привнесла штучність у поведінку людини, вона навчила людину усвідомленої стриманості власних проявів за допомогою різноманітних культурних норм (релігійних, моральних, правових). Культура привнесла в життя людини заборони, усвідомлення яких здатно стримувати інстинктивну поведінку. У процесі соціалізації людини культура як система заборон у формі «над-Я» стає частиною людської психіки, у якій потім відбувається постійний конфлікт між заборонами і бажаннями, що, на думку З. Фрейда, має негативні наслідки для людської психіки [17]. Наприклад, етикет як набір певних правил поведінки вимагає стримування негативних емоцій для гармонізації відносин між людьми. Людина в процесі соціалізації набуває навичок культурної поведінки (як

треба поводитися), учитися приховувати почуття, «грати», і це є надбанням культури як прояву пристосування до світу. Використання в комунікації штучної посмішки є проявом «штучної відкритості», яка може й не вказувати на те, що людина, яка демонструє цю посмішку, у цей момент відчуває радість або задоволення від спілкування [18].

Людина породжує культуру, а культура створює людину. У процесі соціалізації людина «наповнюється» штучним (знання, норми, правила і т. ін.), вона зазнає трансформації «внутрішнього». Поступово культурність як штучність стає природною для світу людини. Завдяки нормам, правилам, обмеженням, законам культура проявляє владу над тілом людини. Усвідомлення людиною культурних норм і заборон стримує її інстинктивну поведінку, що сприяє трансформації людини, а саме трансформації людського духу. У рамках психоаналітичного підходу культура як стримування, обмеження природної сутності в людині розглядається як позитивне явище для суспільства, оскільки так забезпечується загальна суспільна безпека: культура підтримує встановлений у суспільстві «порядок». Що ж стосується людської природи, то вплив культури на неї може мати й негативні наслідки: призводити до психічних розладів і до поступового нівелювання індивідуального в людині.

У сучасному інформаційному суспільстві культура продовжує «створювати» людину, «покрашуючи» в людині «зовнішнє» за допомогою різних технологій. Метою практик трансформації «зовнішнього» в людині в сучасному культурному просторі є наступні. По-перше, *(само)конструювання естетичного образу* [19, с. 17] – від існуючих практик прикрашання тіла людини (естетизація образу людини) до естетизації її віртуального образу. По-друге, *фізичне вдосконалення тіла людини* (від різноманітних фізичних практик до практик конструювання тіла шляхом механічного втручання). По-третє, *боротьба з природними віковими змінами людського тіла за допомогою медичних технологій*, завдяки яким людина якомога довше може виглядати молодою. По-четверте, *лікування та врятування життя людини* (імплантування, протезування, трансплантування і т. д.). По-п'яте, *технологічне розширення можливостей людського тіла* (чипізація, кіборгізація тощо). Якщо в попередні періоди розвитку культури розширення можливостей людського тіла досягалося завдяки розвитку фізичних можливостей самого тіла шляхом різноманітних практик фізичної культури, то в сучасному інформаційному суспільстві для розширення можливостей тіла почали використовуватися технології втручання штучного в природу людини. Стосовно технологічного розширення можливостей людського тіла слід зазначити, що Е. Тоффлер, який прогнозував наслідки розвитку техногенної культури та її вплив на людину за допомогою технічних приладів, писав: «Ми скоро будемо використовувати вживлення не просто для збереження

життя, а й для того, щоб наповнити його новими почуттями, станами, настроями, на які сьогодні ми не здатні» [16, с. 231]. Далі Е. Тоффлер розмірковував про наслідки впливу на людину техногенної культури: «Що станеться з нашою свідомістю, коли зміняться наші тіла? <...> Як тільки пропорції механічних компонент зростуть, що трапиться з її свідомістю та її внутрішнім досвідом?» [16, с. 231].

Етико-аксіологічне обґрунтування доцільності втручання в людську природу та можливості її зміни відрізняється відповідно до цінностей гуманістичного та трансгуманістичного підходів. Так, гуманізм розглядає людину як духовно-душевно-тілесну єдність і найвищу цінність. У рамках цього підходу відстоюються цінність людського життя, повага до його природних закономірностей, особливостей, тривалості тощо. Незмінність у своїй основі природи людини розуміється як «добро», а втручання – як «зло». Відповідно до цінностей гуманізму розглядається право людської природи бути незмінною у своїй основі та заперечується можливість втручання в неї.

Для трансгуманізму найвищою цінністю є «постлюдина», людина нового типу, яка є відкритою до змін, у тому числі бодімомодифікацій, що культивуються розвитком біотехнологій. Представник трансгуманістичного підходу М. Мор у контексті трансформації людини використовує термін «морфологічна свобода», під якою розуміється «здатність змінювати форму тіла за бажанням за допомогою таких технологій, як хірургія, генна інженерія, нанотехнології» тощо [12, р. 17]. В іншій роботі М. Мор, уточнюючи основні положення філософії трансгуманізму, порівнює та розмежує гуманізм і трансгуманізм: «Гуманізм спирається виключно на освітнє та культурне вдосконалення для поліпшення людської натури, тоді як трансгуманісти хочуть застосовувати технології для подолання обмежень, що накладаються нашою біологічною та генетичною спадщиною» [13, р. 4]. Отже, цінності трансгуманізму (свобода у «покращеннях» людини, надможливості людського тіла, «кібернетичне безсмертя» і т. д.) виправдовують втручання в людську природу, її технологічне перетворення й обґрунтовують їх як «добро».

Ми поділяємо думку Д. О. Підвального, що «високі технології несуть як позитивні, так і негативні наслідки: сприяють руйнуванню екзистенціальних підстав людини, що виявляється в порушенні цілісності її внутрішнього світу і ціннісних орієнтацій» [4, с. 33]. У парадигмі інформаційного суспільства при розгляді людини на перший план виходить її «зовнішнє» – тіло, відбувається заміна таких традиційних цінностей, як краса, молодість, на культ штучної краси, культ штучної молодості, набуває поширення культ ідеального тіла, яке завдяки сучасним практикам трансформації людина може сконструювати. Візуальні образи ідеального тіла тиражуються засобами масової інформації, культивуючи бажання людини їм відповідати.

Досягненню цілей перетворення «зовнішнього» в людині допомагають різноманітні практики. Дослідник Н. О. Бугуєва виділяє три напрями «трансформації тіла як носія певної інформації»: по-перше, «використання експресивних виразних можливостей тіла й обличчя (міміки, пластики)»; по-друге, «механічна зміна параметрів тіла й органів, деформація тіла»; по-третє, «прикрашання тіла» [10, с. 62]. Прокоментуємо їх. Стосовно «використання експресивних виразних можливостей тіла й обличчя», то ця практика пов'язана з ігровим моментом у комунікації (гра міміки, гра тіла). Гра є проявом штучного в поведінці. Використання виразних можливостей тіла й обличчя сприяє трансформації образу людини в просторі гри [18; 20].

Другий напрям трансформації тіла людини має давню традицію. Він пов'язаний із фізичними перетвореннями тіла людини, його практикування відоме в різних культурах як шрамування, пірсингування, стягування тощо. У добу інформаційного суспільства набули поширення такі практики трансформації тіла: дієти, бодібілдинг, пластична хірургія, операції зі зміни статі, протезування, імплантації, чіпізації, кіборгізації тощо.

Третій напрям трансформації тіла пов'язаний із практиками прикрашання тіла, його використання також відоме в різних культурах. Це татуювання, розписи на тілі, використання косметики (грим, макіяж), маніпуляції з волоссям (зачіски, фарбування, нарощування, перуки тощо), використання прикрас, використання одягу як знакової системи. На думку К. В. Баженової: «Прикрашання – це один із способів, до яких звертається людина, перетворюючи своє біологічне тіло в культурне» [9, с. 7]. Практики прикрашання тіла, які спрямовані на трансформацію «зовнішнього» в людині (її образу), були відомі з давніх часів. У використанні цих практик можна виділити обрядовий простір, театральний простір, простір кінематографа, а також простір повсякденності, у якому велике значення має феномен моди.

В усіх напрямках трансформації «зовнішнього» в людині в результаті перетворення тіла відбуваються трансформації біологічного тіла в «культурне тіло»: «Те, що біологічне тіло людини певним чином оформлюється, означається, включаючись у порядок культури, не підлягає сумніву» [10, с. 61]. Вплив культури як «другої природи» на людину має наслідком перетворення людини в частину цього штучного середовища: людське тіло поступово починає змінюватися в умовах інформаційного суспільства, яке супроводжується розвитком біологічних і медичних технологій, із природно-природного начала в штучну форму буття. Якщо спочатку штучність була переважно поверховим шаром «зовнішнього» в людині, то поступово вона стала все глибше проникати в її тіло, у природу людини.

Ю. Габермас наголошує, що «тривожним видається факт розмивання меж між природою, якою ми є, і органічною оболонкою, якою ми себе наділяємо»,

що «як тільки технізація долає кордони між “зовнішньою” і “внутрішньою” природою, то, виходячи з перспективи життєвого світу, зрозуміло, змінюється і наше ставлення до самих себе» [14, с. 33, 34]. На думку Ю. Габермаса, розвиток генних технологій актуалізує вирішення питань, які пов’язуються з проблемою «моралізації людської природи», «саморозуміння нами самих себе як видових істот», «з позиції етики виду» [14, с. 49–51].

Висновки. Таким чином, історія трансформації людини в культурному просторі – це історія взаємодії природи людини і створеного людиною штучного середовища. Існуючі напрями трансформації людини в сучасному культурному просторі відображають цю тенденцію. Відбувається процес поступової зміни людини як природної істоти до «постлюдини» – людини нового типу, відкритої до «покращень», перетворень і модифікацій природного тіла. Відомо, що людина є водночас і творцем, і носієм культури, та новонароджений поза культурою ніколи не стане людиною у повному сенсі цього слова. Саме культура завдяки соціалізації здатна зробити людину людиною. Водночас саме культура як штучне середовище завдяки застосуванню біомедичних технологій здатна змінити природу людини. Виникають питання. Чи є межа в цьому поступовому «зростанні» людської природи та штучного середовища? Чи є межа в процесі трансформації «зовнішнього» в людині шляхом проникнення в неї штучності? Яким може чи повинно бути співвідношення природного і штучного в людині? Це питання, на які людству потрібно шукати відповіді у зв’язку зі швидким розвитком біомедичних технологій. Сучасному інформаційному суспільству треба вирішувати проблему міри та меж допустимого втручання штучного в біологічну природу людини для збереження природної людської сутності. На нашу думку, культура як штучність, утручаючись у біологічну природу людини, порушуючи припустимий гармонійний баланс між штучним і природним, може поступово перетворити природну людину на штучну істоту. І це може стати завершальним етапом процесу трансформації людини в «постлюдину»: остаточного перетворення біологічного тіла людини в культурну форму та соціокультурний феномен. Межею на шляху перетворень і «покращень» природи людини може стати усвідомлення традиційних гуманістичних цінностей, які здатні спрямувати подальший процес трансформації людини в напрямі «блага» і «добра».

ЛІТЕРАТУРА

1. Губанов Н. И. Нищета философии постмодернизма. *Философия и общество*. 2007. № 1. С. 54–68.

2. Ерофеева К. Л. Еще раз о соотношении естественного и искусственного в человеческом существовании. *Вестник Тамбовского государственного университета. Гуманитарные науки*. 2002. Вып. 2 (26). С. 39–44. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/esche-raz-o-sootnoshenii-estestvennogo-i-iskusstvennogo-v-chelovecheskom-suschestvovanii> (дата звернення: 29.06.2021).
3. Муха О. Трансформація людської тілесності у XXI сторіччі: на шляху до «тіла майбутнього». *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2010. № 5. С. 60–68. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/27348/06-Mukha.pdf?sequence=1> (дата звернення: 24.06.2021).
4. Підвальний Д. О. NBIC конвергенція – каталізатор техногенної модифікації людини. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2018. № 1 (17). С. 30–40. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/5826/1/Pidvalnyi.pdf> (дата звернення: 22.06.2021).
5. Богаченко В. В. Феномен тілесності в аспекті кіберкультури. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. Вип. 69. С. 31–35. DOI: <https://doi.org/10.30839/2072-7941.2017.102081>.
6. Богаченко В. В. Человеческая телесность – «этюд» гуманистических ценностей. *Перспективи : соціал.-політ. журн.* 2019. № 3. С. 4–11. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/9947/1/Bogachenko%202019.pdf> (дата звернення: 15.06.2021).
7. Місержи С. Д. Гібридизація людини та техніки як трансформація межі тілесності: в контексті біомедичної етики. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія*. 2019. № 2 (30). С. 154–159. DOI: <https://doi.org/10.18372/2412-2157.30.14454>.
8. Терлецька Н. Проблема трансформації людини в історії людства. *Вісник Львівського університету. Серія: філософсько-політологічні студії*. 2020. Вип. 28. С. 75–82. DOI: <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2020.28.10>.
9. Баженова Е. В. Тело человека как территория столкновения природы и культуры. *Человек в мире культуры*. 2012. № 3. С. 3–8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/telo-cheloveka-kak-territoriya-stolknoveniya-prirody-i-kultury> (дата звернення: 18.06.2021).
10. Бугуева Н. А. Техники трансформации человеческого тела как один из способов социализации телесности. *Вестник Челябинского государственного университета. Философия. Социология. Культурология*. 2011. № 18 (233), вып. 21. С. 60–64. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tehniki-transformatsii-chelovecheskogo-tela-kak-odin-iz-sposobov-sotsializatsii-telesnosti> (дата звернення: 22.08.2021).
11. Попова О. В. Тело как арт-объект: этические коннотации практик эстетического улучшения телесности. *Рабочие тетради по биоэтике*. Вып. 23 : Гуманитарный анализ биотехнологических проектов «улучшения» человека : сб. науч. ст. / под ред. Б. Г. Юдина. Москва, 2016. С. 39–53. URL: https://www.researchgate.net/publication/313593315_Rabocie_tetradi_po_bioetike_Vypusk_23_Gumanitarnyj_analiz_biotehnologiceskih_projektov_ulucsenia_celoveka_sb_nauc_st_pod_red_B_G_Udina_

- _M_Izd-vo_Moskovskogo_gumanitarnogo_universiteta_2016_-_164_s (дата звернення: 20.08.2021).
12. More M. Technological self-transformation: Expanding personal extropy. 1993. URL: http://fennetic.net/irc/extropy/ext10_1.pdf (дата звернення: 20.07.2021).
 13. More M. The Philosophy of Transhumanism. John Wiley & Sons. 2013. URL: https://media.johnwiley.com.au/product_data/excerpt/10/11183343/1118334310-109.pdf (дата звернення: 22.07.2021).
 14. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы. Москва : Весь Мир, 2002. 144 с.
 15. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: последствия биотехнологической революции / пер. с англ. М. Б. Левина. Москва : АСТ Люкс, 2004. 349 с.
 16. Тоффлер Э. Шок будущего : пер. с англ. Москва : АСТ, 2002. 557 с.
 17. Фрейд З. Недовольство культурой : пер. с нем. Харьков : Фолио, 2013. 220 с.
 18. Бабина С. И. Лицо и маска в коммуникации. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: «Філософія. Філософські перипетії»*. 2012. № 1012, вип. 46. С. 167–173. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/37626/1/Lico-i-mask-a-v-kommunikacii.pdf> (дата звернення: 25.06.2021).
 19. Бабіна С. І. Естетичне конструювання зовнішності як спосіб самоконструювання образу людини. *Філософія і художня культура у хронотопі технічного університету* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (12 груд. 2019 р., м. Київ). Київ, 2019. С. 15–18. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/35056> (дата звернення: 25.08.2021).
 20. Сероштан С. И. Лицо-маска как выражающая поверхность. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»*. Тематичний випуск : Філософія. 2006. № 29. С. 96–103.

REFERENCES

1. Gubanov, N. I. (2007). Nishcheta filosofii postmodernizma. *Filosofia i obshchestvo, 1*, 54–68 [in Russian].
2. Erofeeva, K. L. (2002). Eshche raz o sootnoshenii estestvennogo i iskusstvennogo v chelovecheskom sushchestvovanii. *Vestnik Tambovskogo gosudarstvennogo universiteta. Gumanitarnye nauki. Tambov, issue 2 (26)*, 39–44. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/esche-raz-o-sootnoshenii-estestvennogo-i-iskusstvennogo-v-chelovecheskom-sushchestvovanii> [in Russian].
3. Mukha, O. (2010). Transformatsiya lyuds'koy tilesnosti u XXI storichchi: na shlyakhu do «tila maybutn'oho». *Sotsiohumanitarni problemy lyudy. L'viv, 5*, 60–68. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/27348/06-Mukha.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
4. Pidval'nyy D. O. (2018). NBIC konverhentsiya – katalizator tekhnohennoyi modyfikatsiyi lyudy. *Filosofiya nauky: tradytsiyi ta innovatsiyi. Sumy, 1 (17)*, 30–40. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/5826/1/Pidvalnyi.pdf> [in Ukrainian].

5. Bohachenko, V. V. (2017). Fenomen tilesnosti v aspekti kiberkul'tury. *Humanitarnyi visnyk zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii. Zaporizhzhya, issue 69, 31–35*. DOI: <https://doi.org/10.30839/2072-7941.2017.102081> [in Ukrainian].
6. Bogachenko, V. V. (2019). Chelovecheskaia telesnost – «etiud» gumanisticheskikh tsennosei. *Sotsial'no-politychnyy zhurnal. Odesa, 3, 4–11*. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/9947/1/Bogachenko%202019.pdf> [in Ukrainian].
7. Miserzhy, S. D. (2019). Hibrydzatsiia liudyny ta tekhniky yak transformatsiia mezhi tilesnosti: v konteksti biomedychnoi etyky. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii: Filosofiia. Kulturolohiia. Kyiv, 2 (30), 154–159* DOI: <https://doi.org/10.18372/2412-2157.30.14454> [in Ukrainian].
8. Terlets'ka, N. (2020). Problema transformatsiyi lyudyny v istoriyi lyudstva. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriiia filosofsko-politolozhichni studii. L'viv, issue 28, 75–82*. DOI: <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2020.28.10> [in Ukrainian].
9. Bazhenova, E. V. (2012). Telo cheloveka kak territorii stolknoveniia prirody i kultury. *Chelovek v mire kultury, 3, 3–8*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/telo-cheloveka-kak-territoriya-stolknoveniya-prirody-i-kultury> [in Russian].
10. Bugueva, N. A. (2011). Tekhniki transformatsii chelovecheskogo tela kak odin iz sposobov sotsializatsii telesnosti. *Vestnik Cheliabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofiia. Sotsiologiia. Kulturologiia. Cheliabinsk, 18 (233), issue 21, 60–64*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tehniki-transformatsii-chelovecheskogo-tela-kak-odin-iz-sposobov-sotsializatsii-telesnosti> [in Russian].
11. Popova, O. V. (2016). Telo kak art-obieekt: eticheskie konnotatsii praktik esteticheskogo uluchsheniia telesnosti. *Rabochie tetradi po bioetike, issue 23 Gumanitarnyi analiz biotekhnologicheskikh proektov «uluchsheniia cheloveka»: sb. nauch. st. / pod red. B. G. Iudina, Moskva, 39–53*. URL: https://www.researchgate.net/publication/313593315_Rabochie_tetradi_po_bioetike_Vypusk_23_Gumanitarnyj_analiz_biotekhnologicheskikh_proektov_ulucsenia_celoveka_sb_nauc_st_pod_red_B_G_Udina_-_M_Izd-vo_Moskovskogo_gumanitarnogo_universiteta_2016_-_164_s [in Russian].
12. More, M. (1993). Technological self-transformation: Expanding personal extropy. URL: http://fennetic.net/irc/extropy/ext10_1.pdf
13. More, M. (2013). The Philosophy of Transhumanism. John Wiley & Sons. URL: https://media.johnwiley.com.au/product_data/excerpt/10/11183343/1118334310-109.pdf
14. Khabermas, Iu. (2002). Budushchee chelovecheskoi prirody. Moskva: Ves Mir [in Russian].
15. Fukuiama, F. (2004). Nashe postchelovecheskoe budushchee: posledstviia biotekhnologicheskoi revoliutsii / Per. s angl. M. B. Levina. Moskva: AST Liuks [in Russian].
16. Toffler, E. (2002). Shok budushchego. Per. s angl. Moskva: Izdatelstvo AST [in Russian].
17. Freid, Z. (2013). Nedovolstvo kulturoi. Per. s nem. Kharkov: Folio [in Ukrainian].
18. Babina, S. I. (2012). Lytso y maska v kommunykatsyy. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu im. V. N. Karazina, seriya: filosofiya. Filosofs'ki perypetiyy. Kharkiv, 1012, issue 46, 167–173*. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/37626/1/Lico-i-mask-a-v-kommunikacii.pdf> [in Ukrainian].

19. Babina, S. I. (2019). Estetychne konstruyuvannya zovnishnosti yak sposib samokonstruyuvannya obrazu lyudyny. *Filosofiya i khudozhnya kul'tura u khronotopi tekhnichnoho universytetu: materialy II Mizhnarodnoyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi (12 hrudnya 2019 r., Kyiv)*. – *Philosophy and artistic culture in the chronotope of the technical university: Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference*. Kyiv, 15–18. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/35056> [in Ukrainian].
20. Seroshtan, S. I. (2006). Litsy-masky kak vyrazhaiushchaya poverkhnost. *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu «Kharkivs'kyi politekhnichnyi instytut»*. Zbirnyk naukovykh prats'. *Tematychnyy vypusk: Filosofiya*. Kharkiv, 29, 96–103 [in Ukrainian].

Бабина Светлана Ивановна, кандидат философских наук, старший преподаватель кафедры философии, Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского», Украина

ТРАНСФОРМАЦИИ ЧЕЛОВЕКА В СОВРЕМЕННОМ КУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ: ЭТИКО-АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье исследуются трансформации человека в современном культурном пространстве в этико-аксиологическом аспекте. Акцент сделан на осмыслении трансформаций «внешнего», которые связаны с (само)конструированием образа человека и тела человека, сквозь призму дихотомии искусственное / естественное. Показано, что распространенные направления «улучшения человека» базируются на таких ценностях, как культ идеального тела, культ молодости, культ красоты, сверхвозможности человеческого тела. Отмечена проблема границ допустимого вмешательства в биологическую природу человека для сохранения природной сущности человека.

Ключевые слова: трансформации человека, природа человека, культура, искусственность, тело.

Babina Svitlana Ivanivna, PhD in Philosophy, Senior Lecturer of the Philosophy Department, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Ukraine

HUMAN TRANSFORMATION IN THE MODERN CULTURAL SPACE: ETHICAL-AXIOLOGICAL ASPECT

The article examines the transformations of man in the modern cultural space in the ethical and axiological aspect. Emphasis is placed on understanding the transformations

of the «external», which are associated with (self) construction of the image of man and the human body, through the prism of artificial/natural dichotomy. It is noted that the common directions of «human improvement» are based on such values as the cult of the ideal body, the cult of youth, the cult of beauty, the superpowers of the human body. Emphasis is placed on the problem of the limits of permissible artificial interference in the biological nature of man to preserve the natural human essence.

Keywords: *human transformation, human nature, culture, artificiality, body.*

Коваленко Ганна Вікторівна, кандидат юридичних наук,
асистент кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: kovalenkoa757@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6398-4399

ВПЛИВ НАПРЯМУ ПРИРОДНОГО ПРАВА НА ФОРМУВАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Розглянуто погляди мислителів і діячів, що представляють напрям природного права, ідеї яких мали найбільш великий вплив на світову філософсько-правову думку і формування філософсько-правових поглядів суддів. Показано взаємодію між напрямом природного права та формуванням суддівської філософії. Виділено роль і значення природного права для розвитку філософії правосуддя, яка має знаходитися у постійному контакті з актуальними подіями і проблемами, завдяки чому відбувалося б забезпечення її провідної ролі в розвитку юридичної теорії та практики, через вплив на сучасну правову думку України, в умовах сучасного суспільства.

Ключові слова: напрям природного права, раціональна істота, вічний закон, права людини, неотомізм, філософія правосуддя.

Постановка проблеми. Саме філософсько-правова складова в рішеннях та обґрунтуваннях по рішеннях береться до уваги, впливає на сучасну правову думку України. Через висвітлення теоретичного контексту філософсько-правового напрямку природного права зроблено спроби показати його вплив на діяльність суддів, формування філософсько-правових аспектів судових рішень і на сучасну правову думку України.

Необхідно сказати, що на перший план виступає питання про конфлікт між моральними та юридичними правами. Слід виходити з того, що кожна людина має право приймати власне рішення, коли йдеться про неправовий закон. Тут можна привести положення Томаса Аквінського, який вважав, що у випадку появи несправедливих законів їх не тільки можуть не виконувати громадяни, але й зобов'язані не виконувати! У демократії, яка в принципі поважає права особистості, кожен громадянин має загальний моральний обов'язок коритися всім законам, хоча й жадав би в них деяких змін. Заради своєї і загальної користі (хоча б задля громадянського спокою) він передає

своїм співгромадянам цей обов'язок коритися законам, які їм теж у чомусь не подобаються. Але він не може бути абсолютним обов'язком, тому що суспільство може виробляти несправедливі закони і політику, а людина має ще й інші, крім своїх обов'язків перед державою. Людина повинна виконати свої обов'язки перед своїм Богом і своєю совістю, і якщо все це знаходиться у конфлікті з її боргом перед державою, то вона має право, зрештою, робити те, що вважає правильним. Якщо вона вирішить, що повинна порушувати закон, то вона має отримати за це вирок суду і покарання, яке держава присуджує, на знак визнання того, що її борг перед співгромадянами був порушений, але це не повинно загасити релігійні чи моральні зобов'язання індивіда. У цьому зв'язку, розглядаючи питання щодо існування права, можна стверджувати, що поняття «правовий закон» і «неправий закон» знаходяться у відношенні суперечності, ці поняття є несумісними і повністю вичерпують обсяг свого родового поняття. Нам важливо розібратися зі змістом цих понять, урахувавши всі необхідні ознаки, тоді через зміст ми зможемо визначити обсяг цих понять. Формування визначення понять може мати довгий і складний шлях. Саме в дискусіях серед науковців виникають нові перспективи вирішення суперечностей [1]. Таким чином, обговорення цього важливого і складного питання потрібно проводити у філософсько-правовій площині й відповіді повинні з'являтися саме в царині філософії права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати аналізу наукових джерел і публікацій свідчать, що дані умови вимагають ретельного та глибокого дослідження впливу напряму природного права на формування судових рішень. У нашій країні вивченню та подоланню цих проблем з урахуванням світового теоретичного досвіду і західних правових концепцій була присвячена низка робіт теоретико-правового, філософсько-політичного, філософсько-правового спрямування, що, зокрема, знаходить своє відображення в працях: Ю. П. Битяка, О. Г. Данильяна, О. П. Дзьобаня, П. Б. Євграфова, В. П. Колісника, О. М. Литвинова, С. І. Максимова, С. П. Погребняка, В. В. Речицького, В. Д. Титова, О. О. Уварової, у тому числі правосуддю як об'єкту філософсько-правового дослідження – В. С. Бігуна, Н. І. Гаврилова, Н. А. Гураленко, С. В. Прилуцького, С. П. Рабіновича та ін.

Вивчення філософсько-правових концепцій під кутом зору впливу філософсько-правового напряму природного права на діяльність суду передбачає дослідження теоретичного контексту сучасного напряму природного права.

Результати досліджень даних проблем дають можливість зазначити, що в цілому системне наукове осмислення проблеми встановлення впливу філософсько-правового напряму природного права на діяльність суду, що відтворюється під час судового розгляду справ, знаходиться лише на початковому етапі.

Формулювання цілей. *Метою даної статті* є – розглянути погляди мислителів і діячів, що представляють напрям природного права, ідеї яких мали найбільш великий вплив на формування філософсько-правових поглядів суддів. Показати взаємодію між напрямом природного права та формуванням суддівської філософії. Виділити роль і значення природного права для розвитку філософії правосуддя, завдяки чому відбувалося б забезпечення її провідної ролі в розвитку юридичної теорії і практики, в умовах сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Прихильники природного права наполягають на тому, що в підґрунті правових норм лежать моральна філософія, релігія, людський розум та особисте сумління.

Питання щодо співвідношення моралі і закону в судовій діяльності необхідно досліджувати з урахуванням декількох моментів. Можна сказати, що це питання загострюється, коли суддя починає виконувати свої обов'язки, розглядаючи справу, тобто застосовує закон, але цей закон може бути недосконалим. Другий важливий момент – ставлення судді до питання співвідношення закону і моралі. Важливим є урахування не лише теоретичного досвіду, але й досвіду самих суддів, особливо суддів Конституційного Суду України. Вважаю доречним навести вислів П. Б. Євграфова, колишнього судді Конституційного Суду України, який став його правничим кредо: «для мене дуже суттєво, що в Конституційному Суді є змога досягти синтезу моралі та права. Адже це дві сторони однієї медалі» [2, с. 449]. За переконанням П. Б. Євграфова, право походить від моралі й ніколи не втрачало з ним зв'язку [2, с. 449]. До цього долучається також проблема співвідношення права і закону. На його думку, можна мати багато законів, але мало прав у них. Саме в цьому й полягає причина серйозної теоретичної та практичної проблеми – відмінності між правом і законом [2, с. 450]. П. Б. Євграфов стоїть на позиції сприяння єдності обох споріднених категорій – права і закону, зміцненню з кожним рішенням Суду цієї позиції, при цьому всі закони повинні відповідати Конституції.

Необхідно сказати, що при розгляді справ Конституційний Суд зіштовхується з проблемою співвідношення двох понять: «гуманність» і «законність». У розгляді цього питання ми необхідно перейдемо до філософсько-правової площини. П. Б. Євграфов стверджує, що тут є певні нюанси. Конституція закріплює верховенство права. Усі закони і правові акти повинні відповідати Конституції. Верховенство права – це велика теоретична проблема. П. Б. Євграфов не погоджується з тим, що право – це мінімум моралі, як стверджують позитивісти. Під мораллю треба розуміти справедливість, свободу, гуманність. Людина так повинна ставитися до інших людей, як сама до себе. Тоді ідея права переможе в суспільстві і суспільство буде правовим. Правова держава

має наповнитися змістом. Суддя застерігає правознавців, посилаючись на німецьку Конституцію 1933 р., де також було записано, що Німеччина – правова держава, але поняття «фашизм» є несумісним із поняттям «правова держава» [2, с. 435].

Що стосується політичної моралі як частини закону, то П. Б. Євграфов говорить про те, що будь-які процеси в державі прямо чи непрямо стосуються політики і впливають на неї. «Загалом право як суспільне явище за природою своєю не може бути поза політикою, як і поза економікою, мораллю, оскільки безпосередньо позначається і на житті держави, і на житті її громадян. Суд і був створений для того, щоб сприяти демократичному розвитку держави, її правовому прогресові у повній відповідності до положень Конституції та обстоювати конституційні права і свободи громадян, впливаючи таким чином на життя кожної людини» [2, с. 451], отже, безпосередньо впливає на життя сучасного суспільства.

Виникає дилема: чи свобода виникає з певних прав, чи все ж із свободи виникають права? Суддя з ліберальними переконаннями буде інтерпретувати це питання на користь пріоритету свободи відносно прав. Повертаючись до твердження прихильників природного права, що в підґрунті правових норм лежить моральна філософія, релігія, людський розум та особисте сумління, ми знаходимо стандартне трактування природного права в статті Дж. Фокса з електронної «Католицької енциклопедії» [6]. Дж. Фокс відзначає, що термін «природне право» часто використовується як еквівалентний законам природи, означаючи порядок, що управляє матеріальним світом. Проте вже у римських юристів природне право визначало інстинкти й емоції, спільні для людини і вищих тварин, зокрема інстинкти самозбереження і любові до потомства. У його етичному та правничому розумінні природне право дане нам Творцем через устрій самої зовнішньої природи.

Згідно із Св. Томасом Аквінським, природне право є «участю раціональної істоти у вічному законі» (Сума теології, I–II, 94, тут і далі цитується за Дж. Фоксом). Вічний закон є Божественною мудрістю, оскільки він є прямою нормою всього руху і дії. Коли Бог побажав дати існування істотам, Він вирішив визначити і направити їх до мети. У випадку неживих речей це Божественне керівництво виявляється як панування детермінізму. Як і усі інші частини створіння, людина визначена Богом до мети, одержуючи від Нього належне керівництво. Це передвизначення доповнюється свободою волі. У силу свого інтелекту та доброї волі людина є вільною у своєму поведженні. На відміну від речей матеріального світу вона може діяти, змінювати свою дію або утримуватися від неї, якщо цього захоче. Але людина все ж не позбавлена зовнішніх регулятивів. У самій її природі встановлений вічний закон, який відбиває призначення речей і напрям процесів, що відбуваються. Таким

чином, правило, яке Бог дав для нашого поведження, міститься в самій нашій природі. Дії, які відповідають наміченим Ним тенденціям, приводять до призначеної нам мети. У такий спосіб вони утворюють усе правильне і морально добре; ті ж дії, що розходяться з нашою природою, є неправильними й аморальними.

Однак норма поведження не є ізольованим елементом або аспектом нашої природи. Стандартом є наша людська природа в цілому з її різноманітними відносинами, що розглядаються як цілісне утворення, призначене для досягнення спеціальної мети. Дії є неправильними, якщо, сприяючи задоволенню певної специфічної потреби або тенденції, вони є несумісними з тим раціональним гармонічним підпорядкуванням нижчого до вищого, яке розум повинен підтримувати серед усіх наших суперечливих тенденцій і бажань. Так, насичувати наші тіла є правильним, але потурати нашому апетиту на шкоду тілесному або духовному життю є неправильним. Самозбереження є правильним, але відмова пожертвувати життям, коли цього вимагає безпека суспільства, є неправильним. Неправильним є пити до сп'яніння, оскільки, крім шкоди здоров'ю, пияцтво позбавляє нас можливості використання даного Богом розуму. Злочини є неправильними, тому що вони підривають основу громадського життя, а людська природа вимагає, щоб людина жила в стані суспільства. Отже, існує подвійна причина для того, щоб вважати цей закон природним: по-перше, він конкретно передбачений самою нашою природою, по-друге, ми досягаємо його чисто природним шляхом, за допомогою розуму. У цьому сенсі він відрізняється від Божественного позитивного закону, який містить у собі приписи, які не є результатом природи речей, оскільки Бог створив їх творчим актом своєї довільної волі. Останній закон ми пізнаємо не через операцію нашого обмеженого розуму, а через світло надприродного одкровення.

Дж. Фокс пропонує розглядати природний закон у його трьох складових: відмітна норма, норма, що зобов'язує (*norma obligans*), і норма прояву. Відмітною нормою є сама об'єктивно розглянута людська природа. Це, якщо можна так висловитися, книга, у якій міститься текст закону разом із поділом людських вчинків на добрі та погані. Строго кажучи, наша природа – це і є найближча відмітна норма. Віддалена норма, для якої наша природа є частковим віддзеркаленням, є самою Божественною природою. Єднальна або зобов'язуюча норма є Божественною владою, яка накладає на раціональну істоту зобов'язання жити відповідно до її природи, тобто згідно з універсальним порядком, установленим Творцем. Дж. Фокс звертає увагу на те, що всупереч кантіанській теорії, за якою ми не повинні визнавати ніякого іншого законодавця, крім нашої совісті, істина полягає в тому, що розум як совість є лише безпосередньою моральною владою, якій ми покликані підкорятися.

Сама ж совість зобов'язана своєю владою тому факту, що вона є проявом Божественної волі й абсолютної влади. Норма прояву визначає моральну якість дій, перевірену розумом. Завдяки цій здатності ми відчуваємо те, що є моральною конституцією нашої природи, і визначаємо, чи має конкретна дія необхідний характер.

Зміст природного права визначається насамперед одним вищим універсальним принципом, з якого випливають усі наші природні моральні зобов'язання або обов'язки. Дж. Фокс зазначає, що в ході історії було висловлено багато помилкових думок відносно фундаментальних правил людського життя. Наприклад, Дж. Бентам вважав аргументи корисності або задоволення джерелами морального кодексу; Й. Г. Фіхте вчив, що вище зобов'язання полягає в тому, щоб любити себе понад усе, а всіх інших – лише через прояви їх ставлення до нас. Загалом, філософи іноді представляють істинну ідею в недосконалому спосіб. Наприклад, Епікур вважав вищим принципом пораду «додержуйся природи»; стоїки закликали жити відповідно до нашого розуму.

Натомість позиція Св. Томаса, на погляд Дж. Фокса, є найпростішою і водночас ретельно філософськи обґрунтованою. Починаючи з передумови, що благом є лише те, що підпадає під передчуття практичного розуму як «диктатора поведінки», а також того, що моральна дія має бути скерована на благо, Св. Томас вважав висхідним принципом ідею про те, що людям слід робити добро й уникати зла. Із неї випливають усі інші принципи і приписи (Сума теології, I-II, q, xciv, 2).

Переходячи від первинного принципу до похідних приписів, неотомісти поділяють останні на два класи:

1) ті, що продиктовані розумом, які випливають настільки безпосередньо з первинного принципу, що займають у практичному розумі те саме місце. Прикладами є приписи «Поклоняйся Богові»; «Шануй своїх батьків»; «Не кради»;

2) висновки й приписи, досягнуті лише через процес логічного виведення. Труднощі виведення вимагають, щоб до природного права були додані вимоги позитивного права, людського і Божественного.

Що ж стосується зобов'язуючої сили цих приписів, то теологи поділяють їх на два класи: первинні та вторинні. До первинних належать ті, яких за будь-яких обставин ми повинні дотримуватися, бо вони є суттєвою основою морального порядку. Вторинні приписи є тими, дотримання яких є корисним для суспільства й особи. Вони потрібні для вдосконалювання морального розвитку, але не є критично важливими з точки зору раціональності поведінки. Наприклад, за жодних умов поліандрія не є сумісною з моральним порядком. Полігамія ж не є абсолютно несумісною з моральними вимогами за менш цивілізованих обставин.

Природне право має певні основні якості:

а) воно є універсальним, тобто відноситься до всього людського роду і є однаковим для всіх. Кожна людина вже тому, що вона – людина, зв'язана універсальним задумом Творця і має жити відповідно до її власної раціональної природи, тобто керуватися розумом. Однак малі діти і божевільні, які нездатні користуватися власним розумом, не можуть тому знати закон і бути відповідальними за невиконання його вимог;

б) воно саме по собі є незмінним, оскільки воно засноване самою природою людини і її призначенням до вказаної Богом мети. З вічного закону випливає безперервне існування людської природи, тобто людина як родова істота не може припинити існувати. Природне право керує та забороняє в однаковому сенсі всюди й завжди. Ми повинні пам'ятати, що ця незмінність не є притаманною недосконалим абстрактним формулам, які прикладаються до конкретної дії. Слід керуватися приписом: «Не вбий!», проте за певних обставин позбавляти людей життя є законним чи навіть обов'язковим актом. Тут немає жодного порушення закону: він забороняє віднімати життя не взагалі, а лише несправедливо.

Передбачувані приклади дозволу стосуються: а) випадків, коли зміна умов змінює також і застосування самого закону; б) випадків щодо зобов'язань, які не є абсолютно істотними для морального порядку, хоча їх виконання залишається необхідним для вдосконалювання нашої поведінки; або в) випадків доповнень, внесених до закону.

У якості прикладів першої категорії наводяться епізоди з Біблії, коли Бог дозволив євреям пограбувати єгиптян або коли Авраам наважився принести в жертву Ісаака. Дж. Фокс пояснює, що не обов'язково бачити в цих випадках дозвіл ігнорувати приписи щодо заборони злодійства чи вбивства. Адже Господь усіх речей міг забрати в Ісаака право на життя, а у єгиптян право на власність. У підсумку вбивство Ісаака не було б несправедливим позбавленням життя, а присвоєння майна єгиптян – несправедливим присвоєнням чужої власності.

Класичний випадок, передбачуваний в якості прикладу категорії «б», становить легалізація полігамії серед євреїв. Полігамія не є за будь-яких обставин несумісною з принципами раціонально впорядкованого життя. Адже головною метою природи в шлюбному союзі є продовження роду і турбота про потомство. Ця мета може бути досягнута також і в полігамному союзі.

Що ж стосується категорії «в», коли позитивний закон – людський або Божественний – накладає зобов'язання, які нібито змінюють відношення природного права, то і тут базові відношення фактично не змінюються. Позитивний закон не може наказати нічого такого, що суперечить природному закону, з якого він одержує свою владу; він може (і це одна з його функцій) лише

конкретизувати окремі аспекти природного права або додати якісь нові висновки. Наприклад, із погляду природного права, досить усної угоди щодо укладеного контракту, проте відносно багатьох видів контрактів цивільне право наполягає на їх писемній формі, до того ж підписаній сторонами в присутності свідків. У встановленні цього правила цивільна влада просто додає до операції природного права додаткові умови, які враховують необхідність збереження суспільного блага.

Заснований у нашій природі моральний закон є відомим нам лише в тій мірі, у якій наш розум опановує його знанням. Виникає слушне запитання: наскільки глибоко людина може не знати природне право, яке, за словами апостола Павла, є написаним у людському серці (Римл. 2:14)? Як правило, ми виходимо з того, що вищі (первинні) принципи обов'язково відомі всім, хто має розум. У свою чергу, первинні принципи можна вивести з вихідного положення, яке проголосив Св. Томас: «робіть добро й уникайте зла». Скрізь, де ми зустрічаємо людину, ми знаходимо, що вона керується цим принципом.

Коли ж ми переходимо від загальних до часткових висновків, то останні можуть бути різними. Деякі з них безпосередньо впливають із самоочевидних положень, наприклад приписи: «Не роби перелюбства», «Поважай своїх батьків». Такі приписи знає навіть людина з не дуже розвиненим розумом і моральністю.

Інший клас висновків включає ті, які можна отримати лише завдяки більш-менш складному процесу мислення. Щоб зробити ці висновки, необхідно спочатку правильно оцінити безліч фактів і проміжних висновків. Оцінюючи їх достеменність і вірогідність, людина може припуститися помилки, яка призведе до моральної помилки в загальному підсумку.

Дж. Фокс підкреслює, що як фундаментальне і всеосяжне зобов'язання, накладене на людину Творцем, природне право є єдино таким, із чого походять усі інші людські зобов'язання. Воно є джерелом усього людського права, оскільки визначає, як людина повинна жити в суспільстві, як суспільство для свого оптимального існування вимагає влади, як суспільно-політична влада повинна бути водночас і моральною владою, необхідною, щоб управляти членами суспільства і направляти їх до суспільного блага.

Людські закони дійсні лише в тій мірі, у якій вони відповідають і проводять у життя або доповнюють природне право, і вони не мають законної сили, якщо суперечать природному праву. Дж. Фокс зазначає, що суди справедливості (Courts of Equity) в Британії та Сполучених Штатах, на відміну від судів загального права (Courts of Common Law), засновані на цьому принципі. Коли закон, прийнятий світською владою, не перебуває в гармонії з тим, що диктує природне право і справедливість (equitas), то він має бути або ігнорований, або виправлений.

Припустимість подібного ставлення до законів пояснював ще Аквінат. Оскільки людські дії, які є предметом законів, індивідуальні й незлічимі, неможливо встановити універсально справедливий закон – будь-який із них інколи буде діяти несправедливо. Законодавці, приймаючи закони, проявляють увагу до того, що найчастіше трапляється, але практика їх застосування часто вимагає подальшої роботи над досягненням справедливості, аж до зміни самого закону.

У таких випадках неприпустимо слідувати за законом; слід відкласти вбік його літеру й додержуватися диктату справедливості та суспільного блага (Сума теології, II–II.120.1). Дж. Фокс наголошує, що логічно, хронологічно й онтологічно природний або моральний закон не є ані продуктом соціальної згоди або договору, як вважав попередник сучасної позитивістської школи Т. Гоббс, ані простою масою людських звичаїв і шляхів атеїстичних філософів. Останні, відмовляючись визнати Бога як Першу Причину, з якою кожна людина встановлює духовні стосунки, позбавляють закон його обов'язкового виправдання.

Сучасні теорії природного права продовжують спиратися на розрізнення «діючої» та «кінцевої» (або «фінальної») причин, яке походить ще від Арістотеля. Те, що робить речі зробленими, є діючою причиною, а те, для чого призначалася дана річ, є кінцевою причиною. У людському світі кінцева причина має бути зорієнтованою на «добро».

Завдяки знанню кінцевих причин природне право підтримує певні чесноти (розсудливість, справедливість, силу духу та поміркованість), які дозволяють людині досягати її мети. Так само воно визначає й недоліки (скажімо, «сім смертельних гріхів»), яких потрібно уникати.

Розум даний нам, щоб визначити реальні і хибні блага. Прагнучи до реального блага, добра воля самозберігається і самовдосконалюється, стаючи ближче до ідеальної людської природи, яку запланував Бог. Є багато хибних благ, які можуть бути навіть приємними (наприклад, наркотики), але в остаточному підсумку призводять нас до втрати своєї сутності.

Аквінат вважає, що головною метою людського життя повинно бути таке бачення Бога, яке є обіцяним у наступному житті. Дана обставина знаходиться в центрі розмірковувань більшості теоретиків природного права. Природне право може бути підтримане навіть атеїстами, але в них немає переконливої підстави для виправдання доктрини природного права без визнання Бога.

Процес застосування принципів природного права до конкретних ситуацій називають казуїстиком (Causistry). У ньому нас цікавлять не тільки принципи, а й їх логічні наслідки. Наприклад, якщо в принципі неправильно вбивати безневинних людей, із цього випливає, що бомбування цивільних об'єктів (таких як Дрезден у Другій світовій війні) є неправильним. Однак, якщо ми

визнаємо, що вбивство з метою самооборони є добрим учинком, то на цій підставі можна виправдати повітряний напад на Афганістан. Безневинні люди можуть померти, хоча їх смерть не була метою даної акції.

У такий спосіб виникає доктрина подвійного ефекту. Подвійний ефект виникає в ситуаціях, коли разом із наміченим результатом досягається інший істотний, але ненавмисний і навіть небажаний результат. Відповідно до природного права важливими є наші наміри, а не наслідки наших дій. Проте подвійний ефект не дозволяє нам виконувати наші дії, які можуть призвести до ненавмисного результату. Отже, ненавмисний ефект має бути пропорційним наміру. Припущення подвійного ефекту послаблює теорію природного права, бо робить її схожою на доктрину утилітаризму.

Концепція природного права була важливою для розвитку англійського загального права. У боротьбі з монархією парламент часто робив посилання на Фундаментальні закони Англії (the Fundamental Laws of England) [183], які, як вважалося, втілили в собі принципи природного права з незапам'ятних часів і встановили межі для влади монархії. Відповідно до Блекстона (William Blackstone), природне право може бути корисним для визначення загального права, а також для того, щоб виносити рішення у справах у суді справедливості (cases of equity), при цьому його не можна ототожнювати із законами Англії.

Спираючися на погляди Платона, Арістотеля, Томаса Аквінського, Ф. Суареса, Т. Гоббса, Г. Гроція, С. Пуфендорфа, Дж. Локка, Ф. Хатчесона, Ф. Ш. Бурламакі, Ш. Л. Монтеск'є, Е. Вателя, батьки-засновники США (Б. Франклін, Т. Пейн, Т. Джефферсон, Дж. Адамс, Дж. Медісон, А. Хемілтон (Гамілтон), Дж. Джей та ін.), проголошуючи Декларацію незалежності та ухвалюючи Конституцію США, керувалися саме постулатами природного права.

В Англії ХІХ ст. були поширені утилітаристський (Дж. Бентам, Дж. Ст. Мілль, Г. Спенсер), а на континенті Європи – кантіанський варіанти юриспруденції природного права, що разом з етикою чесноти (virtue ethics) дали поштовх для розробки теорії перших принципів етики (і відповідно права) в аналітичній філософії Дж. Мура (George Edward Moore; 1873–1958) [3].

У першій половині ХХ ст. на позиціях урахування у світській юриспруденції деяких постулатів природного права стояв Л. Фуллер (Lon L. Fuller) [5], [7], який після Другої світової війни показав необхідність для демократичних держав зважати на моральні чинники права на тлі зловживання законами в гітлерівській Німеччині та сталінському СРСР.

Разом із тим він указав на обмеженість концепції природного права в плані її надмірного акцентування на раціональних чинниках права. Л. Фуллер писав: «Якщо достоїнство теорії природного права полягало в підтриманні

віри в можливість людського розуму, то її вадою нерідко ставало перебільшення ролі, яку може відігравати в людських справах раціональність. За допомогою розуму можна сформувати підставову структуру правової системи, але він не здатний підготувати право до кожного з поворотів у людських справах. За будь-якої правової системи виникатимуть складні та проміжні випадки, для розв'язання яких однаково придатними є раціональні та ірраціональні способи. Аби якось упоратися з цими випадками, ми змушені застосовувати принцип авторитетного рішення й передавати їх на розгляд судді чи адміністративного посадовця – не тому, що вони знають, як їх вирішувати, а просто тому, що хтось має це робити. Законодавча передбачливість може зменшити кількість таких випадків, але цілком усунути їх вона не здатна. Надто гаряча віра в теорію природного права може спричинити не лише неготовність до таких другорядних непевностей, а й викривлене розуміння проблем, що впливають на фундаментальну структуру правопорядку» [4, с. 141–142].

Згідно з Р. Джорджу [9–14], нова теорія природного права намагається дати відповіді на проблеми, які неможливо вирішити в межах традиційного підходу. Перша із цих проблем – натуралістична помилка (the naturalistic fallacy). Її часто роблять мислителі, які займаються проблемами етики, коли роблять незаконний логічний перехід від факту до цінності, прагнучи занувати моральне зобов'язання на певних аспектах природи об'єкта. Це обвинувачення було названо «натуралістичною помилкою» Дж. Муром (G. E. Moore) на основі заперечення Д. Х'юмом незаконного логічного стрибка в моральних аргументах від того, що є, до того, що має бути. Іноді суттєві проблеми полягають у тому, щоб пояснити, як люди можуть бути одночасно вільними і морально зобов'язаними; яким чином світ має бути настільки ж морально визначеним, як він є фізично визначеним; як природа речей накладає моральні зобов'язання; як адекватно протидіяти утилітаристському запереченню моральних абсолютів і моральному релятивізму; у який спосіб будь-яка негативна моральна оцінка може бути в принципі переглянута тощо.

Нова теорія природного права замість того, щоб намагатися вивести належне із суцього, закликає сконцентруватися на практичному осмисленні тих моральних аргументів, що включають підстави для дій. Прихильники нового природного права говорять, що цей підхід дає кращий захист для волі моральних агентів. Він розглядає первинний практичний принцип та основні моральні норми як «передмораль» (premorality), яка базується на основних благах, важливість яких є самоочевидною і не потребує логічного виведення з іншого теоретичного знання. Ці основні блага (життя й здоров'я, знання, гра, соціабельність, товариськість і дружба, релігія, практична раціональність)

самоочевидно гідні вибору, а тому можуть слугувати підставами для людської дії. Але щоб діяти морально, необхідно володіти критеріями оцінки конкретних виборів як раціональних. Зважаючи на основні неспівставні блага, цей підхід зберігає окремі моральні абсолюти (такі як життя або знання) й виключає будь-яке утилітарне обрахування цінностей, які могли б дозволити «робити зло, щоб могло прийти добро».

Висновки. У сучасній філософсько-правовій думці існує велика кількість напрямів, підходів і шкіл. Разом із тим існують потужні ідейні течії, пов'язані перш за все з традицією природного права і філософією прав людини. Сучасна філософія права знаходиться в постійному контакті з актуальними подіями і проблемами, завдяки якому здійснюється її провідна роль у розвитку правової системи. Аналізуючи концептуальну частину загальної теорії права, можна дійти висновку, що юридичні правила не можуть скласти всю повноту права і потребують залучення моральних принципів, які є пріоритетними щодо будь-якої форми законодавства. Відповідно до цього пріоритету провідні юристи розглядають Конституцію як документ, що містить моральні принципи, і Верховний Суд як вищий моральний авторитет. З позицій пріоритету моралі над політикою і правом індивіди або групи можуть мати в суді додаткові права, крім тих, які чітко визначені в законодавстві. Стосовно держави індивіди можуть мати певні права ще до їх законодавчого закріплення. Зокрема, громадяни можуть протестувати проти законодавчого рішення на будь-якій обгрунтованій підставі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Правові основи формування та функціонування органів державної влади у контексті євроінтеграції : монографія / Ю. П. Битяк, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. Харків : Право, 2010. 384 с.
2. Евграфов П. Б. Юридическое наследие : в 2 кн. / сост. Е. Мольченко ; вступ. статьи: А. В. Петришина, Ю. В. Баулина, С. Орункаева. Харьков : Право, 2016. 590 с.
3. Мур Дж. Э. Природа моральной философии / предисл.: А. Ф. Грязнов, Л. В. Коновалова ; пер. с англ., сост. и примеч. Л. В. Коноваловой. Москва : Республика, 1999. 351 с.
4. Фуллер Лон Л. Анатомія права / пер. з англ. Н. Комарова. Київ : Сфера, 1999. 144 с.
5. Фуллер Лон Л. Мораль права / пер. з англ. Н. Комарова. Київ : Сфера, 1999. 232 с.
6. Fox J. Natural Law. *In The Catholic Encyclopedia*. URL: <http://www.newadvent.org/cathen/09076a.htm> (дата звернення: 14.06.2021).
7. Fuller L. L. *The Morality of Law*. New Haven and London : Yale University Press, 1964. 202 p.

8. Fundamental Laws of England. *Wikipedia* : the free encyclopedia. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Fundamental_Laws_of_England»last modified on 7 June 2011 (дата звернення: 14.06.2021).
9. George R. P. *Natural Law and Public Reason* / eds.: R. P. George, C. Wolfe. Washington, DC. : Georgetown University Press, 2000. 160 p.
10. George R. P. He Threw It All Away. *First things*. URL: <http://www.firstthings.com/onthesquare/2009/03/he-threw-it-all-away> (дата звернення: 14.06.2021).
11. George R. P. *In Defense of Natural Law*. Oxford : Clarendon, 1999. 360 p.
12. George R. P. *Natural Law, Liberalism and Morality* : contemporary essays. Oxford : Clarendon, 1996. 324 p.
13. *Natural Law Theory* : contemporary essays / ed. R. P. George. Oxford : Clarendon Paperbacks, 1994. 382 p.
14. George R. P. Natural Law and Liberal Public Reason. *American Journal of Jurisprudence*. 1997. Vol. 42. P. 31–49.

REFERENCES

1. Bytiak, Yu. P., Danylian, O. H., Dzoban, O. P. ta in. (2010). *Pravovi osnovy formuvannia ta funktsionuvannia orhaniv derzhavnoi vlady u konteksti yevrointehratsii* : monohrafiia. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
2. Evhrafov, P. B. *Yurydychne naslediyе*: v 2 kn. sost. E. Mol'chenko; vstup stat'yi: A. V. Petryshyna, YU. V. Baulyna, S. Orunkaeva. Khar'kov: «Pravo», 2016. 590 s. [in Ukrainian].
3. Mur, Dzh. E. *Priroda moral'noy filosofii*; predisl. : A. F. Gryaznov, L. V. Konovalova / per. s angl., sost. i primech. L. V. Konovalovoy. Moskva: Respublika, 1999. 351 s. [in Russian].
4. Fuller, Lon L. *Anatomiya prava* / per. z angl. N. Komarova. Kifv: Sfera, 1999. 144 s. [in Ukrainian].
5. Fuller, Lon L. *Moral' prava* / per. z angl. N. Komarova. Kifv: Sfera, 1999. 232 s. [in Ukrainian].
6. Fox, J. *Natural Law* // *In The Catholic Encyclopedia*: URL: <http://www.newadvent.org/cathen/09076a.htm>. (data zvernennya 14.06.2021) [in English].
7. Fuller, L. L. *The Morality of Law*. New Haven and London : Yale University Press, 1964. 202 p. [in English].
8. Fundamental Laws of England // *Wikipedia* : the free encyclopedia. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Fundamental_Laws_of_England»last modified on 7 June 2011. (data zvernennya 14.06.2021) [in English].
9. George, R. P. *Natural Law and Public Reason* / eds.: R. P. George, C. Wolfe. Washington, DC. : Georgetown University Press, 2000. 160 p. [in English].
10. George, R. P. He Threw It All Away. // *First things*. :URL: <http://www.firstthings.com/onthesquare/2009/03/he-threw-it-all-away>. (data zvernennya 14.06.2021) [in English].
11. George, R. P. *In Defense of Natural Law*. Oxford : Clarendon, 1999. 360 p. [in English].

12. George, R. P. *Natural Law, Liberalism and Morality : contemporary essays*. Oxford : Clarendon, 1996. 324 p. [in English].
13. *Natural Law Theory : contemporary essays* / ed. R. P. George. Oxford : Clarendon Paperbacks, 1994. 382 p. [in English].
14. George, R. P. *Natural Law and Liberal Public Reason // American Journal of Jurisprudence*. 1997. Vol. 42. Pp. 31–49 [in English].

Коваленко Анна Викторовна, кандидат юридических наук, ассистент кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ВЛИЯНИЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРИРОДНОГО ПРАВА НА ФОРМИРОВАНИЕ СУДЕБНЫХ РЕШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Рассмотрены взгляды мыслителей и деятелей, представляющих направление естественного права, идеи которых имели наиболее большое влияние на мировую философско-правовую мысль и формирование философско-правовых взглядов судей. Показано взаимодействие между направлением естественного права и формированием судебной философии. Выделены роль и значение естественного права для развития философии правосудия, которая должна находиться в постоянном контакте с актуальными событиями и проблемами, благодаря чему происходило бы обеспечение ее ведущей роли в развитии юридической теории и практики, через влияние на современную правовую мысль Украины, в условиях современного общества.

Ключевые слова: *направление естественного права, рациональное существо, вечный закон, права человека, неотомизм, философия правосудия.*

Kovalenko Hanna Viktorivna, PhD in Law, Assistant Professor of the Department of Philosophy, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

THE INFLUENCE OF THE DIRECTION OF NATURAL LAW ON THE FORMATION OF JUDICIAL DECISIONS IN THE CONDITIONS OF MODERN SOCIETY

The views of thinkers and figures representing the direction of natural law, whose ideas had the greatest influence on the world philosophical and legal thought and the formation of the philosophical and legal views of judges, are considered. The interaction between the direction of natural law and the formation of judicial philosophy is shown. The role

and importance of natural law for the development of philosophy of justice, which should be in constant contact with current events and problems, which would ensure its leading role in the development of legal theory and practice, through the impact on modern legal thought in Ukraine conditions of modern society.

Keywords: *direction of natural law, rational being, eternal law, human rights, neotomism, philosophy of justice.*

УДК 340.12.

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.51.242009>

Трофименко Володимир Анатолійович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: v.a.trofyomenko@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-2240-3727

РІЗНОВЕКТОРНІСТЬ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО РОЗУМІННЯ БЕЗПЕКИ

Сучасне суспільне буття дуже швидко наповнюється новими сферами життєдіяльності, які потребують динамічного філософського осмислення. Опрацювання на основі нових підходів дозволяє по-іншому дивитися на проблему безпеки в новітніх сферах буття людини і виділяти головні серед них. Як приклад розглядаються національна безпека, кібернетична безпека, гендерна безпека.

Ключові слова: філософія, національна безпека, кібернетична безпека, гендерна безпека.

Постановка проблеми. Людське суспільство нарощує швидкість і різнонаправленість свого розвитку. Те, що вчора мало вирішальне значення для людини, сьогодні відходить на другий план, але заміна знаходиться дуже швидко. Те, що раніше вважалося за аксіому, сьогодні може бути спростоване новою галуззю знань. Тому й такі фундаментальні системи знань, як-от філософія, теж починають відмовлятися від свого статичного стану і стають на шлях свого власного – внутрішнього – переосмислення і не тільки. Критична функція філософії набуває переважного значення. У свою чергу, цей процес приводить до низки наступних трансформацій, у тому числі й у розумінні поняття безпеки. Сучасна філософія намагається переосмислити попереднє світорозуміння в аспекті новітніх наукових підходів й осмислити ті нові суспільні відносини, які виникають на тлі появи нових технологій і пропонування нових ланцюгів мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У публікації згадуються науковці, дослідження яких стосуються окремих аспектів новітньої філософії (А. Бадью, Р. Докінз, С. Гатінгтон), і те, як їхні роботи впливали на її подальший розвиток. Системно запропоновані автором аспекти в призмі безпекової проблеми фактично не набули фундаментального характеру.

Формулювання цілей. Основною метою даної публікації є висвітлення розвитку сучасних напрямів філософського знання та їхнього впливу на становлення нових галузей знань. Також на прикладах автор намагається показати, що кожна нова сфера суспільного життя має безпековий аспект.

Вклад основного матеріалу. Раніше дуже часто філософія сприймалась як система знань, певним чином відірвана від реальності, яка лише констатувала, фіксувала і рефлексувала на те, що сталося в суспільстві в результаті розвитку. На основі рефлексії філософія створювала нові методи, які спрямовували розвиток суспільства еволюційним шляхом. І така ситуація була виправданою з причини того, що розвиток суспільства йшов немовби прогнозованими напрямками. Але розвиток не має постійної, однієї швидкості.

Новітні наукові відкриття, поява сучасних технологій, особливо мережі Інтернет, у медицині та кібернетиці фактично зламали існуючий порядок розвитку. Філософія, яка надавала фундаментальні знання для сталого розвитку інших наук, сьогодні вийшла на перехрестя багатоманітного і різнонаправленого переосмислення самої себе. До цього спонукають три основні моменти:

- розуміння власне представників філософії про необхідність змістового переосмислення філософського знання на основі сучасних поглядів;
- нові результати інших наук, що ставлять під сумнів певне коло філософських підходів і тверджень;
- необхідність філософського осмислення подій, які вже відбулися, але раніше були лише прогнозами.

Розкриваючи зміст першого аспекту, як приклад варто згадати сучасного класика філософії Алена Бадью. У своїй лекції «Питання методу», звертаючись до ХХ ст., він ставить проблему переосмислення терміна «століття». Філософ пропонує відмовитися від числового виміру цього терміна, тобто від ознаки об'єктивності. Він пише: «Моя ідея полягає в тому, щоб ми якомога ближче трималися суб'єктивностей століття. Не якоїсь окремої суб'єктивності, а особливої суб'єктивності, що співвідноситься зі століттям як таким» [1, с. 28]. Така позиція Бадью приводить до появи «століття нацизму», «століття СРСР», «століття холодної війни» і т. д. Такий підхід породжує проблему перетинання новоокреслених століть тощо.

Намагається Бадью знайти суб'єктивність безпосередньо і самого ХХ ст. Він пише: «По суті, з якогось моменту століття захопилося ідеєю змінити людину, створити нову людину» [1, с. 31]. І така суб'єктивність ХХ ст. породжує, на думку французького філософа, велику кількість антропологічних питань, які необхідно вирішити.

Підсумовуючи позицію Алена Бадью, можемо побачити, що сьогодні можуть піддаватися переосмисленню якісь фундаментальні категорії та поняття, на яких можуть базуватися цілі наукові галузі.

Розкриваючи сутність другого аспекту, варто звернутися до робіт відомого біолога, популяризатора науки, прибічника еволюційної концепції Річарда Докінза як яскравого прикладу цього аспекта. В одній зі своїх найвідоміших робіт «Егоїстичний ген» [2] британський біолог ставить під сумнів, що людина є вершиною еволюційного процесу.

Головним суб'єктом еволюції Докінз вважає гени, генетичні ланцюжки. Вони є тим двигуном, який дозволив з'явитися багатьом живим організмам – від одноклітинних до багатоклітинних. Безпосередньо гени, на думку вченого, вирішують, що це буде за живий організм, які він буде мати здібності, здатності і навіть зовнішній вигляд. І все це робиться заради одного – виживання. Але виживання не якогось класу чи виду живих істот (тварин, птахів, риб тощо), а виживання певного виду генного ланцюга. Дослідник пише, що всі існуючі живі види, людина зокрема, є лише захисними скафандрами, машинами безпечного існування генів. Іншими словами, еволюція – це війна генів між собою за самозбереження певних видів ланцюгів.

Не заперечуючи еволюцію, а тим більше пропагандуючи її, Докінз розглядає цей великий процес з іншої, неklasичної точки зору. Він пише: «Теорія егоїстичного гена – це теорія Дарвіна, висловлена у такий спосіб, який Дарвін не обирав, але його доречність, на мою думку, він би охоче визнав. По суті, це логічний витвір ортодоксального неодарвінізму, але висловлений на новий лад. Замість того, щоб зосередитись на окремому організмі, природа розглядається очима гена» [2, с. 20]. Людина як жива істота є таким же механізмом безпеки для генів, як і інші живі істоти.

Такий висновок не задовольняє і самого автора. Він бажає розглядати людину не тільки як живу істоту і звертається до людської культури. Якщо в еволюції панує ген, то головним елементом культури є мем. Докінз, на думку автора, бачить мем культуризованим геном. Тобто мем – це ген культури, який показує еволюцію людини. Дослідник пише: «...якщо ви робите певний внесок до світової культури, пропонуєте певну цікаву ідею, складаєте пісню, винаходите свічку запалення, пишете вірш, вони можуть існувати у незмінному вигляді ще тоді, коли ваші гени вже розчиняться у загальному генофонді... сьогодні у світі можуть існувати кілька генів Сократа або не існувати, але кого це обходить? Натомість, мемокомплекси Сократа, Леонардо, Коперніка та Марконі не втратили свого впливу й досі» [2, с. 303].

Таким чином, через мем Річард Докінз показує особливість людини, але в межах свого генного погляду. Позиція вченого є певним поштовхом для переосмислення місця людини в природі й у філософії.

Ілюстрацією третього аспекту можуть слугувати роботи відомого політолога Семюеля Гатінгтона. Найвідоміший його трактат «Зіткнення цивілізацій» [3], створений у 1996 р., містив низку прогнозів розвитку людської цивілізації

після падіння «залізної» завіси, які навіть на той момент здавалися лише теоріями. Згадаємо лише деякі з тих прогнозів, які вже відбулися:

– об'єднання певної групи країн навколо певної сфери життя людства. США та європейські країни вбачають головним елементом вирішення різних проблем у світі переважно політичну сферу. Китай та країни, які розташовані поряд із ним, орієнтуються на економічний тиск для вирішення своїх проблем. Мусульманські країни сконцентрувалися на соціальній сфері для поширення своїх поглядів, релігійних зокрема. При цьому можна констатувати, що орієнтація лише на політичну сферу виявилася не зовсім дієвою;

– поява певних утворень, які можуть існувати на території декількох країн одночасно, але не підкорюючись жодному з урядів цих країн. Автор не давав прикладів, але ми можемо навести приклад терористичної організації «Ісламська держава» (ІДІЛ). Економічним прикладом такого утворення можна назвати біткоїн та інші криптовалюти. Намагання багатьох країн припинити майнінг (створення) криптовалют не дає поки потрібних результатів;

– поява так званих «розірваних країн», тобто країн на території яких зустрічаються та стикаються різні культури. До таких країн Гатінгтон відносить країни соціалістичного табору (Югославія тощо) та молоді країни, які в минулому були республіками в СРСР, у тому числі й Україну. Звертаючись до нашої держави, лінію розриву автор убачає на річці Дніпро. По цій лінії автор бачить як культурний розрив, так і релігійний. На момент написання свого трактату дослідник прогнозує можливість військових конфліктів на територіях таких країн, що, на жаль, виправдалося;

– дуже обережно Гатінгтон стверджує, що США одноосібно не зможуть утримувати світовий порядок у світі після зникнення СРСР. Це призводить до низки локальних конфліктів, які США не будуть здатні владнати (військовий конфлікт уряду та руху Талібан в Афганістані тощо).

Усі ці приклади дозволяють зробити висновок про те, що світовий порядок, який зародився при створенні Організації Об'єднаних Націй у 1945 р., у XXI ст. дав велику тріщину. Ніхто у світі не чекав, що міжнародне право через його недотримання лише однією країною буде терпіти крах і для цього дуже часто буде використовуватися та сама ООН. Усі ці події, які раніше були лише прогнозами, ставлять перед філософією завдання їхнього осмислення і створення нових методів пізнання.

Наведені вище процеси впливають на переосмислення багатьох фундаментальних категорій і розширення їхнього змісту. Не обійшла ця тенденція і категорію «безпека».

Спочатку категорія «безпека» тлумачиться як така, що дарується та забезпечується державою. В обмін на безпеку громадяни роблять для держави певні дії. У Платона, у його діалозі «Держава» [4], громадяни погоджуються

жити у певній ієрархічній системі – прошарки робітників, воїнів і мудреців-філософів – заради самої держави. На думку Томаса Гоббса, заради безпеки (збереження життя) громадяни відмовляються і передають державі своє право на насильство [5]. Таким чином, держава стає єдиним суб'єктом, що має право на насильство, для забезпечення безпеки громадян, зокрема. Але суспільно-історичний розвиток, розвиток філософії та інших наук приводить дослідників до думки, що держава не стільки повинна забезпечувати безпеку громадян, скільки створювати умови для сумісного безпечного співіснування громадян. Початок було покладено Рене Декартом [6], який умовою безпечного співіснування назвав створення державою демократичних інститутів. Більш виразно про це сказав Іммануїл Кант [7], опрацьовуючи теорію категоричного імперативу. Категоричний імператив в аспекті питання безпеки можна сформулювати таким чином: якщо кожен буде робити все задля власного безпечного життя, це стане загальним законом безпеки всього суспільства. Питання безпеки, як і всього іншого існування, Кант віддає на відкуп виключно людини. Таким чином, можна побачити, що вже класична філософія стала фундаментом розвитку категорії «безпека». А новітні тенденції стали джерелом продовження такого розвитку. Із цим погоджується й українська дослідниця С. Є. Горбатюк, яка пише: «У процесі формування сучасної термінологічної системи і категорії “безпека” в ній дослідники застосовують різноманітні аспекти обґрунтування безпеки у соціальних, гуманітарних, військових та інших науках» [8, с. 31]. Але, як пише український науковець О. П. Дзьобань: «Термін безпека останніми роками став надзвичайно популярним і використовується настільки широко і всебічно, що досить часто буває неможливим виділити сутність і межі застосування основних складових понять та категорій стосовно безпеки» [9, с. 7]. Науковець пропонує виділити певні аспекти сучасного розуміння безпеки.

Для країн, що знаходяться в процесі трансформації, О. П. Дзьобань пропонує сконцентруватися на категорії «національна безпека». Національна безпека розуміється ним як: «а) безпека народу, нації, тобто населення країни... б) безпека суспільства, тобто сукупності людей, об'єднаних історично обумовленими умовами спільної життєдіяльності; в) безпека держави, тобто організаційно-правової форми об'єднаних народів, нації, що є засобом ведення спільних справ» [9, с. 9]. У форматі визначення національна безпека – це «здатність держави, що захищає національні інтереси самостійно чи разом з іншими дружніми країнами (народами, націями), стримувати або усувати внутрішні і зовнішні загрози національному суверенітету, територіальній цілісності, соціальному ладу, економічного розвитку, іншим важливим елементам духовної і матеріальної життєдіяльності» [9, с. 10–11]. Зважаючи на першочергову важливість національної безпеки, її система прописана вже

в національному законодавстві нашої країни [10]. Але категорія «національна безпека» не охоплює всього змісту категорії «безпека».

Набуває безпека і технологічного виміру в кібернетично-інформаційному просторі. З появою Інтернету, зростанням швидкості передачі даних, збільшенням сфери практичного використання кіберпростору все більше постає проблема кібернетичної безпеки. Це підтверджує і О. П. Дзьобань: «Завдяки засобам інформації й новим інформаційним технологіям діяльність переважної більшості (до 90 %) населення країн, що вступили в стадію інформаційного суспільства, буде так чи інакше пов'язана з інформацією» [11, с. 76]. Наша держава відчуває зростання небезпеки з цього боку, тому на законодавчому рівні закріпила основи та принципи забезпечення кібербезпеки [12].

Наступним викликом для безпекової сфери є процес поступової трансформації феномену гендерної рівності (рівного ставлення до людей незалежно від їхньої статі) у феномен гендеру. На думку автора, під гендером можна розуміти можливість людини визначати свій статус (від соціального до тілесного) на основі сучасних технологічних і медичних розробок і досягнень. З новітніми науковими відкриттями, особливо з розвитком медичних технологій, людина отримала ще більші можливості свого права на самоідентифікацію. Людина, яка скористалася досягненнями технологій, може піддаватися фізичним нападкам, агресивним та образливим висловам з боку консервативно налаштованих людей, фундаменталістських релігійних організацій. Також варто відзначити, що і по сьогодні точиться суперечка відносно прав таких людей, наприклад, у професійному спорті [13]. І це лише початок розвитку сфери гендеру, який стає дуже популярним серед дослідників. Він стає шляхом самовдосконалення людини, дозволяє виділитися з натовпу, розширити свій простір свободи, про що пише українська дослідниця Ю. В. Мелякова: «...простір свободи сучасної людини стрімко розширюється, виходячи далеко за межі соціальної реальності. Свобода транслюдини охоплює її особисті ментальні й нейрофізіологічні стани, біохімічні та молекулярно-біологічні процеси. Будучи їх потенційним ресурсом, носієм і заручником, людина визнається правомочним їх модератором (“право розпоряджатися власним тілом”»)» [14, с. 122]. Із цього можна зробити висновок про подальший жвавий розвиток гендеру людини і розширення безпекової проблематики в цій сфері. На жаль, гендерна безпека поки не отримала жодного законодавчого закріплення в законодавстві нашої країни.

Висновки. Наведені основні різновиди сучасної безпеки (національна безпека, кібернетична безпека, гендерна безпека) є прикладом різноманітності та різнонаправленості розвитку категорії «безпека». На швидкість появи нових аспектів безпеки в подальшому буде впливати поява нових сфер суспільного

та іншого буття людини. Ці сфери вже не матимуть класичного вираження, тому філософія повинна знаходитися в постійній динаміці задля адекватного реагування на ці процеси.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бадью А. Століття. Київ : Ніка-Центр ; Львів : Кальварія, 2014. 304 с.
2. Докінз Р. Егоїстичний ген. Харків : Клуб сімейн. дозвілля, 2017. 544 с.
3. Хатингтон С. Столкновение цивилизаций. Москва : АСТ, 2018. 640 с.
4. Платон. Диалоги. Харьков : Фолио, 2001. 384 с.
5. Гоббс Т. Левіафан. Київ : Дух і Літера, 2006. 606 с.
6. Спіноза Б. Теологічно-політичний трактат. Харків : Фолио, 2018. 416 с.
7. Кант І. Критика практичного розуму. Київ : Юніверс, 2004. 240 с.
8. Горбатюк С. Є. Еволюція феномену безпеки: від стародавніх політико-правових учень – до сучасної наукової думки. *Методологія, теорія та історія державного управління*. 2016. № 2. С. 28–35.
9. Дзьобань О. П. Національна безпека в суспільствах транзитивного типу : монографія. Харків : НАУ ім. М. Є. Жуковського «ХАІ», 2004. 292 с.
10. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 17.08.2021).
11. Дзьобань О. П. Філософія інформаційного права: світоглядні й загальнотеоретичні засади : монографія. Харків : Майдан, 2013. 360 с.
12. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 18.08.2021).
13. Она – мужчина. В Бразилии девушка-трансгендер дебютировала в ММА. URL: <https://news.ru/sport/ona-muzhchina-v-brazilii-devushka-transgender-debyutirovala-v-mma/>; Фокс, Феллон. URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Фокс,_Фэллон#:~:text=Фэллон%20Фокс%20\(англ., транссексуальным%20человеком%20в%20истории%20ММА](https://ru.wikipedia.org/wiki/Фокс,_Фэллон#:~:text=Фэллон%20Фокс%20(англ.,%20транссексуальным%20человеком%20в%20истории%20ММА) (дата звернення: 17.08.2021).
14. Сучасне суспільство, людина, право в умовах глобальних трансформацій : монографія / О. Г. Данильян та ін. Харків : Право, 2020. 344 с.

REFERENCES

1. Badiu, A. (2014). *Stolittia*. Kyiv : Nika-Tsentr, Lviv : Vydavnytstvo Kalvariia. 304 s. [in Ukrainian].
2. Dokinz, R. (2017). *Ehoistychnyi hen*. Kharkiv : Klub simeinoho dozvillia. 544 s. [in Ukrainian].
3. Khatynhton, S. (2018). *Stolknovenye tsyvylyzatsyi*. Moskva : AST. 640 s. [in Russian].
4. Platon. (2001). *Dyalohy*. Kharkov : Folyo. 384 s. [in Russian].

5. Hobbs, T. (2006). *Leviafan*. Kyiv : Dukh i Litera. 606 s. [in Ukrainian].
6. Spinoza, B. (2018). *Teolohichno-politychnyi traktat*. Kharkiv : Folio. 416 s. [in Ukrainian].
7. Kant, I. (2004). *Krytyka praktychnoho rozumu*. Kyiv : Yunivers. 240 s. [in Ukrainian].
8. Horbatiuk, S. Ye. (2016) *Evoliutsiia fenomenu bezpeky: vid starodavnikh polityko-pravovykh uchen – do suchasnoi naukovoï dumky. Metodolohiia, teoriia ta istoriia derzhavnoho upravlinnia*. № 2. S. 28–35. [in Ukrainian].
9. Dzoban, O. P. (2004). *Natsionalna bezpeka v suspilstvakh tranzytyvnoho typu: monohrafiia*. Kharkiv : NAU im. M. Ye. Zhukovskoho «KhAI». 292 s. [in Ukrainian].
10. *Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 roku № 2469-VIII*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].
11. Dzoban, O. P. (2013). *Filosofiia informatsiinoho prava: svitohliadni y zahalnoteoretychni zasady: monohrafiia*. Kharkiv : Maidan. 360 s. [in Ukrainian].
12. *Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5.10.2017 r. № 2163-VIII*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> [in Ukrainian].
13. *Ona – muzhchyna. V Brazylyy devushka-transhender debiutyrovala v MMA*. URL: <https://news.ru/sport/ona-muzhchina-v-brazilii-devushka-transgender-debyutirovala-v-mma/>; Foks, Fellon. URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Foks,_Fəllon#:~:text=Fəllon%20Foks%20\(anhl., transseksualnym%20chelovekom%20v%20ystoryy%20MMA](https://ru.wikipedia.org/wiki/Foks,_Fəllon#:~:text=Fəllon%20Foks%20(anhl., transseksualnym%20chelovekom%20v%20ystoryy%20MMA) [in Russian].
14. *Suchasne suspilstvo, liudyna, pravo v umovakh hlobalnykh transformatsii : monohrafiia (2020) / O. H. Danylian ta inshi*. Kharkiv : Pravo. 344 s. [in Ukrainian].

Трофименко Владимир Анатольевич, кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

МНОГОВЕКТОРНОСТЬ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФИИ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ СОВРЕМЕННОГО ПОНИМАНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ

Современное социальное бытие очень быстро наполняется новыми сферами жизнедеятельности, которые требуют динамичного философского осмысления. Их отработка на основе новых подходов позволяет по-иному смотреть на проблему безопасности в новейших сферах бытия человека и выделять основные среди них. Как пример рассматриваются национальная безопасность, кибернетическая безопасность, гендерная безопасность.

Ключевые слова: философия, национальная безопасность, кибернетическая безопасность, гендерная безопасность.

Trofymenko Volodymyr Anatoliiovych, candidate of Legal Sciences,
assistant professor, Department of Philosophy,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

**THE VARIETY OF DEVELOPMENT OF MODERN PHILOSOPHY
AS A BASIS FOR FORMING A MODERN UNDERSTANDING
OF SECURITY**

Modern social life is very quickly filled with new spheres of life that require dynamic philosophical comprehension. Their development on the basis of new approaches allows us to look differently at the problem of security in the newest spheres of human life and single out the main ones among them. National security, cyber security, gender security are considered as an example.

Keywords: *philosophy, national security, cyber security, gender security.*

Куриляк Валентина Василівна, докторантка кафедри культурології та філософії, Національний університет «Острозька академія»,
Україна
e-mail: valentina.kuryliak@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5245-9700

ТЕОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ПРИНЦИПІВ ГІГІЄНИ ТА ЗОВНІШНЬОГО ВИГЛЯДУ ВІРЯН ЦЕРКВИ АДВЕНТИСТІВ СЬОМОГО ДНЯ

Проаналізовано релігійно-теологічне підґрунтя складових учення здорового способу життя членів Церкви Адвентистів сьомого дня, а саме принципи гігієни та зовнішнього вигляду вірян цієї конфесії. Виокремлено особливості тлумачення Святого Письма адвентистами щодо застосування старозавітних гігієнічних указівок в умовах сучасних реалій. Акцентовано увагу на низці принципів в адвентизмі щодо вмісту гардеробу християнина. Висвітлено, що, з точки зору адвентистів, саме одяг і зовнішній вигляд людини є важливим показником християнського характеру та мовчазним свідомством цінностей, яких дотримується особистість. Наголошено, що важливими в зовнішньому вигляді особистості є статеві відмінності в одязі, який зрозуміло засвідчує чоловічу або жіночу ідентичність. Акцентовано увагу на регулярному вживанні достатньої кількості води для профілактики та покращення фізичного стану, а добре здоров'я, у свою чергу, є надійною основою для сприйняття високих моральних цінностей, у тому числі й духовних. У підсумках щодо аналізу теологічного підґрунтя принципів гігієни та зовнішнього вигляду членів Церкви Адвентистів сьомого дня представлено цілісну концепцію адвентистів, а саме: здоров'я людини – це три взаємопов'язані складові: фізична, душевна та духовна. Ключовою тезою теологічного підґрунтя в адвентизмі щодо гігієни та зовнішнього вигляду є наступне твердження: немає сенсу турбувати молитвами Господа, якщо людина ігнорує ті моральні принципи і закони щодо гігієни та зовнішнього вигляду, що вже викладені у Святому Письмі та зрозумілі для виконання, оскільки більшість хвороб є результатом неправильного способу життя людини та відступленням від моральних та етичних християнських цінностей.

Ключові слова: принципи гігієни, зовнішній вигляд, теологічне підґрунтя, Адвентисти сьомого дня.

Постановка проблеми. Представляючи адвентизм як релігійну конфесію, ми повинні справедливо відзначити, що ця деномінація ретельно піклується про профілактику і збереження фізичного здоров'я своїх вірян. Оздоровча

і профілактична позиції цієї деномінації на сьогодні можуть бути виправданими та схвальними, особливо в умовах глобальної пандемії Ковід-19. Тому, виходячи із визначення здоров'я людини, а саме: «гармонійна, здорова діяльність усіх сил тіла і розуму» [1, с. 51], адвентисти стверджують, що фізично, душевно та духовно здорові люди більше користі принесуть суспільству, і тим самим «чисте та здорове життя найбільше сприятиме вдосконаленню християнського характеру і розвитку сил розуму і тіла», готуючи характер людини для життя в умовах небесних реалій [1, с. 41]. Іншими словами, на думку адвентистів, дотримання принципів здоров'я, вчасна профілактика та здоровий спосіб життя допоможуть уникнути багатьох людських страждань, особливо тоді, коли більшість працюватиме над виконанням законів здоров'я та практики звичок у дотриманні фізичної гігієни і чистоти [1, с. 61]. З огляду на те, що Церква Адвентистів сьомого дня базує своє вчення на книгах Старого та Нового заповіту, у тому числі й на принципах здорового способу життя, доречно буде на початку дослідження представити тлумачення старозавітних біблійних законів гігієни адвентистами, а опісля детально розглянути теологію адвентистів щодо значення гігієни, води та зовнішнього вигляду у житті християн, зокрема адвентистів. Беручи до уваги світову кризу через пандемію Ковід-19, вважаємо за доцільне дослідити підґрунтя теології принципів гігієни та одягу, які сповідує та практикує Церква Адвентистів сьомого дня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість дослідників, які займалися темою гігієни і зовнішнього вигляду вірян Церкви АСД, можна умовно розділити на дві групи. Перша група – це науковці з медичної сфери, яких цікавить більше практична складова цього релігійного вчення. Друга група дослідників у своїх доробках більше робить акцент на філософії, історії розвитку і практиці принципів гігієни, «пристойного» зовнішнього вигляду вірян адвентистської конфесії [18]. Побічно питання гігієни та зовнішнього вигляду адвентистів у своїх дисертаціях підіймали І. Г. Чернушка [19] і В. А. Шевчук [20]. Обидва дослідники представили переконання адвентистів щодо змісту та практик принципів гігієни, однак кожен із них не заглиблювався в це питання під теологічним кутом. Детально історію вчення про здоров'я, частиною якого є питання гігієни, представлено окремим підрозділом під назвою «Розвиток системи охорони здоров'я та медичної науки у Церкві Адвентистів сьомого дня» в колективній монографії, яка була опублікована в 2021 р. [21]. Щодо зовнішнього вигляду християн представлено дослідження Ігорем Корещуком (доктором теології), який у своїй праці акцентував увагу на тому, якими повинні бути справжні християнські прикраси з біблійної точки зору [22]. Загалом дослідник прийшов до висновку, що головне наявність високих моральних цінностей у житті християнина, а зовнішній вигляд є похідною від внутрішніх орієнтирів. Однак згадані та інші дослідники не ставили за мету

представити теологічне підґрунтя гігієни та зовнішнього вигляду вчення про здоров'я, яке сповідують і практикують адвентисти. Тому *метою статті* є окреслення теологічного підґрунтя принципів гігієни і зовнішнього вигляду вірян Церкви Адвентистів сьомого дня.

Виклад основного матеріалу.

Святе Письмо про гігієну, воду й одяг людини з тлумачної позиції адвентистів. Спочатку наведемо визначення гігієни, на яке традиційно спираються адвентисти. Гігієна – це медична наука, яка вивчає вплив зовнішнього середовища на людський організм. Слово «гігієна» має грецьке походження, буквально значення якого передано такими словами: «той, хто приносить здоров'я» [2]. На сторінках Біблії, а саме у П'ятикнижжі Мойсея, подано детальну інформацію щодо індивідуальних і суспільних гігієнічних принципів, яких необхідно дотримуватися для того, щоб запобігти різноманітним захворюванням і зберігати своє тіло якомога здоровішим. Насамперед тілесна чистота стосувалася участі в релігійному поклонінні. Наприклад, перед заключенням завіту на горі Синай Бог наказав народу очистити себе не лише духовно, але й фізично: «І промовив Господь до Мойсея: Иди до людей, і освяти їх сьогодні та завтра, і нехай вони виперуть одіж свою... І зійшов Мойсей з гори до народу, і освятив народ, а вони випрали одіж свою» (Вихід 19:10,14). Також із метою запобігання забрудненню ґрунту навколо мідного жертовника, що стояв у дворі святилища, для утилізації попелу тварин, яких приносили в жертву, використовувалися спеціальні горщики (Вихід 27:3). Відходи, які залишалися від жертв, обов'язково служителями храму виносилися за межі табору (Левит 4:12). Коли м'ясо жертвовної тварини варилося в мідному посуді, то його чистили до блиску і вимивали водою. У випадку коли це робилося в глиняному посуді, після використання його розбивали, оскільки їжа, яка потрапляла в пори глини, не могла бути ретельно вимита жодним способом (Левит 6:21). Таким чином забезпечувалася чистота в місцях поклоніння ізраїльтян.

Значне місце в повсякденному житті ізраїльтян займали закони гігієни, які регулювали побут народу, зокрема у відділенні чистого від нечистого (Левит 11–15). Кожного, хто хворів інфекційною хворобою, ізолювали від суспільства для уникнення поширення епідемії (Левит 13–14). Крім цього, існував звичай, слідуючи якому, гостям обов'язково пропонували миття ніг (Буття 24:32; 43:24). Одним із відомих правил гігієни була заборона на випорожнення всередині ізраїльського табору, який ходив пустелею. Усі екскременти повинні були знаходитися поза станом і бути закопаними спеціальним знаряддям: «А лопатка буде в тебе на поясі твоїм; і станеться, коли ти сидітимеш назовні, то будеш копати нею, і знову закриєш свою нечистість» (Повторення Закону 23:14-15). І знову ж таки причиною такої поведінки в Торі виступає не пояснення біологічних процесів, а тема святості: «І буде табір твій святий, і Він

не побачить у тебе соромітної речі, і не відвернеться» (Повторення Закону 23:16). Процес омиття тіла чи одягу застосовувався як засіб очищення від різного роду виділень з організму (Левит 15; Повторення Закону 23:11), при дотиканні до падла нечистих тварин (Левит 11:24-25), за безпосередньої участі при похованні померлої людини (Левит 22:4-6). Більше того, тіло померлого необхідно було поховати в день смерті, це також стосувалося й тих, хто отримав смертну кару (Повторення Закону 21:23). У тому кліматі тіла померлих швидко розкладалися і могли стати джерелом інфекційних хвороб [3, с. 111]. Чистота стосувалася й побутового посуду. Якщо посуд не був щільно закритий, він вважався нечистим (Числа 19:15).

Усі ці стародавні вказівки щодо гігієни та санітарії, згадані в Біблії, свідчать, що ізраїльський народ мав досконалі на той час правила здоров'я: «І хто інший такий великий народ, що має постанови й закони такі справедливі, як увесь той закон, що я даю перед вами сьогодні?» (Повторення Закону 4:8). Такий підхід щодо збереження чистоти та стану здоров'я ізраїльського народу слугує яскравим доказом слів: «Коли... будеш виконувати всі постанови Його, то всю хворобу, що Я поклав був на Єгипет, не покладу на тебе, бо Я Господь, Лікар твій!» (Вихід 15:26).

Також Святе Письмо містить приписи про те, що ідеального здоров'я в цьому житті людина не може мати. Кожен, хто народився, мусить померти. Це незаперечне правило для всіх з'явилося внаслідок відступлення від Бога першої людської пари: «Тому то, як через одного чоловіка ввійшов до світу гріх, а гріхом смерть, так прийшла й смерть у всіх людей» (Римлянам 5:12). Більше того, одними з наслідків гріхопадіння є недосконалість, тління і смерть навколишнього середовища: «За те, що ти послухав голосу жінки своєї та їв з того дерева, що Я наказав був тобі, говорячи: Від нього не їж, проклята через тебе земля!» (Буття 3:17), «бо знаємо, що все створіння разом зідхає й разом мучиться аж досі» (Римлянам 8:22). Це проливає світло на слова Христа про сліпонародженого, чому в його хворобі він невинен, як і його батьки (Євангеліє від Івана 9:3). Тому поряд із захворюваннями через нехтування санітарними нормами існують також страждання тих, хто не винен у їх порушенні.

Щодо призначення води у Святому Письмі також містяться окремі відомості. Загально відомо, що вода є природним ресурсом, необхідним для життя всього живого й універсальним розчинником на нашій планеті. Життя на землі може існувати лише за наявності водного середовища, оскільки вода має здатність розчиняти мінеральні солі, а тваринний і рослинний світ отримують для себе необхідні поживні речовини. Великої кількості води потребують різні процеси в живому організмі, а саме: травлення, дихання, регулювання температури, секреція залоз, виведення шлаків тощо. Вода також виконує функцію мастила, оскільки захищає тканини організму від зовнішніх

пошкоджень, надає більшої гнучкості кісткам, сухожиллям і м'язам. У тілі людини із середнім зростом і статурою міститься приблизно 40 літрів води. Така кількість рідини, залежно від вмісту жиру в організмі, складає половину чи більше половини маси тіла, а частка води в сірій речовині мозку людини взагалі складає 85 %. При створенні світу вода згадується в перших текстах книги Буття (Буття 1:2, 6–8). А саме при створенні суші Бог визначив місце для розташування води (Буття 1:10). На п'ятий день творіння світу Бог створив різноманітних істот, які живуть у воді (Буття 1:20-23). Через Едемський сад протікала річка: «щоб поїти рай» (Буття 2:10). На сторінках Нового Заповіту звертаємо увагу на слова апостола Павла: «все робіть на славу Божу» (1 Коринфян 10:31). Тому, посилаючись на вислів Павла, адвентисти стверджують, що кожна людина відповідальна за те, що вона п'є, а кожен своєю поведінкою та способом життя покликаний славити Бога ділами, у тому числі й збереженням фізичного здоров'я.

Щодо теми одягу людини, то ця історія бере свій початок ще в Едемському саду. У Біблії сказано: «І були вони нагі обоє, Адам та жінка його, і вони не соромились» (Буття 2:25). Щодо цих слів Еллен Уайт стверджувала, що перша людська пара не мала звичайного одягу, який існує сьогодні, а була одягнута в одяг божої слави та невинності: «Білий одяг невинності носили наші прабадьки, поселені Богом у святому Едемі... Прекрасне, м'яке, світло Боже, огортало святу пару» [4, с. 310–311]. Однак коли Адам і Єва згрішили, то «пізнали, що нагі вони» (Буття 3:7). Еллен Уайт зазначає: «світло, що оточувало їх, відійшло від них» [4, с. 310–311]. Тому відразу після гріхопадіння Адам і Єва «зшили листя смоківниці й зробили собі пояси», щоб прикрити свою наготу (Буття 3:7). Саме з того часу в людей виникло почуття сорому, яке вимагає прикриття своєї оголеності. Однак цей вид одягу не був Богові до вподоби, оскільки: «Адамові та його жінці Господь Бог зробив одяг зі шкур і зодягнув їх» (Буття 3:21). Тут важливо зазначити, що в Септуагінті, перекладі Старого Завіту на давньогрецьку мову, це слово подається як «хітон», що означає довгий одяг, який покривав усе тіло людини. Так, для прикладу, Ісус Христос носив довгий одяг, який мав таку ж назву: «А хітон був не шитий, а витканий цілий відверху» (Івана 19:23).

В історії подорожі патріарха Якова із сім'єю із Сихему до Бет-Елу для зустрічі з Богом (Буття 35:1-4) розповідається про проведення духовної реформи та перепосвячення. Серед переліку справ, які для цього повинні бути зробленими, була зміна одягу (Буття 35:2). Перед укладанням завіту на горі Синай Бог дав указівку ізраїльтянам випрати свій одяг (Вихід 19:10). Цим було показано, що в поклонінні Творцю, зокрема, необхідно дбати про чистоту свого одягу. Біблія показує, що дорогоцінний вишуканий одяг може стати ознакою самовдоволення і пихатості. Пророк Ісаї детально описує зовнішній

вигляд багатих єрусалимських жінок. Серед великого набору прикрас «загорділих Сіонських дочок» перелічені «чудові убрання, і окриття, і намітки та торби й льняні хитони та турбани, і прозорі покривала» (Ісаї 3:22). Усе це згадано в контексті того, що «рухнув Єрусалим, і впала Юдея, бо їхній язик та їхній чин проти Господа, щоб упертими бути очам Його слави» (Ісаї 3:8).

Красота одягу Люцифера в описі пророка Єзекіїля призвела його до гордості і падіння. «Ти пробував був Едені, садку Божому: усякий дорогий камінь на одязі твоїй... Стало високим твоє серце через красу твою, ти занапастив свою мудрість через свою красу» (Єзекіїля 28:13, 17). В алегорії пророка Єзекіїля про жінок Оголу та Оголиву описана їхня поведінка, коли вони відступили від Бога, роблячи розпусту з іншими богами. Займаючися цим, «ти вмилася, нафарбувала блакитом очі свої й оздобою приоздобилася (“украшались нарядами” – синодальний переклад)» (Єзекіїля 16:40). І знову описується Божий суд над цими жінками (Єзекіїля 16:46-49). Подібно пророк Єремія змальовує ізраїльський народ у вигляді жінки, яка прикрашається і шукає собі інших чоловіків, відступаючи від Господа. Разом із тим пророк показує даремність її намагань: «А ти, поруйнована, дочко Сіону, що будеш робити? Хоч ти зодягаєш себе в кармазин, хоч прикрашаєшся золотою оздобою... та надаремно прикрашаєшся: обридили тобою коханці твої, на життя твоє важать вони!» (Єремії 4:30).

Звертаючи увагу на уривки Старого Завіту щодо теми одягу, можна дійти наступних висновків. Одяг як такий був даний самим Богом першій людській парі після їхнього гріхопадіння. Носіння одягу є необхідною Божою настановою для людей. Саме після гріхопадіння в людей виникли почуття сорому і потреба покривати себе. Однак із часом рівень морального падіння й відступництва від Бога зростав. Ця моральна деградація торкнулося й одягу. Одяг став не стільки засобом покриття наготи, скільки засобом гордості, самопрославлення, сексуальності й відступлення від Бога. Саме вишуканий одяг нерідко ставав вираженням такого морального стану.

У Новому Завіті ставлення до одягу залишається незмінним. Так, у книзі «Об'явлення» символічно зображений образ відступницької церкви у вигляді вавилонської розпусниці. Вона «була одягнена в порфіру й кармазин, і приоздoblена золотом і дорогоцінним камінням та перлами» (Об'явлення 18:4). Сам образ блудниці містить алюзії на вищезгадані описання пророками Старого Завіту блудливої жінки, яка відступила від Бога. Протилежністю зухвалого зовнішнього вигляду блудливої жінки є описання жінки з Об'явлення 12 розділу. Вона не має в описанні вишуканого одягу, натомість її огортає Божа слава. «Жінка, зодягнена в сонце, а під ногами її місяць, а на її голові вінок із дванадцяти зір» (Об'явлення 12:1). Наречена Агнця була зодягнена «в чистий та світлий вісон» (Об'явлення 19:8), одяг святості. Образ моральної

чистоти та простоти також характеризує одяг спасених людей, які стоять «перед престолом і перед Агнцем, зодягнені в білу одежу, а в їхніх руках було пальмове віття» (Об'явлення 7:9).

Апостол Павло у своїх посланнях також торкався теми одягу. Особливо він звертав увагу на правильне ставлення до теми одягу християнок, оскільки саме жіночій статі притаманна особлива зацікавленість модою. «Так само й жінки, у скромнім убранні, з соромливістю та невинністю, нехай прикрашають себе не плетінням волосся, не коштовними шатами, але добрими вчинками, як то личить жінкам, що присвячуються на побожність» (1 Тимофія 2:9-10). Так, бачимо, що апостол закликає до скромності в одязі й утримування від сліпого слідування модним тенденціям. Він підкреслює, що вбрання жінки повинно бути віддзеркаленням соромливості й невинності. Наголос робиться на прикрашанні людини добрими справами, що повинно бути справжньою ознакою християнина.

Подивимось, як передають цей вираз щодо одягу переклади Біблії англійською мовою. Переклад Contemporary English Version: «modest and sensible clothes» (скромний і практичний одяг). Переклад Amplified Bible: «modestly and appropriately and discreetly in proper clothing» (скромно, доречно та стримано в належному одязі). Переклад Holman Christian Standard Bible: «modest clothing, with decency and good sense» (скромний одяг, з порядністю і здоровим глуздом). Із цього випливає, що одяг християнина повинен насамперед бути скромним, стриманим і практичним та відповідати певним життєвим потребам.

Подібно до Павла, апостол Петро дає вказівки щодо зовнішнього вигляду християнок: «А окрасою їм нехай буде не зовнішнє, заплітання волосся та навішання золота або вбирання одяг, але захована людина серця в нетлінні лагідного й мовчазного духа, що дорогоцінне перед Богом» (1 Петра 3:3-4). Апостол чітко робить різницю в пріоритетах, адже головною для жінки-вірянки відзначає духовність, описуючи це висловом «захована людина серця», що виражається в лагідному та спокійному характері, «що дорогоцінне перед Богом». Другорядним він вважає «зовнішнє», те, що в жіночій статі часто стає головним, – докладання надмірних зусиль, щоб зовні прикрашати своє тіло. Щодо одягу використаний вислів «вбирання одяг» чи «прикрашання одягу» (переклад Турконяка), однак Петро наголошує, що ця мета для християнок не має бути першочерговою. Те, що християни повинні відрізнитися в способі життя від інших людей, які не вірять, чітко проглядається в словах апостола Павла: «Тож благаю вас, браття, через Боже милосердя, повіддавайте ваші тіла на жертву живу, святу, приємну Богові, як розумну службу вашу, і не стосуйтеся до віку цього, але перемініться відновою вашого розуму, щоб пізнати вам, що то є воля Божа» (Римлянам 12:1-2).

Адвентисти про гігієну, воду і зовнішній вигляд людини. Наводимо вислови про воду та її значення з праць однієї із засновниць адвентистів Еллен Уайт. Вона називає воду одним із найбільших Божих дарів: «для здорових і хворих чиста вода є одним із найкращих благословень неба, а її правильне використання сприяє здоров'ю» [5, с. 237]. Більше того, вживання води в достатній кількості задовольнить потреби організму й допоможе йому протистояти різним захворюванням, а застосування ззовні є одним із найкращих способів для регуляції кровообігу. Прийняття прохолодної або теплої ванни тонізує організм і заспокоює нерви [5, с. 237]. Вищезазначене на сьогодні відоме та широко застосовується, однак такі поради під час життя Еллен Уайт виглядали дещо дивними та сектантськими, оскільки вимагали перебудування стилю життя людини, який був загальноприйнятим у тогочасному суспільстві.

Людський організм здатний підтримувати необхідний баланс між кількістю води, яка щодня потрапляє в організм, і водою, яку організм втрачає. Однак при недостатньому вживанні води виникає зневоднення, яке супроводжується підвищеною втомлюваністю, зниженням концентрації уваги, депресією, дратівливістю, навіть може призводити до коми та смерті. З іншого боку, на сьогодні не завжди можна отримати доступ до чистої питної води. Через забруднення водою промисловими відходами й іншими нечистотами вода, якщо не пройде процес очищення та фільтрації, може стати джерелом багатьох захворювань, серед яких малярія, холера, тиф, гепатит, дизентерія тощо.

Професор Грейс Олубукунмі Адеое адвентистського університету в Лагосі (Нігерія), запропонував низку заходів для профілактики поширення інфекцій, які можуть знаходитися у воді. Він вважає, що покращення системи подачі води до помешкань, системи каналізації є одними з найуспішніших засобів уникнення таких захворювань. Серед засобів особистої гігієни є миття рук перед приготуванням і споживанням їжі, збереження та при потребі повторне нагрівання страв таким чином, щоб захистити себе від збереження життєздатності й розмноження хвороботворних організмів. Важливим також є знезараження питної води від фекальних забруднень шляхом кип'ятіння та хлорування. Щодо дитячої гігієни обов'язком батьків є очищення ігрової території від бруду, запобігання тому, щоб діти не брали до рота брудні предмети та землю, також до цього належить боротьба з мухами, які є зазвичай джерелом хвороб.

Одним зі шляхів вирішення проблеми професор називає: оцінювання потреб суспільства в питанні постачання питної води, екологічного стану навколишнього середовища та стану здоров'я людей; розроблення спільної програми з урядом країни і впливовими неурядовими організаціями щодо

вирішення проблем водопостачання та наголос на проведенні програм на тему важливості збереження стану довкілля і стану здоров'я людського організму; створення тісної співпраці з міжнародними організаціями, які працюють у сфері водопостачання, екологічного стану та гігієни з метою допомоги в технічному обслуговуванні проєктів і допомоги у навчанні спеціалістів з указаних вище питань.

Професор Грейс стверджує, що звичайні зміни в практичному житті, а саме в напрямі поліпшення санітарного стану, згодом принесуть значні позитивні зміни в стані довкілля і стані людського здоров'я. Однак ці покращення не відбудуться, якщо не буде бажання втілювати заходи, які матимуть вплив на рівень громадської та персональної санітарії, і відсутнє прагнення змінювати свій спосіб життя. Для належного рівня гігієни та санітарії є потреба розробити безпечну утилізацію продуктів життєдіяльності для запобігання зараженню джерел і системи постачання питної води. Повинна бути втілена програма гармонійного поєднання профілактичних заходів і контролю захворювань, які пов'язані з гігієною та зі станом забруднення питної води. Професор наголошує, що адвентистські заклади повинні втілювати принципи здоров'я та, зокрема, гігієни, які проповідує Церква АСД. Вони мають розробляти та реалізовувати для суспільства проєкти щодо налагодження належного водопостачання, здоров'я і санітарії. Це не лише є доброю справою, а також може бути сильним євангелізаційним заходом, завдяки якому можуть бути придбані багато душ для Бога [6].

Принципи одягу в Церкві АСД. Ці принципи містяться в Церковному керівництві Церкви АСД, у розділі «Принципи християнського життя», у пункті «Одяг». Робиться наголос, що адвентисти покликані бути відділеними від світу. Такий погляд повинен визначати їхній спосіб життя, пріоритети та звички. Призначенням одягу для християн є захист від гріховного впливу навколишнього світу і сприяння в збереженні фізичного здоров'я і стійких моральних принципів. Також важливо уникати крайнощів у модних тенденціях, особливо коли пропагується відсутність скромності та пристойності. Одяг повинен бути за можливості високої якості, мати естетичний вигляд, виділятися природною привабливістю і смаком. Важливою є поміркованість у виборі одягу, щоб не витратити на цю справу надмірну кількість зусиль і часу. Потрібно стежити, щоб одяг був охайним [7, с. 192–193].

У контексті одягу людини висловився адвентистський богослов Самуель Баккіоккі, який вважав, що першопочатковою метою одягу було «збереження тіла від клімату, який піддався змінам і від хтивих бажань» [8, с. 29]. Однак із плином часу в людському суспільстві цей акцент змінився, і одяг став «відображенням пихи та сексуальності» [8, с. 30]. Таким чином, мода нерідко була показником моральної деградації та відходу від Бога.

Еллен Уайт у своїх творах неодноразово закликала адвентистів щодо дотримання християнських принципів, зокрема в питанні одягу. У вбранні повинні бути присутніми доречність, скромність і пристойність. «Своїм одягом, так само як і всім іншим, ми можемо прославити нашого Творця» [9, с. 248]. Тому Господь бажає, щоб одяг християнина був «не тільки акуратним і практичним, а також був доречним і пристойним» [9, с. 248]. Вона підкреслювала, що Бог визначив кожну деталь одягу священників старозавітної шкіри. Сам цей одяг був проникнутий символізмом. Тому місіс Уайт підкреслює, що одяг християн також повинен мати символічне значення. «У всьому нам треба виглядати як Його представники. Наш зовнішній вигляд у всіх відношеннях повинен бути охайним, скромним і чистим» [10, с. 96]. Тут важливо відзначити, що «істина ніколи не робить чоловіків або жінок грубими або невивічливими», навпаки, істина, прийнята в серце, «облагороджує смаки» людини. Це стосується також вибору одягу [11].

У випадку коли у світі з'явиться модель одягу, яка буде відповідати принципам скромності, зручності та не шкодитиме здоров'ю, то «наше ставлення до Бога й до світу не зміниться, коли ми перейдемо на цей стиль одягу» [12, с. 458]. У випадку коли одяг християнок не відповідає моді, вони не повинні переживати щодо цього питання. Вони насамперед повинні турбуватися, щоб їхній одяг не сприяв погіршенню стану здоров'я. А в інших випадках, навіть «якщо весь світ відрізняється від них, їм треба проявити благородну незалежність і моральну мужність, щоб діяти згідно з істиною» [12, с. 458]. Прагнення до «зовнішнього блиску» в одязі є показником «відсутності внутрішньої краси лагідного та мовчазливого духу, що є дорогоцінним перед Богом». Це також свідчить про «недостатній духовний розвиток і внутрішню пиху». За цим стоїть тактика ворога Божого, який «залишається в тіні, диктуючи моду, яка змушує людей робити непомірні витрати». Таким чином, слідуючи за примхами мінливої моди, деякі християни витрачають свій час і кошти, які могли би бути використані «для більш високого та святого призначення» [13].

Еллен Уайт стверджувала, що «самозречення в питаннях одягу є частиною нашого християнського обов'язку», тому вона закликала до простоти в одязі, яка «узгоджується з нашою вірою» [14, с. 366]. Особливу увагу вона приділяла одягу служителів Церкви АСД. «Дуже важлива також акуратність в одязі». Місіс Уайт визнає, що цієї риси не вистачає деяким адвентистським служителям. Вона підкреслює, що одяг служителя – це «німа проповідь». Тому «служитель може дати людям приклад порядку, охайності і смаку в одязі або ж дати їм уроки неохайності і поганого смаку, які люди засвоять собі на біду» [15, с. 610]. Відсутність акуратності в одязі служителя в результаті призведе до того, що члени церкви, які його слухають, «перестануть благоговіти перед

Богом і Його святим служінням». Вигляд одягу священників Старого Завіту, у якому була важливою кожна деталь, вселяв у серця ізраїльського народу «високе уявлення про Бога і Його вимоги». Тому Еллен Уайт стверджує, що «навіть одяг служителів буде красномовно проповідувати невіруючим про істину» [15, с. 613]. З іншого боку, неохайність в одязі служителя може відвернути деяких людей від прийняття істини, оскільки «зовнішній вигляд служителя ніяк не відповідає істинам, які він проповідує». Такі служителі «зводять нанівець вплив докладених ними зусиль» [15, с. 614].

Еллен Уайт наголошувала на чіткій відмінності між одягом для чоловіків і жінок: «очевидна різниця між чоловічим і жіночим одягом є вгодною Богові». У випадку, якщо представники обох статей «носитимуть однаковий одяг, це викличе замішання в суспільстві і зростання злочинності» [16, с. 427]. Хоча під час відвідування богослужінь члени церкви повинні виглядати охайно, скромно, однак вдягатися зі смаком.

Необхідно уникати намагання демонструвати свій одяг перед іншими вірянами. Інакше, замість того щоб під час церковного зібрання зосереджуватися на головному об'єкті поклоніння, увага присутніх переключається «на той чи інший яскравий предмет одягу, і, таким чином, з'являються думки, які не прикрашають серця тих, хто прийшли на поклоніння» [16, с. 427]. Тому «демонстрація бантів, стрічок, мережив, рюш, золотих і срібних прикрас – це свого роду ідолопоклонство, абсолютно недоречне у святому служінні Богу» [16, с. 428].

Місіс Уайт дає застереження деяким адвентистам, які вважають, що їхня неохайна манера вдягатися свідчить про їхнє відділення від світу, де панує мода. Вони приходять на богослужіння в суботу в тому самому одязі, який вдягають у робочі дні тижня, у брудному і дірявому одязі. І робить порівняння, що коли б таким людям випала можливість зустрітися з високопосадовою особою і вони хотіли б отримати для себе позитивний результат від цього спілкування, «то вони б прийшли до цієї людини в найкращому вигляді». Однак ці люди своєю присутністю в неохайному одязі на суботньому богослужінні показують свою неповагу до Бога [16, с. 428]. «Діти Божі повинні бути чистими всередині і зовні» [16, с. 531]. Однак, описуючи принципи одягу християнина, варто зауважити, що Еллен Уайт не наголошувала на якомусь конкретному стилі та не вказувала «жодного точного стилю одягу, який міг би служити для всіх незмінним правилом» [16, с. 419].

Адвентистський богослов Самуель Баккіоккі є автором багатьох книг, у яких розглядає різноманітні біблійні теми та показує актуальність Біблії в наші дні. В одній із його праць є розділ, присвячений питанню одягу. Ця книга має назву «Одяг та прикраси християн». Автор дослідив питання одягу в книгах Старого і Нового Завіту, а також описав ставлення до питань одягу

впродовж усієї історії християнства. Він звернув увагу, що сьогодні в багатьох цивілізованих країнах присутня тенденція до «нечіткої різниці між чоловічим і жіночим одягом». Автор представив дослідження на тему, як сучасний модний одяг, у якому розмита різниця між статями, впливає на сімейні відносини, роботу та церкву. Також він наводить аргументи, якою повинна бути реакція християн на подібний одяг і як використовувати біблійний принцип розділення статей у питаннях вибору одягу [8, с. 140].

Більше того, богослов стверджує, що погляд на такий вид одягу пропагує феміністичний рух. Представники цього руху вважають, що різниця між чоловічою та жіночою статями міститься на рівні виховання. Однак теолог наводить ґрунтовні аргументи, стверджуючи, що насправді різниця лежить у природній, біологічній площині. Тому Баккіоккі закликає повернутися до біблійного погляду щодо чоловічої та жіночої статі: «І Бог на Свій образ людину створив, на образ Божий її Він створив, як чоловіка та жінку створив їх» (Буття 1:27) [8, с. 141–142]. Баккіоккі також наводить текст із Повторення Закону 22:5: «Не буде чоловіча річ на жінці, а мужчина не зодягне жіночої одежі, бо кожен, хто чинить це, огида він для Господа, Бога свого». Він вважає, що ця Божественна вказівка – це «не заборона носити частини одягу, які схожі на одяг іншої статі, але швидше підтримання відмінності між статями» [8, с. 144–153]. Більше того, автор визнає, що у Святому Письмі не міститься інформації, який стиль одягу потрібно носити чоловікам, а який – жінкам. При цьому він підмічає, що «загальноновизнано, що стиль одягу диктується кліматом і культурою» і що Біблія навчає та закликає «поважати статевої відмінності в одязі, якою мірою вони відомі всередині будь-якої даної культури» [8, с. 154]. Самуель Баккіоккі виділяє низку принципів християнського одягу [8, с. 160–169]:

1. Одяг і зовнішній вигляд є важливим показником християнського характеру, оскільки саме «наш зовнішній вигляд є видимим і мовчазним свідомством наших християнських цінностей» [8, с. 161].

2. Прикраса наших тіл кольоровою косметикою, блискучими дорогоцінними каменями, дорогим одягом відкриває внутрішню гордість і марнославство, які руйнують нас самих та інших. Цей принцип богослов аргументує словами апостолів Петра і Павла, книгами старозавітних пророків.

3. Християни повинні одягатися скромно, пристойним чином, виявляючи повагу до Бога, до самих себе та інших.

4. Християни повинні одягатися цнотливо, обмежуючи будь-яке бажання звеличувати себе носінням шикарного одягу, що захоплює погляд, косметикою або дорогоцінними прикрасами.

5. Християни повинні поважати статевої відмінності в одязі, віддаючи перевагу одягу, який засвідчує їхню чоловічу або жіночу ідентичність.

Однак, із точки зору адвентистських богословів і вчення деномінації в цілому, одяг не робить людину християнином, проте саме він є відображенням нашої віри та характеру. Біблія не має вказівок щодо універсального одягу для всіх часів, утім містить принципи, якими треба керуватися при виборі одягу. Християнин покликаний не гнатися за примхами мінливої моди, а підкоряти свої бажання Святому Письму. Потрібно мати чіткі пріоритети і ставити на перше місце відносини з Богом, розвиток християнського характеру. Питання вибору одягу не має бути найважливішим, однак потрібно керуватися принципом, щоб своїм убранням прославляти Бога, а не себе.

Висновки. Підбиваючи підсумки аналізу теологічного підґрунтя принципів гігієни і зовнішнього вигляду членів Церкви Адвентистів сьомого дня, які, у свою чергу, є базою для практичного життя вірян цієї конфесії, ми наведемо цитату лорда Пальмерстона. Коли лорд Пальмерстон, прем'єр Англії, отримав прохання від шотландського духовенства призначити день посту і молитви для запобігання холері, він відповів наступне: «Очистіть і продезінфікуйте ваші вулиці та будинки, просувайте чистоту і здоров'я серед бідних і стежте за тим, щоб вони в достатку були забезпечені хорошою їжею та одягом, застосовуйте правильні санітарні заходи і у вас не буде приводу постити і молитися. Тому що Господь не почує ваших молитов, доки Його санітарні застереження залишаються без уваги» [17, с. 106]. У цій цитаті добре відображена позиція адвентистів щодо гігієни, санітарії та зовнішнього вигляду християнина. Немає сенсу турбувати молитвами Господа, якщо наразі ми ігноруємо ті приписи та закони гігієни, що вже викладені у Святому Письмі. Більшість хвороб, на думку адвентистів, є результатом неправильного способу життя людини, і коли люди ігнорують закони гігієни та принципи, що регулюють зовнішній образ людини, вони втрачають моральні орієнтири, які здатні при їхньому виконанні подарувати людині не лише добре фізичне і душевне здоров'я, а й сприяти духовному відновленню особистості за образом і подобою Божою. Улюблений учень Ісуса Христа – апостол Іван у своєму посланні наголошував на важливості та значенні доброго здоров'я в житті християнина: «Улюблений, я молюся, щоб добре велося в усьому тобі і щоб був ти здоровий, як добре ведеться душі твоїй» (3 Послання до Івана 1:3).

ЛІТЕРАТУРА

1. White E. G. Counsels for the Church. Nampa, ID : Pacific Press Publishing Association, 1991. 359 p.

2. Домасенко М. Гигиена – это наука, которая изучает влияние внешней среды на человека и вырабатывает правила личной и других гигиен. URL: <https://ktonanovenkogo.ru/voprosy-i-otvety/gigiena-chto-eh-to-takoe.html> (дата звернення: 01.06.2021).
3. Subhaktha P. K. Precepts of community health and hygiene from the Holy Bible. *Indian Inst Hist Med Hyderabad*. 2007. No. 2. P. 107–116.
4. Уайт Е. Наглядные уроки Христа. Заокский : Источник жизни, 1995. 421 с.
5. Уайт Е. Служение Исцеления. Заокский : Источник жизни, 1996. 516 с.
6. Adeoye G. O. Water Supply, Environmental hygiene and health. Institute for Christian Teaching. URL: https://christinthe classroom.org/vol_28/28cc_001-017.htm (дата звернення: 02.06.2021).
7. Церковное руководство. Москва : Изд. ЕАД, 2016. 255 с.
8. Баккиокки С. Одежда и украшение Христиан. Заокский : Источник жизни, 2016. 191 с.
9. Уайт Е. Воспитание. Заокский : Источник жизни, 1994. 309 с.
10. Уайт Е. Свидетельства для Церкви : в 9 т. Заокский : Источник жизни, 1999. Т. 6. 482 с.
11. White E. Letter 26. 1900. URL: <https://m.egwwritings.org/en/book/14065.10637001> (дата звернення: 01.06.2021).
12. Уайт Е. Свидетельства для церкви. Т. 1. Заокский : Источник жизни, 1997. 712 с.
13. White E. Manuscript 1. 1877. URL: <https://m.egwwritings.org/en/book/14053.20018654> (дата звернення: 03.06.2021).
14. Уайт Е. Свидетельства для Церкви : в 9 т. Заокский : Источник жизни, 1998. Т. 3. 575 с.
15. Уайт Е. Свидетельства для Церкви : в 9 т. Заокский: Источник жизни, 1997. Т. 2. 711 с.
16. Уайт Е. Воспитание детей. Заокский : Источник жизни, 2002. 569 с.
17. White E. G. Christian Temperance and Bible Hygiene. Battle Creek, MI : Good Health Publishing, 1890. 162 p.
18. Куриляк В. В. Історіософія реалізації Церквою Адвентистів сьомого дня ідеї здорового способу життя в Україні та Індії. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2020. № 1. С. 239–247.
19. Чернушка І. Г. Сучасний стан та основні тенденції розвитку адвентизму в Україні : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11. Рівне, 2016. 15 с.
20. Шевчук В. А. Діяльність Церкви Адвентистів сьомого дня на території західної України в міжвоєнний період (1919–1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Львів, 2020. 23 с.
21. Історія Церкви Адвентистів сьомого дня в Україні : в 3 т. / редкол.: В. Куриляк та ін. Київ : Дух і літера, 2021. Т. 1 : Адвентисти сьомого дня: від локальної групи до всесвітнього руху. 276 с.
22. Корещук Игорь. Настоящие христианские украшения. Киев : Джерело життя, 2014. 96 с.

REFERENCES

1. White, E. G. (1991). *Counsels for the Church*. Nampa, ID: Pacific Press Publishing Association.
2. Domasenko, M. (2021). *Gigiena – jeto nauka, kotoraja izuchaet vlijanie vneshnej sredy na cheloveka i vyrabatyvaet pravila lichnoj i drugih gigien*. URL: <https://ktonanovenkogo.ru/voprosy-i-otvety/gigiena-chto-eh-to-takoe.html> [in Russian].
3. Subhakhtha, P. K. (2007). Precepts of community health and hygiene from the Holy Bible. *Indian Inst Hist Med Hyderabad*, 2, 107–116.
4. Uajt, E. (1995). *Nagljadnye uroki Hrista*. Zaokskij: Istochnik zhizni. [in Russian].
5. Uajt, E. (1996). *Sluzhenie Iscelenija*. Zaokskij: Istochnik zhizni. [in Russian].
6. Adeoye, G. O. (2001). *Water Supply, Environmental hygiene and health*. URL: https://christintheclassroom.org/vol_28/28cc_001-017.htm
7. *Cerkovnoe rukovodstvo*. (2016). Moskva: Izdanie EAD. [in Russian].
8. Bakkiokki, S. (2016). *Odezhda i ukrashenie Hristian*. Istochnik zhizni. [in Russian].
9. Uajt, E. (1994). *Vospitanie*. Zaokskij: Istochnik zhizni. [in Russian].
10. Uajt, E. (1999). *Svidetel'stva dlja Cerkvi (Vols. 1–9; Vol. 6)*. Zaokskij: Istochnik zhizni. [in Russian].
11. White, E. (1900). Letter 26. URL: <https://m.egwwritings.org/en/book/14065.10637001>.
12. Uajt, E. (1997). *Svidetel'stva dlja Cerkvi (Vols. 1–9; Vol. 1)*. Zaokskij: Istochnik zhizni. [in Russian].
13. White, E. (1877). Manuscript 1. URL: <https://m.egwwritings.org/en/book/14053.20018654>.
14. Uajt, E. (1997). *Svidetel'stva dlja Cerkvi (Vols. 1–9; Vol. 3)*. Zaokskij: Istochnik zhizni. [in Russian].
15. Uajt, E. (1997). *Svidetel'stva dlja Cerkvi (Vols. 1–9; Vol. 2)*. Zaokskij: Istochnik zhizni. [in Russian].
16. Uajt, E. (2002). *Vospitanie detej*. Zaokskij: Istochnik zhizni. [in Russian].
17. White, E. G. (1890). *Christian Temperance and Bible Hygiene*. Nampa, ID: Good Health Publishing.
18. Kurylyak, V. V. (2020). *Istorijsofiya realizatsiyi Tserkvoyu Adventystiv s'omoho dnya ideyi zdorovoho sposobu zhyttya v Ukrayini ta Indiyi*. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya: Istorija.*, 1, 239–247 [in Ukrainian].
19. Chernushka, I. H. (2016). *Suchasnyy stan ta osnovni tendentsiyi rozvytku adventyzmu v Ukrayini*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Rivne [in Ukrainian].
20. Shevchuk, V. A. (2020). *Diyal'nist' Tserkvy Adventystiv s'omoho dnya na terytoriyi zakhidnoyi Ukrayiny v mizhvoyennyi period (1919–1939 rr.)*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
21. *Istoriya Tserkvy Adventystiv s'omoho dnya v Ukrayini (Vols.1–3); Vol.1: Adventysty s'omoho dnya: vid lokal'noyi hrupy do vsesvitn'oho rukhu*. (2021). V. Kurylyak (Ed.) et al. Kyiv: Dukh i litera [in Ukrainian].

22. Koreshchuk, I. I. (2014). *Nastoyashchie hristianskie ukrasheniya*. Kyiv: Dzhirelo zhittya [in Ukrainian].

Куриляк Валентина Васильевна, докторант кафедры культурологии и философии, Национальный университет «Острожская академия»,
Украина

ТЕОЛОГИЧЕСКОЕ ОСНОВАНИЕ ПРИНЦИПОВ ГИГИЕНЫ И ВНЕШНЕГО ВИДА ПРИХОЖАН ЦЕРКВИ АДВЕНТИСТОВ СЕДЬМОГО ДНЯ

Проанализировано религиозно-теологическое основание компонентов учения здорового образа жизни членов Церкви Адвентистов седьмого дня, а именно принципы гигиены и внешнего вида прихожан этой конфессии. Выделены особенности толкования Священного Писания адвентистами по применению ветхозаветных гигиенических указаний в условиях современных реалий. Акцентируется внимание на ряде принципов в адвентизме относительно содержания гардероба христианина. Освещено, что, с точки зрения адвентистов, именно одежда и внешний вид человека являются важным показателем христианского характера и молчаливым свидетельством ценностей, которых придерживается личность. Отмечено, что важными во внешнем виде личности являются половые различия в одежде, которые должны ясно подтверждать различие между мужской и женской идентичностью. Акцентируется внимание на регулярном употреблении достаточного количества воды для профилактики и улучшения физического состояния, а здоровье, в свою очередь, является надежной основой для восприятия высоких моральных ценностей, в том числе и духовных. В результате анализа теологического основания принципов гигиены и внешнего вида членов Церкви Адвентистов седьмого дня представлена целостная концепция адвентистов, а именно: здоровье человека – это три взаимосвязанные составляющие: физическая, душевная и духовная. Ключевым тезисом теологического основания адвентизма относительно гигиены и внешнего вида является следующее утверждение: нет смысла беспокоить молитвами Господа, если человек игнорирует те моральные принципы и законы по гигиене и внешнему виду, которые уже изложены в Священном Писании и понятны для выполнения, поскольку большинство болезней является результатом неправильного образа жизни человека и отступлением от моральных и этических христианских ценностей.

Ключевые слова: принципы гигиены, внешний вид, теологическое основание, Адвентисты седьмого дня.

Kuryliak Valentyna Vasylivna, doctoral student of the Department of Culturology and Philosophy, National University «Ostroh Academy», Ukraine

THEOLOGICAL BASIS OF PRINCIPLES OF HYGIENE AND APPEARANCE OF MEMBERS OF THE CHURCH OF SEVENTH DAY ADVENTISTS

The religious and theological basis of the components of the teachings of a healthy lifestyle of members of the Seventh-day Adventist Church, namely the principles of hygiene and appearance of the faithful of this denomination, are analyzed.

The purpose of the article is to determine the theological basis of the principles of hygiene and appearance of the faithful of the Seventh-day Adventist Church. The peculiarities of the Adventists' interpretation of the Holy Scriptures regarding the application of the Old Testament hygienic instructions in the conditions of modern realities are highlighted. Emphasis is placed on a number of principles in Adventism regarding the contents of a Christian's wardrobe. It is highlighted that from the Adventist point of view, it is the clothing and appearance of a person that is an important indicator of a Christian character and a silent testimony to the values that a person adheres to. It is emphasized that important in the appearance of a person are gender differences in clothing, which clearly indicates a male or female identity. Emphasis is placed on regular consumption of sufficient water to prevent and improve physical condition, and good health in turn is a reliable basis for the perception of high moral values, including spiritual ones. The analysis of the theological basis of the principles of hygiene and appearance of members of the Seventh-day Adventist Church presents a holistic concept of Adventists, namely: human health is three interrelated components: physical, mental and spiritual. The key thesis of the theological basis in Adventism on hygiene and appearance is the following statement: there is no point in disturbing the Lord's prayers if one ignores the moral principles and laws of hygiene and appearance that are already set forth in the Scriptures and understandable because most diseases is the result of a wrong way of life and a departure from moral and ethical Christian values.

Keywords: *principles of hygiene, appearance, theological basis, Seventh-day Adventists.*

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 324:321.74

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.51.242012>

Поліщук Ігор Олексійович, доктор політичних наук, професор,
професор кафедри соціології та політології, Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: i_polischuk@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6864-4425

ЕЛЕКТОРАЛЬНА ПОЛІТОЛОГІЯ: ВІД ПОЯВИ ДО АВТОНОМІЗАЦІЇ

У статті розглядається розвиток електоральної політології як нового напрямку української політичної науки. Зазначається, що у зв'язку з демократизацією пострадянських політичних режимів виникла об'єктивна потреба проведення електоральних досліджень, які мали б пояснити особливості поведінки виборців і перспективи застосування виборчих технологій. Показано витоки електоральних досліджень в американській політичній науці (П. Лазарсфельд, Б. Берельсон, Г. Годя, Е. Кац) та їх перспективи в контексті можливої автономізації в українській політичній науці. Виділено внесок конкретних іноземних і вітчизняних учених у розвиток електоральної політології. Робиться висновок, що в Україні електоральна політологія як науковий дискурс виник в останньому десятилітті ХХ ст. майже «з нуля» і натепер сформувався як автономна галузь вітчизняної політичної науки.

Ключові слова: демократизація, електоральна політологія, Україна, політична наука.

Постановка проблеми. У зв'язку з демократизацією політичних режимів на пострадянському просторі виникла об'єктивна потреба проведення електоральних досліджень, які мали б пояснити особливості поведінки виборців, перспективи застосування виборчих технологій за умов здійснення політич-

ного транзиту, спрогнозувати результати і можливі наслідки виборчих кампаній тощо. На початку 1990-х рр. Україна, як й інші колишні радянські республіки, робила лише перші кроки на шляху впровадження нових конкурентних практик в електоральному процесі. Звідси предметне «поле» електоральної політології як наукового дискурсу, що акумулює рефлексію демократичних процедур, в Україні виникло в останньому десятилітті ХХ ст. майже «з нуля» і, на відміну від сформованих галузей соціального знання, не зазнавало помітного тиску з боку академічного середовища. З-поміж іншого ця обставина полегшила орієнтацію певного кола фахівців на міжнародні наукові стандарти й інтеграцію частини з них у різні дослідницькі мережі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як дослідницький напрям електоральна політологія є доволі молодою наукою. Даний напрям був започаткований у першій половині ХХ ст. у США, де активно розвивався комерційний маркетинг. Політичний маркетинг первісно був «дочірнім» напрямом свого комерційного аналога. Як сучасна система управління електоральними кампаніями виник у контексті становлення політичних комунікацій у Сполучених Штатах Америки в ХХ ст. на основі широкого залучення засобів масової інформації, інтенсивного вивчення й оприлюднення результатів опитування громадської думки, широкого використання політичної реклами. Витоки електоральної політології ми знаходимо у працях П. Лазарсфельда, Б. Берельсона, Г. Гола, Е. Каца та інших американських політологів. Електоральна політологія робить перші кроки в Україні, на цей час навчальна дисципліна «Електоральна політологія» як обов'язкова викладається в Київському національному університеті імені Т. Г. Шевченка для політологів.

Формулювання цілей. Виходячи із зазначеного, *мета статті* полягає в тому, щоби показати витоки й основні віхи розвитку електоральної політології у вітчизняній політичній науці та окреслити її перспективи.

Виклад основного матеріалу. У 1940 р. американський політолог П. Лазарсфельд здійснив одне з перших розгорнутих досліджень чинників, що впливають на електоральний вибір громадян. У центрі його уваги була проблема впливу засобів масової інформації (насамперед радіо і телебачення) на електоральну поведінку американців. У підсумку були виявлені цікаві закономірності сприйняття населенням ЗМІ. П. Лазарсфельд відкрив закон селективності сприйняття виборцями засобів масової комунікації. Його суть у тому, що середній виборець приділяє увагу тільки тим інформаційним матеріалам, які відповідають його первісним політичним поглядам. Також було встановлено, що люди, які є членами однієї соціальної групи, голосують майже завжди ідентично. Крім того, П. Лазарсфельд відкрив закон «лідерів думок». Його зміст полягає в тому, що масовий виборець сприймає політичну інформацію набагато краще, якщо вона розповсюджується не просто конкретними ЗМІ,

а її джерелом виступає популярна особистість – так званий «лідер думок». Тож саме «лідери думок» стають вельми привабливими для політичних акторів ретрансляторами необхідної політичної пропаганди, причому як прямої, так і непрямой. На базі закону «лідерів думок» виникає ціла концепція «двоетапної комунікації», першоавторство якої належить П. Лазарсфельду та його однодумцям Б. Берельсону, Г. Годе та Е. Кацу [1, с. 34].

У 50-ті рр. ХХ ст. маркетингова теорія і практика в сучасному розумінні доволі широко ввійшли в американську політику. Д. Ейзенхауер першим із політиків зрозумів необхідність підвищення ефективності проведення виборчої кампанії за допомогою залучення фахівців-маркетологів для розробки стратегії і тактики боротьби на виборах. Піонером у даному процесі виступив комерційний маркетолог Росер Рівз. Цей фахівець застосував регіональну сегментацію американського електорату і, виходячи із цього, розробив ефективну комунікативну стратегію, яка базувалася на принципі диференціації для кожного штату. Були вироблені окремі рекламні ролики для різних штатів на базі врахування особливостей їх політичних субкультур. Уперше був використаний принцип позиціонування за аналогією з принципом унікальної пропозиції в комерційному маркетингу. Дещо пізніше, у 1960-ті рр., інший американець Джозеф Клапер виокремив систему факторів-посередників, які визначають ефект масової комунікації. До них належать: готовність виборця сприйняти необхідну інформацію, міжособистісний характер розповсюдження інформації, належність людини до соціальної групи з її нормами, вплив лідерів думок на розповсюдження й оцінку інформації. Ці фактори спричиняють повноту засвоєння конкретним індивідом політичної інформації.

Початкову дефініцію категорії «виборчі технології» заклали західні політологи, а потім дане поняття активно експлуатують і вивчають російські та українські фахівці з політичної науки. Первісну теоретичну розробку поняття «виборчі технології» знаходимо в працях представників західної політичної науки, серед яких: Ф. Арфін, С. Блек, Л. Босток, Є. Вятр, С. Гантінгтон, Д. Герген, Л. Гонсалес, Р. Даль, Д. Доті, Д. Істон, М. Кроз'є, Х. Маккей, Дж. Мілль, Дж. Наполітан, Дж. Сарторі, Ж. Сегела, Ф. Сіетел, Х. Томас, Р. Хейвуд. З них можна скласти загальне уявлення про розуміння сутності виборчих технологій та їх місце в структурі демократичних соціально-політичних відносин [2, с. 684–685].

Синонімом до виборчих технологій є методи соціально-психологічного впливу на електорат. У руслі цієї теми дослідження проводили такі вчені, як В. Бебик, М. Варій, Д. Видрін, М. Головатий, Є. Доценко, В. Королько, О. Покальчук, В. Полторака, Г. Почепцов, А. Пойченко, М. Томенко (здебільшого в їх роботах проводився розгляд психологічних аспектів впливу) [3–5]. Безпосередньо психологічно-маніпуляційним технологіям у виборчій кампанії

присвячують свої праці переважно зарубіжні дослідники – С. Кара-Мурза, С. Московичі, В. Паретто, С. Фаєр, А. Цуладзе та ін.

Роль і значення політичних технологій, політичного маніпулювання, впливу політичної реклами досліджуються вже протягом тривалого часу [6, с. 422; 7, с. 20–27]. Західні дослідники (Е. Семпсон, М. Спілмен, Р. Фішер) звертають увагу переважно на методи побудови позитивного іміджу. Проблемою вивчення і дослідження політичної символіки прямо або опосередковано займалися зарубіжні та вітчизняні вчені, серед яких: Н. Грибакіна, Л. Кочубей, О. Лосєв, І. Сварник, А. Шиверських та ін.

Виборчі технології в електоральному процесі транзитивних суспільств вивчають такі вітчизняні вчені: Н. Аржанов, О. Балакірева, А. Балашова, С. Баліков, Б. Бахтєєв, А. Біденко, О. Валєвський, М. Варій, О. Винников, П. Зайцевський, В. Галиновський, С. Галушко, В. Головченко, Г. Грачов, В. Гречанінов, А. Джабасов, Т. Джига, В. Дубицька, Д. Дуцик, І. Жданов, П. Жук, О. Заярна, А. Зінченко, Ф. Льясов, З. Карпенко, О. Кордун, Н. Костенко, П. Кралюк, Ю. Краснокутська, М. Кузьменкова, Є. Кулєшова, А. Купцов, А. Куртов, Л. Леонтєва, В. Лисенко, О. Литвиненко, Н. Лігачова, В. Лісничий, Ю. Літвінова, В. Луговська, А. Максимов, Р. Марутян, О. Мех, О. Назаренко, Д. Наріжний, А. Новокрещенов, Л. Новохатько, Р. Павленко, В. Парсяк, О. Петров, М. Побокін, Ю. Сурмін, М. Тарарухіна, Л. Чорний, Ю. Яновська та ін.

Без перебільшення піонером у розробці комплексу проблем вітчизняної електоральної політології виступив Валерій Михайлович Бебик. Його робота «Як стати популярним, перемогти на виборах і утриматись на політичному Олімпі (Соціопсихологія і технологія політичної боротьби)» (Київ, 1993) [3] по праву вважається засадничою в даному класі досліджень. Цінність даної праці полягає в тому, що автор уперше значну увагу приділяє особливостям національної ментальності та політичної (фактично електоральної) культури українських виборців і фактично започатковує в Україні напрям електоральної політології.

Великий внесок в інституалізацію згаданого дослідницького напрямку не лише в українській, а й у російській політології зробив Г. Г. Почепцов. Серед його численних робіт виділимо такі: «Професія іміджмейкер» (Київ, 1998), «Іміджелогія: теорія і практика» (Київ, 1998), «Інформаційні війни» (Київ, 2000), «Психологічні війни» (Київ, 2000), «Комунікативні технології двадцятого століття» (Москва, 2002), «Паблік рилейшнз, або Як успішно управляти громадською думкою» (Москва, 2003), «Пропаганда і контрпропаганда» (Москва, 2004), «Інформаційна політика» (Київ, 2006) та ін. Використовуючи великий фактологічний матеріал, спираючись на багатий досвід західних демократій, професор Г. Г. Почепцов робить теоретичні узагальнення і пропонує ідеї щодо модернізації іміджевих стратегій та оптимізації загалом стратегій виборчих кампаній.

Поступово електоральний процес опиняється в центрі уваги українських і російських політологів. Деякі вчені запропонували суто універсалістський підхід (технологізм) до вивчення електорального процесу на пострадянському просторі, безапеляційно приміряючи західні теорії та технології на виборчу практику колишніх радянських республік. Подібний підхід знаходимо в роботах російських учених О. Кудінова, С. Лисовського, В. Євстаф'єва, М. Гришина, Т. Грінберг і їх українських колег О. Ложкіна, С. Новікова, М. Побокна та ін.

Певний теоретичний прорив від беззастережного «технологізму» до обов'язкового врахування національного політико-культурного фактора у виборчих кампаніях перехідних суспільств здійснюється в роботах таких українських учених: Л. Кочубей, Д. Наріжного, В. Небоженка, В. Полторака, М. Примуша, Г. Фесун, В. Фісанова, О. Чемшита та ін. [8; 9].

Нарешті розвиток компаративних електоральних досліджень, який спостерігається останнім часом (флагманом цього процесу виступають політологічні кафедри Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, зокрема такі вчені, як Ю. Макар, В. Бурдяк, Н. Ротар, О. Колесніков та ін.), свідчить про початок автономізації електоральної політології серед інших політичних студій. Приємно констатувати, що не пасе задніх у цьому процесі й харківська політологічна школа, про що свідчить успішний захист дисертації «Виборчі технології у сучасному електоральному процесі України: рецепція досвіду США» на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук Тетяною Моторнюк. Молода дослідниця запропонувала перспективний методологічний підхід вивчення електорального процесу, який описується в межах маркетингово-ресурсної парадигми [10].

Автономізація електоральних досліджень як невід'ємної частини української політичної науки виявляється у включенні відповідних навчальних курсів у державні освітні стандарти, публікації навчальних посібників і хрестоматій, проведенні спеціалізованих конференцій, виданні журналів, створенні сайтів і блогів із проблем виборів, що сприяє й структуризації наукового співтовариства в цій сфері. Розвиток інформаційної бази електоральних досліджень – поява доступної для подальшого аналізу електоральної статистики, представлені офіційними виданнями та електронними ресурсами Центрвиборчкому, а також спеціально підготовленої зусиллями окремих фахівців і дослідницьких центрів.

Свідченням початку автономізації електоральної політології в Україні є розширення тематичного «меню» робіт у цьому напрямі. Сьогодні можна виокремити такі пріоритети в пізнавальних зусиллях українських електоральних політологів: стратегії політичних партій і кандидатів в електоральному процесі (або, кажучи політико-економічною мовою, аналіз «пропозиції» на електоральному ринку); поведінка виборців на виборах (аналіз «попиту» на електоральному ринку); роль політичних інститутів в електоральному про-

цесі. У цьому відношенні можна говорити про деяке зближення дослідного фокусу українських, білоруських і російських робіт із проблемним порядком денним електоральних досліджень, що проводяться за кордоном [11–15]. Серед останніх досліджень, які присвячені аналізу політтехнологічних аспектів останніх електоральних кампаній в Україні, виділяються роботи О. О. Поліщука, Н. І. Яковлевої, Р. О. Балабана та ін. [16–18]. Намітився вихід деяких українських політологів, які займаються вивченням виборів, на міжнародний ринок наукової праці, що свідчить про подолання початкової вторинності їх наукових розробок.

Висновки. Електоральна політологія як дослідницький напрям є доволі молодою наукою, вона була започаткована в першій половині ХХ ст. у США, де активно розвивався комерційний маркетинг. Політичний маркетинг первісно був «дочірнім» напрямом свого комерційного аналога. В Україні електоральна політологія як науковий дискурс сформувалася в останньому десятилітті ХХ ст. майже «з нуля» як напрям, що акумулює рефлексію демократичних процедур у вітчизняному політичному процесі. Натепер можна констатувати, що українська електоральна політологія розвилася в автономний напрям нашої політичної науки. Можна з упевненістю передбачити, що надалі процес автономізації української електоральної політології триватиме.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузь О. М., Поліщук І. О., Моторнюк Т. М. *Виборчі технології в модерному електоральному процесі США та України*. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2012. 256 с.
2. *Політологія : навч. енцикл. слов.-довід. для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації / за наук. ред. Н. М. Хоми ; [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]*. Львів : Новий Світ – 2000, 2014. 779 с.
3. Бебик В. М. *Як стати популярним, перемогти на виборах і утриматись на політичному Олімпі (Соціопсихологія і технологія політичної боротьби)*. Київ : Абрис, 1993. 128 с.
4. Бебик В. М. *Політичний маркетинг і менеджмент*. Київ : МАУП, 1996. 576 с.
5. Варій М. Й. *Політико-психологічні передвиборчі технології*. Київ : Ельга : Ніка-Центр, 2003. 400 с.
6. *Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін.* Київ : Парлам. вид-во, 2011. 808 с.
7. *Специфіка розвитку сучасного соціально-гуманітарного середовища : кол. моногр. / О. Б. Березовська-Чміль, С. П. Кучин, Т. О. Чернишова та ін.* Харків : СГ НТМ «Новий курс», 2021. 124 с.
8. Кочубей Л. О. *Виборчі технології*. Київ : Укр. центр політ. менеджменту, 2008. 332 с.
9. Полтораки В. *Політичний маркетинг та організація виборчих кампаній. Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2002. № 1. С. 61–79.

10. Моторнюк Т. М. Виборчі технології у сучасному електоральному процесі України: рецепція досвіду США : автореф. дис. ... канд. політ. наук. Чернівці, 2011. 20 с.
11. Власенко О. Політика «за склом», або Таємниці виборчих технологій. Київ : Знання України, 2003. 96 с.
12. Ильясов Ф. Н. Политический маркетинг. Искусство и наука побеждать на выборах. Москва : ИМА-пресс, 2003. 180 с.
13. Ляпина Т. Современные избирательные технологии, или Театр политических теней. Киев : Альтерпрес, 2009. 399 с.
14. Малышевский Н. М. Технология и организация выборов. Минск : Харвест, 2003. 288 с.
15. Почепцов Г. Создание виртуальных объектов и использование их в предвыборной борьбе. Москва : Альфа-Принт, 2001. 321 с.
16. Балабан Р. Електоральна перебудова: 2019 р. *Наукові записки ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2019. № 2 (98). С. 155–175.
17. Поліщук О. О. Еволюція виборчих технологій в електоральних кампаніях України. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Політологія. 2017. № 2. С. 234–245.
18. Яковлева Н. І. Політтехнологічні аспекти президентських виборів в Україні. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2018. № 4. С. 75–80.

REFERENCES

1. Kuz', O. M., Polishchuk, I. O., & Motornyuk, T. M. (2012). *Vyborchi tekhnolohiyi v modernomu elektoral'nomu protsesi SShA ta Ukrayiny*. Kharkiv: VD «INZHEK» [in Ukrainian].
2. Khoma, N. M. (Ed.) (2014). *Politolohiia: navchalnyi entsyklopedychnyi slovnyk dovidnyk dlia studentiv VNZ I–IV rivniv akredytatsii* / [V. M. Denysenko, O. M. Sorba, L. Ya. Uhryn ta in.]. Lviv : «Novyi Svit – 2000» [in Ukrainian].
3. Bebyk, V. M. (1993). *Yak staty populyarnym, peremohty na vyborakh i utrymatys' na politychnomu Olimpi (Sotsiopsykholohiia i tekhnolohiia politychnoyi borot'by)*. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].
4. Bebyk, V. M. (1996). *Politychnyy marketynh i menedzhment*. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
5. Variy, M. Y. (2003). *Polityko-psykholohichni peredyborchi tekhnolohiyi*. Kyiv: El'ha; Nika-Tsentr [in Ukrainian].
6. Levenets, Yu., Shapoval, Yu. (Eds.) (2011). *Politychna entsyklopediia*. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].
7. Berezovska-Chmil, O. B., Chernyshova, T. O., & Kuchyn, S. P., et al. (2021). *Spetsyfika rozvytku suchasnoho sotsialno-humanitarnoho seredovyshcha: kol. monohr*. Kharkiv: SH NTM «Novyi kurs» [in Ukrainian].
8. Kochubey, L. O. (2008) *Vyborchi tekhnolohiyi*. Kyiv: Ukrayins'kyi tsentr politychnoho menedzhmentu [in Ukrainian].

9. Poltorak, V. (2002). Politychnyy marketynh ta orhanizatsiya vyborchyykh kampaniy. *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, marketing*, 1, 61–79 [in Ukrainian].
10. Motornyuk, T. M. (2011). *Vyborchi tekhnolohiyi u suchasnomu elektoral'nomu protsesi Ukrainy: retseptsiya dosvidu SSHA*. Extended abstract of candidate's thesis. Chernivtsi [in Ukrainian].
11. Vlasenko, O. (2003). *Polityka «za sklom», abo Tayemnytsi vyborchyykh tekhnolohiy*. Kyiv: «Znannya Ukrainy» [in Ukrainian].
12. Yl'yasov, F. N. (2003). *Polytycheskyy marketynh. Yskusstvo y nauka pobezhdat' na vyborakh*. Moskva: YMA-press [in Russian].
13. Lyapyna, T. (2009). *Sovremennye yzbyratel'nye tekhnolohyy yly Teatr polytycheskykh teney*. Kyiv: Al'terpres [in Russian].
14. Malyshevskyy, N. M. (2003). *Tekhnolohyya y orhanyzatsyya vyborov*. Mynsk: Kharvest, 2003 [in Russian].
15. Pocheptsov, G. (2001) *Sozdanye vyrtual'nykh ob"ektov y yspol'zovanye ykh v predvybornoy bor'be*. Moskva: Al'fa-Prynt [in Russian].
16. Balaban, R. (2019). «Elektoral'na perebudova: 2019 r.». *Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific notes Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2(98),155–175 [in Ukrainian].
17. Polishchuk, O. O. (2017). Evolyutsiya vyborchyykh tekhnolohiy v elektoral'nykh kampaniyakh Ukrainy. *Visnyk Natsional'noho universytetu «Yurydychna akademiya Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Seriya: Politolohiya – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Political Science*, 2, 234–245 [in Ukrainian].
18. Yakovlyeva, N. I. (2018). Polittekhnolohichni aspekty prezidents'kykh vyboriv v Ukraini. *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskyy politekhnichnyy instytut». Politolohiya. Sotsiologiya. Pravo – Bulletin of the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute». Politology. Sociology. Law*, 4, 75–80 [in Ukrainian].

Полищук Игорь Алексеевич, доктор политических наук, профессор,
профессор кафедры социологии и политологии,
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого,
г. Харьков, Украина

ЭЛЕКТОРАЛЬНАЯ ПОЛИТОЛОГИЯ: ОТ ПОЯВЛЕНИЯ К АВТОНОМИЗАЦИИ

В статье рассматривается развитие электоральной политологии как нового направления украинской политической науки. Отмечается, что в связи с демократизацией постсоветских политических режимов возникла объективная необходимость проведения электоральных исследований, которые должны объяснить особенности поведения избирателей и перспективы применения избирательных тех-

нологий. Показаны истоки электоральных исследований в американской политической науке (П. Лазарсфельд, Б. Берельсон, Г. Годд, Е. Кац) и перспективы в контексте возможной автономизации в украинской политической науке. Выделен вклад конкретных иностранных и отечественных ученых в развитие электоральной политологии. Делается вывод, что в Украине электоральная политология как научный дискурс возникла в последнем десятилетии XX в. почти «с нуля» и на данный момент сформировалась как автономная отрасль отечественной политической науки.

Ключевые слова: демократизация, электоральная политология, Украина, политическая наука.

Polishchuk Ihor Oleksiyovuch, Doctor of Political Sciences, Professor,
Professor of the Department of Sociology and Political Science,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

ELECTORAL POLITICAL SCIENCE: FROM APPEARANCE TO AUTONOMIZATION

The article considers the development of electoral political science as a new direction of Ukrainian political science. It is noted that in connection with the democratization of post-Soviet political regimes, there is an objective need to conduct electoral research, which should explain the peculiarities of voter behavior and the prospects for the use of electoral technologies. The origins of electoral research in American political science (P. Lazarsfeld, B. Berelson, G. Godd, E. Katz) and their perspectives in the context of possible autonomy in Ukrainian political science are shown. The contribution of specific foreign and domestic scientists to the development of electoral political science is highlighted. It is concluded that in Ukraine electoral political science as a scientific discourse emerged in the last decade of the twentieth century almost «from scratch» and is now formed as an autonomous branch of domestic political science.

Keywords: democratization, electoral political science, Ukraine, political science.

Сахань Олена Миколаївна, кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та політології, Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: supersahan2013@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3212-031X

Морозов Ярослав Ігорович, студент,
Інститут прокуратури та кримінальної юстиції, Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: morozov.yaroslav.641@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0730-079X

ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ

Стаття присвячена проблемі корупції у сфері публічного управління в сучасній Україні. Розглянуто основні причини існування корупції в органах державної влади і місцевого самоврядування. Визначено чинники інституціоналізації корупційних відносин та утворення мережі неформальних деструктивних інститутів в органах влади. Окреслено правові й організаційні засади запобігання та протидії корупції у сфері державного управління. Здійснено пошук ефективних інструментів протидії корупції в органах влади.

Ключові слова: *корупція, протидія корупції, антикорупційне законодавство, е-декларації, принцип доброчесності, інститут викривачів.*

Постановка проблеми. За тридцятирічну історію незалежності в Україні так і не було досягнуто прогресу в боротьбі з корупцією, яка вкоренилася в усі сфери суспільних відносин і стала на заваді становлення демократичного суспільства і правової держави. Особливу небезпеку та реальну загрозу національній безпеці створила корупція в галузі публічного управління, різноманітні форми якої поглинули значну частину державного апарату. Злочинне використання певними суб'єктами управлінської діяльності їхніх посадових можливостей із метою особистого збагачення суттєво мінімізувало ефективність функціонування і результати роботи всього устрою політичних інституцій щодо «формування та реалізації управлінських рішень суспільного

значення, політики розвитку держави та її адміністративно-територіальних одиниць» [1, с. 144]. До того ж перерозподіл державних ресурсів, що здійснюється не на засадах справедливості та рівності всіх перед законом, а на основі верховенства власних інтересів посадовців над публічними, за фактичної відсутності державного контролю, бюджетування й оціночних показників роботи провідного персоналу сфери публічного управління призвів до значних матеріальних втрат країни і, як наслідок, падіння престижу й авторитету влади на всіх рівнях, «руйнуючи при цьому державні засади зсередини та створюючи реальні загрози цивілізаційним перспективам української державності» [2, с. 4].

Корупція із соціальної аномалії перетворилася на правило та стала звичним засобом вирішення проблем, нормою функціонування влади і способом життя значної частини членів суспільства. Її деструктивний вплив на суспільство призвів до деформації моральних основ соціуму, формування в масовій свідомості подвійних стандартів розуміння і відношення до корупції (з одного боку – засудження цього явища, а з іншого – тенденція до його виправдання в окремих життєвих ситуаціях), утрати поваги громадян до закону, поширення в соціумі настроїв політичної апатії та цинізму, правового нігілізму й індиферентності [3, с. 113]. Усе це стало на заваді впровадження європейських стандартів життя і просування Української держави на провідні позиції у світі.

Нагальна проблема необхідності запобігання й ефективної протидії корупції давно і твердо усвідомлена на всіх рівнях публічного управління країною. Протягом останніх декількох років в Україні було впроваджено чимало законів та інституційних антикорупційних реформ, надано численні рекомендації науковців, які досліджують проблему корупції, розроблено стратегії і тактики щодо боротьби з цим деструктивним явищем. Проте корупційні процеси в нашій країні відчутно й масштабно не гальмуються, бо корупцією уражені самі органи, які повинні запобігати її поширенню. Тому антикорупційна риторика із запевненнями політиків у нетерпимості до корупції, створення цілої низки антикорупційних органів (як, наприклад, Вищий антикорупційний суд, НАБУ, НАЗК та ін.) виявили неефективність державного управління в організації заходів щодо протидії корупції та виглядають як чергова профанація. Адже посадовці з усієї владної вертикалі у своїй більшості є учасниками корупційних схем і навряд чи почнуть боротися із самими собою. Їм не тільки не вистачає совісті та політичної волі для боротьби з корупцією, а й сміливості для встановлення жорсткого соціально-правового контролю над кримінальною економічною діяльністю, корупцією та організованою злочинністю, тому що вони побоюються набути оцінки авторитарної влади [4, с. 124] і самі опинитися під прицілом контролюючих органів.

Саме тому завдання запобігання корупції у сфері публічного управління не втрачає своєї *актуальності* в сучасних умовах соціально-політичних реалій і розглядається як загальнодержавне та пріоритетне. Вирішення проблеми подолання корупції в усіх сферах життєдіяльності суспільства сприятиме утвердженню «corruption-free» (вільного від корупції) устрою в Україні, залишаючи при цьому поле для подальших удосконалень антикорупційних механізмів як правового, так і організаційного спрямування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з питань запобігання та протидії корупції в органах державної влади і місцевого самоврядування свідчить про значний інтерес представників різних наукових галузей до питань удосконалення механізмів боротьби з корупцією в Україні. У своїх дослідженнях вітчизняні та зарубіжні науковці (як, наприклад, Н. Армаш, О. Базалук, Ю. Бисага, Є. Вдовиченко, А. Горовіц, Л. Кембелл, І. Керусаускайте, О. Лозинський, Н. Лорд, Д. Мартинов, М. Мельник, Ф. Мендес, Є. Невмержицький, Н. Обушна, Б. Паліфка, О. Пархоменко-Куцевіл, С. Роуз-Акерман, А. Стеванович, Дж. Е. Фостер, Карл Дж. Фридрих, Я. Швидкий і багато інших), вивчаючи обставини і причини, що сприяють виникненню та розповсюдженню корупції в різних сферах життєдіяльності суспільства, у тому числі у сфері публічного управління, аналізують різноманіття її форм і проявів, руйнівний вплив на функціонування всієї системи органів влади та розвиток суспільства, чинники, за якими це негативне явище стає способом мислення й зумовлює відповідний спосіб життя соціуму і поведінки держслужбовців [2–19].

На основі опанування міжнародного досвіду боротьби з корупцією фахівці наголошують на необхідності забезпечення справжньої відкритості роботи державних установ, посилення співпраці інститутів громадянського суспільства з органами державної влади і місцевого самоврядування в протидії різноманітним корупційним проявам, удосконалення кадрового потенціалу сфери публічного управління та рекомендують різні способи ефективного запобігання цьому деструктивному явищу [20–28]. Так, А. М. Новак у статті «Феномен корупції в системі публічного управління: сучасний зміст та методологічні засади дослідження» акцентує увагу на необхідності розробки та прийняття антикорупційної стратегії з урахуванням досвіду розвинених країн і систематизації заходів запобігання корупційним правопорушенням в органах публічної влади [25]. Автори статті «Організаційно-правові аспекти протидії корупційним діянням» висувають пропозиції щодо загальної превенції корупційних проявів і забезпечення реальної відкритості влади [20]. Інші радять застосування таких радикальних заходів для виявлення та попередження корупції в органах влади, як обов'язкова перевірка всіх держчиновників на поліграфі та створення реєстру фізичних та юридичних осіб, щодо яких виникає підозра у вчиненні корупційних правопорушень [21, с. 187].

Вважають за необхідне заборонити доступ до державної служби й участі у виборчих органах влади і місцевого самоврядування всіх осіб, які раніше приєдналися до юридичної відповідальності за антикорупційні діяння (згідно з даними створеного реєстру), а також осіб, які більшість своїх статків тримають у зарубіжних банках чи розміщують в інших країнах, перебувають в умовах конфлікту інтересів [23, с. 95]. Пропонують проведення морально-ідеологічних антикорупційних заходів, які б впливали на свідомість посадових і службових осіб [24], створення комплексу правових і організаційних заходів (у тому числі при здійсненні спеціально-кримінологічної профілактики) [27] та багато іншого.

Попри наявність численних досліджень у даному напрямі проблема пошуку дієвих механізмів попередження і протидії корупції в публічному секторі залишається нерозв'язаною та потребує подальших напрацювань.

Формулювання цілей. *Метою даної статті* є пошук ефективних правових та організаційних інструментів протидії корупції у сфері публічного управління в умовах сучасного розвитку Української держави.

Вклад основного матеріалу. На шляху до демократичного суспільства і правової держави, соціально-економічного благополуччя населення та євроатлантичної інтеграції Україна стикнулася з багатьма викликами, серед яких – корупція, яка, за влучним висловом експрем'єра В. Гройсмана, «перешкоджає проведенню реформ у всіх сферах життя та забирає майбутнє у країни та українців».

За роки незалежності корупція вкоренилася на всіх рівнях державного управління від вищих органів виконавчої влади до обласних і районних державних адміністрацій і в багатьох інших сферах життєдіяльності суспільства, що призвело до «корозії» влади, підриває імідж України на світовій арені, негативно впливає на *соціально-економічний розвиток держави*, руйнує засади розбудови демократичної, правової держави і громадянського суспільства.

Корумпованість державного апарату призводить до економічної стагнації, привласнення державних ресурсів і нівелює будь-які перспективи розвитку держави. Учені вважають, що основними причинами існування корупції в органах державної влади та місцевого самоврядування є сукупність різноманітних факторів, серед яких: політичні (влада посадових осіб, закрита система управління, недосконала антикорупційна політика), економічні (зловживання державними коштами для отримання особистої вигоди, недостатня прозорість економічних процесів, невідповідність заробітної плати життєвим потребам), соціально-психологічні (низька громадська активність, егоїзм чиновників, професійна та моральна деформація поведінки посадових осіб), юридичні (недосконалість антикорупційного законодавства) й організаційно-управлін-

ські (недостатнє регулювання діяльності посадових осіб, «кумівство») [26, с. 124–125] тощо. До того ж за роки незалежності у вітчизняному соціально-політичному просторі відбулася інституціоналізація численних корупційних форм у неформальні деструктивні інститути (політичний кронізм, клієнтизм, патронат, непотизм та ін.) [28, с. 202]. Це призвело до закріплення практики регулювання політичних процесів України декількома сімейно-клановими угрупованнями за допомогою традиційних норм, прийнятих у суспільстві, а не формального законодавства і прийняття рішень на державному та місцевому рівнях в інтересах лише невеликої групи людей, пов'язаних дружніми або родинними стосунками. Інертність переважної більшості суспільства, яке живе за подвійними стандартами, зберігає низьку резистентність до корупції, бо корупційні відносини перетворилися в соціальну норму і сприймаються не як аномалія, а як норма життя.

Згідно з нещодавнім соціологічним опитуванням «Корупція в Україні 2020: розуміння, сприйняття, поширеність», яке проводилося за фінансової підтримки Антикорупційної ініціативи Європейського Союзу в Україні (EUACI), населення вважає корупцію другою за значущістю проблемою (69,0 %) після військових дій у Донецькій і Луганській областях (72,7 %) [29]. Відповідно до індексу сприйняття корупції у 2020 р., який щорічно розраховує Transparency International, Україна посіла 117-те місце із 180 [30]. Примітним у цьому відношенні є те, що відповідно до Указу Президента України «Про Стратегію сталого розвитку “Україна – 2020”» одним з індикаторів реалізації цієї Стратегії вважалося включення України до 50 кращих країн світу за вказаним показником. Такий результат свідчить не лише про надповільний прогрес у даному напрямі, а й про необхідність підвищення ефективності антикорупційних заходів на державному рівні. Фактична відсутність державного контролю і недосконалість законодавства в умовах значної деформації цивільної та правової свідомості населення вплинули на поступальне й інтенсивне зростання числа і видів корупційних правопорушень. Це призвело до витіснення держави як імперативного суб'єкта влади та дало можливість посадовцям з усіх інститутів державного управління використовувати своє службове становище в особистих корисливих цілях.

Ураховуючи важливість застосування ефективних інструментів для подолання корупції у сфері публічної влади, вважаємо за доцільне окреслити правові й організаційні засади запобігання корупції в органах державної влади і місцевого самоврядування та доцільні напрями їхнього удосконалення.

Однією з найголовніших *правових засад* запобігання корупції у сфері публічного управління є верховенство права, що спрямоване на панування в суспільстві правопорядку та недопущення зловживання службовими і посадовими особами наданими їм правами та повноваженнями. Складовою цього

положення є принцип законності, зміст якого закріплений у ч. 2 ст. 19 Конституції України: «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [31]. Тому вихід за межі наданих повноважень визнається як корупційний прояв. Дотримання чинного *законодавства*, у тому числі *антикорупційного*, має бути для посадовців із будь-яких органів влади беззаперечним. До нього належать ряд нормативно-правових актів, серед яких закони України «Про запобігання корупції», «Про очищення влади», «Про Національне антикорупційне бюро України», а також окремі норми Кримінального кодексу України і Кодексу України про адміністративні правопорушення та ін. Окремим актом, який визначає засади державної антикорупційної політики в Україні, є Антикорупційна стратегія, яка наразі перебуває на розгляді Верховної Ради України та затвердження якої має важливе значення для формування чіткого вектора діяльності держави в даному напрямі. У вищезгаданих нормативно-правових актах міститься чимало вимог до службових і посадових осіб органів державної влади й органів місцевого самоврядування, які стосуються запобігання та протидії корупції.

На особливу увагу заслуговує передбачений Законом України «Про запобігання корупції» обов'язок осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, подавати щорічні *e-декларації*, у яких відображається їхній майновий стан. Вітчизняне законодавство в підході до публічного доступу до інформації про майновий стан і доходи, а отже, про відповідність вимогам доброчесності тощо, що викладена в деклараціях посадовців, і до типів покарань за недостовірне декларування багато в чому збігається із закордонним, переважно з європейським.

В Україні діють такі реєстри, як Єдиний державний *реєстр* декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, Єдиний державний реєстр звітності політичних партій (Реєстр POLITDATA) та Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення. Контроль за поданими деклараціями здійснює Національне агентство з питань запобігання корупції, яке забезпечує перевірку декларацій на достовірність і точність задекларованих активів та відомостей. Так, у 2021 р. Національне агентство провело близько трьохсот повних перевірок декларацій, у 52 з яких було виявлено ознаки адміністративних правопорушень (ч. 4 ст. 172⁶ Кодексу України про адміністративні правопорушення – подання завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування), а у 12 деклараціях – ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366² Кримінального кодексу України (декла-

рування недостовірної інформації) [32]. Важливу роль у справі запобігання та протидії корупції відіграє організаційна підтримка західних партнерів – насамперед Групи держав проти корупції (GRECO), Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Антикорупційної ініціативи ЄС в Україні та ін.

Контроль за фінансовим станом осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, з одного боку, дисциплінує декларантів, а з іншого – покращує ефективність роботи Національного агентства з питань запобігання корупції щодо перевірок декларацій посадовців. Таким чином, уведену практику відкритого звітування високопосадовців перед народом про свої статки й отримані доходи можна вважати одним із найважливіших антикорупційних механізмів. При цьому мірилом такої ефективності виступатиме притягнення до юридичної відповідальності в разі невідповідності задекларованих статків законним заробіткам державних службовців. Тільки в такому разі даний механізм буде дієвим і відіграватиме превентивну роль для корупційних правопорушень [28, с. 198–199].

На жаль, низькі темпи перевірки декларацій і фактична відсутність відповідальності чиновників, які не можуть пояснити, звідки в них статки, що не відповідають заробіткам навіть усієї їхньої родини, нівелює довіру до антикорупційних органів із боку українського суспільства та європейських експертів. За думкою скептично налаштованої частини населення, декларанти розкривають лише те майно, яке, як їм здається, можна перевірити, або ж вважають процедуру е-декларування суто формальністю, а тому декларують мінімальну кількість майна [33]. Проте практику звітування високопосадовців перед народом щодо отриманих доходів можна вважати одним із важливих правових антикорупційних механізмів, що відіграє превентивну роль та є дієвим інструментом викриття осіб, залучених до правопорушень у владі.

Нещодавно в Україні було запроваджено ще один правовий механізм протидії корупції – *інститут викривачів* – ефективний засіб розкриття фактів вчинення корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень. Цей інститут – своєрідний запобіжник, який має не допускати виникнення та поширення корупції в суспільстві, широко використовується в багатьох країнах світу та слугує однією з гарантій формування свідомої громадянської позиції та нульової толерантності соціуму до корупції. Але в Україні даний інститут існує хіба що у вигляді Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про запобігання корупції” щодо викривачів корупції» [34]. Держава не сприяє формуванню в населення активної громадянської позиції, спрямованої на несприйняття будь-яких корупційних проявів і чітко визначеного негативного ставлення в суспільстві до осіб, винних у вчиненні корупційних дій, що завдають шкоди або містять загрозу суспільним інтересам. Громадяни мало

вірять у те, що можуть насправді впливати на стан корупції та безпечно для себе і своїх близьких повідомляти про корупційні дії чиновників до антикорупційних органів. Одним із прикладів потенційних загроз для викривачів став випадок зі звільненням із посади директора із запобігання і протидії корупції ДП «НАЕК “Енергоатом”» О. В. Поліщука, який повідомив про ймовірні випадки порушення Закону України «Про запобігання корупції» президентом даного підприємства. У ході судового розгляду за даним фактом було встановлено, що звільнення викривача відбулося з порушенням вимог абз. 1 ч. 1 ст. 53⁴ Закону України «Про запобігання корупції», оскільки, зважаючи на наданий йому імунітет, до нього були застосовані заходи, які хоч і носять ознаки формально правомірних, водночас мають явно вибірковий характер, адже в подібних ситуаціях з іншими працівниками вони були застосовані виключно до викривача [35].

Крім того, суспільне ставлення до викривачів корупції є переважно негативним, що пов’язано серед іншого з народною пам’яттю про так званих стукачів або донощиків у радянські часи, з якими частина суспільства отожднює викривачів. До речі, навіть окремі вчені, що займаються антикорупційною проблематикою, висловлюють сумніви щодо життєздатності такого антикорупційного інструменту, як викривач, аргументуючи свої позиції складністю доведення факту надання чи одержання неправомірної вигоди і тим більше виплати викривачу винагороди. Для ефективного функціонування інституту викривачів у нашій країні необхідно змінити ставлення до них через формування антикорупційної культури всього суспільства, покращувати механізм державного захисту осіб, які надають допомогу в запобіганні та протидії корупції (викривачів), активізувати професійну роботу співробітників *антикорупційних органів* і налагодити їхню взаємодію із суспільством.

Реалізацію та забезпечення всіх цих нормативних вимог здійснюють спеціально діючі органи, які наділені відповідною сукупністю повноважень у сфері протидії корупції. До них належать такі органи, як Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Вищий антикорупційний суд, Національне агентство з питань запобігання корупції тощо. Цей комплекс органів покликаний удосконалити протидію та запобігання корупції, про що свідчить значна увага західноєвропейських партнерів України до ефективності їхньої діяльності. Так, зокрема, за даними Національного агентства з питань запобігання корупції станом на 2018 р., кількість кримінальних правопорушень, кримінальні провадження за якими закінчені розслідуванням, у тому числі стосовно посадових і службових осіб органів державної влади і місцевого самоврядування, становила 3,67 тис., а кількість протоколів про корупційні правопорушення, направлених до суду, – 5,84 тис. [36, с. 116, 126].

Однак діяльність цілої низки уповноважених державою органів щодо протидії корупції в Україні не дає кардинальних змін у виявленні, розслідуванні та притягненні до відповідальності винних у корупційних злочинах осіб, що суттєво не впливає на обмеження можливостей для цього злочинного явища [37, с. 81]. Наприклад, згідно з результатами діяльності правоохоронних органів кількість кримінальних правопорушень, за якими провадження були направлені до суду з обвинувальним актом у 2018 р., складала 1,37 тис. (18,1 % від облікованих кримінальних правопорушень), у 2019 р. – 1,35 тис. (16,2 %), а у 2020 р. – 1,47 тис. (18,5 %) [38, с. 359]. Як бачимо, три роки поспіль немає суттєвої різниці.

Ефективність діяльності антикорупційних органів відображається також у судовій практиці Вищого антикорупційного суду, який протягом 2021 р. виніс понад десять обвинувальних вироків. Згідно з відомостями Єдиного державного реєстру судових рішень вони стосувалися вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 364 Кримінального кодексу України (зловживання владою або службовим становищем), ст. 368 (прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою), ст. 369 (пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі) та ст. 369² (зловживання впливом) [39].

Створений за ініціативою антикорупційних активістів при підтримці міжнародних організацій і фінансових установ (ЄС, Ради Європи, Європейського управління з питань запобігання зловживанням і шахрайству, Європейського банку реконструкції та розвитку, Організації економічного співробітництва та розвитку, Міжнародного валютного фонду, Світового банку та інших донорів) ВАКС зіткнувся з певними викликами юридичного та практичного характеру, які заважають йому ефективно вирішувати проблеми, пов'язані з корупцією в Україні.

Важливе значення для протидії корупції має вимога до посадових осіб з органів публічної влади про дотримання *принципу доброчесності*, який передбачає захист публічних інтересів і відмову від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих посадовцю повноважень. Доброчесність, яка має бути морально-етичною складовою його діяльності, визначає межу та спосіб поведінки, що базується на принципах доброго відношення до громадян і чесності у способі власного життя, виконанні своїх обов'язків і розпорядженні державними ресурсами [40]. Виховання доброчесності держслужбовців має здійснюватися у відповідності до високих і чітких стандартів ділової поведінки посадовців, в умовах прозорості та підзвітності суб'єктів органів публічної влади відповідно до вітчизняних і міжнародних норм, заохочення їхнього виконання, а також практики при постійному моніторингу з боку відповідних контролюючих органів і громадському контролю та засто-

суванні дисциплінарної відповідальності за їхнє недотримання. Зміцнення добросовісності посадових осіб з усіх інститутів влади буде сприяти зниженню корупції у сфері публічного управління та поверне довіру громадян до влади, тому такі вимоги є цілком виправданими.

Безумовно, тільки правових механізмів запобігання корупції у сфері публічного управління недостатньо. На нашу думку, одним з дієвих практичних шляхів боротьби із цим соціально небезпечним злочинним явищем буде включення до комплексу антикорупційних заходів у сфері публічного управління організаційного інструментарію.

Однією з ключових *організаційних засад* запобігання корупції у сфері публічного управління наразі є залученість громадянського суспільства до процесів протидії корупційним проявам. В Україні діє відносно велика кількість громадських організацій та ініціатив, які займаються моніторингом способу життя державних службовців, розкриттям корупційних схем та операцій, до яких вдаються в органах публічної влади, і загалом громадським контролем за станом діяльності органів держави та місцевого самоврядування. До таких *громадських організацій* відносять Transparency International Ukraine, Центр протидії корупції, ГО «Стоп корупції», ГО «Антикорупційний штаб», ГО «Антикорупційна ініціатива» та ін. Роль громадянського суспільства у сфері протидії корупції зазвичай недооцінюється, хоча його інститути виконують велику кількість функцій у цьому напрямі: не обмежуючись лише систематичною участю у форсуванні прийняття ключових антикорупційних нормативних актів, проведенням просвітницької діяльності серед населення, громадські організації також здатні продукувати нові антикорупційні ідеї, висувати нових громадських лідерів, спроможних пробуджувати свідомість населення, формувати нетерпимість до корупції, оприлюднюючи факти її існування та здійснюючи громадський контроль за розслідуванням корупційних правопорушень і т. д. [21, с. 54].

Представники громадськості намагаються брати активну участь у контролі за діяльністю органів публічної влади, у тому числі й за забезпеченням прозорості конкурсів на посади в органи державної влади і місцевого самоврядування у складі рад громадського контролю при органах державної влади, Громадської ради добросовісності тощо. Контроль за дотриманням антикорупційного законодавства в структурних підрозділах органів держави і місцевого самоврядування здійснюють уповноважені особи з питань запобігання корупції. При цьому більшість громадських організацій, які існують у сфері виявлення та викриття корупційних проявів в українському суспільстві, не взаємодіють між собою, значна їхня кількість утворена спеціально для боротьби з опонентами та конкурентами тих осіб, які їх створили і спонсорують [41, с. 57], і не має достатньої підтримки з боку переважної більшості населення.

Потужним інструментом у боротьбі та запобіганні корупції залишаються незалежні засоби масової інформації або *медіа*, які надають аудиторії інформацію щодо проведення журналістських розслідувань стосовно фактів корупції у сфері публічного управління, повідомляють правоохоронні органи про такі факти з передачею останнім усіх матеріалів розслідування для можливості відкриття кримінального провадження. Тільки незалежні ЗМІ можуть впливати на рівень корупції в країні. Оскільки найпопулярніші українські ЗМІ утримують крупні бізнесмени й олігархи для здійснення свого впливу на суспільство, остільки тема корупції належить до табуйованих і може підніматися тільки в умовах загострення міжкланової боротьби представників різних політичних сил. При цьому навіть обмеженої інформації, та ще і з коментарями фахівців щодо запобігання корупції в публічному секторі, буває достатньо для впливу на суспільні настрої та формування громадської думки щодо непримиренності до корупції як злочинного явища.

Ще однією організаційною засадою запобігання корупції у сфері публічного управління є *антикорупційна просвіта*, головною метою якої є формування «нульової» толерантності до всіх проявів корупції в суспільстві. Для цього необхідно організувати комплекс заходів з інформування громадськості щодо корупції як негативного суспільного явища з метою підвищення обізнаності населення та формування ціннісних життєвих орієнтирів, не сумісних з участю у корупційних практиках, усвідомлення руйнівних для особи і суспільства наслідків корупції та переформатування дуалістичного ставлення громадян до цього деструктивного явища в бік домінування таких цінностей, як чесність, гідність і взаємодопомога. Населення треба навчити протидіяти проявам корупції в повсякденному житті. Заходи й інструменти антикорупційного навчання можуть бути різними, проте щоб вони були ефективними, таке навчання має бути безперервним, що сприятиме зміні ставлення суспільства до корупції та підняттю рівня антикорупційної культури громадян України.

Для зниження рівня корупції у сфері публічного управління і послаблення її руйнівного впливу на соціально-політичні та економічні процеси в Українській державі потрібна сукупність заходів, серед яких: 1) адаптація державної служби України до рекомендацій і стандартів держав – членів ЄС; 2) удосконалення системи боротьби з корупцією з тим, щоб вчинення корупційних діянь тягнуло за собою неминучу відповідальність винних осіб; 3) введення чіткого нормативного визначення процесу прийняття управлінських рішень; 4) уніфікація нормативно-правових актів у сфері державної служби України; 5) створення належних умов для взаємодії органів державної влади й інститутів громадянського суспільства; 6) забезпечення прозорості видатків із бюджетів усіх рівнів [26, с. 123] тощо. Отже, органи державної влади та місцевого самоврядування мають діяти *на підставі чіткого і зрозумілого законодавства як відкриті, незалежні та сильні інституції*.

Висновки. Ураховуючи значну інституціоналізацію корупції як у соціальній сфері, так і у сфері публічного управління України, видається виправданим великий попит на пошук нових та оптимізацію існуючих механізмів протидії цьому деструктивному явищу. Ми переконані в тому, що спектр правових та організаційних засад протидії корупції в Україні є досить широким, проте ці засади здебільшого мають структурні або функціональні недоліки, які стримують прогрес у даному напрямі. Міжкланова боротьба, перешкодження ефективному функціонуванню антикорупційних органів із боку зацікавлених осіб, низька ефективність окремих інститутів протидії корупції, звикання до корупції та відсутність правової культури населення – це одні з основних факторів, які стоять на заваді успішній боротьбі з корупцією на даному етапі. Тож, з метою подолання цих та інших викликів постає нагальна необхідність, по-перше, у всебічному сприянні й забезпеченні дії верховенства права в Україні з тим, щоб діяльність посадовців органів публічної влади ґрунтувалася виключно на принципі законності та не виходила за межі наданих їм повноважень. По-друге, необхідним є удосконалення антикорупційних норм із метою недопущення прогалин та уникнення юридичної відповідальності за вчинення корупційних діянь, забезпечення прозорості всіх управлінських процесів, а також прозорого використання і розпорядження бюджетними коштами, дотримання засад відкритості й доступності інформації про діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування та гарантування ефективної взаємодії між органами публічної влади й організаціями громадянського суспільства, *справедливої системи правосуддя*. Отже, імплементація всіх антикорупційних заходів повинна переслідувати мету – зробити корупційні діяння ризикованими та не вигідними як для посадових і службових осіб органів публічної влади, так і для звичайних громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Публічне управління : термінол. слов. / уклад.: В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петрос та ін. ; за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петрос. Київ : НАДУ, 2018. 224 с.
2. Мартинов Д. Ю., Обушна Н. І. Феномен корупції в системі публічного управління: теоретичні аспекти наукового дискурсу. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 8. DOI: 10.32702/2307-2156-2020.8.100. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1720> (дата звернення: 28.08.2021).
3. Сахань О. М. Корупція в сучасній Україні як джерело деструктивності влади. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. Харків : Право, 2015. № 4 (27). С. 112–129.

4. Швидкий Я. Ю. Проблеми реалізації інституційного механізму протидії корупції на сучасному етапі формування національної безпеки. *Публічне управління та адміністрування в Україні. Секція 4 : Державне управління у сфері державної безпеки та охорони громадського порядку*. 2020. Вип. 15. С. 122–125. URL: <http://www.pag-journal.iei.od.ua/archives/2020/15–2020/26.pdf> (дата звернення: 28.08.2021).
5. Армаш Н. Політична корупція – феномен сучасного державного управління. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка. Серія «Право»*. 2017. Вип. 2. С. 12–17.
6. Базалук О. О. Корупція в Україні: ментальність правителів і доля народу. *Геофілософія України*. Київ : МФКО, 2016. 253 с.
7. Вдовиченко С. В. Сутність корупції, її принципи і властивості (філософський контекст). *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. Вип. 9. С. 15–19.
8. Корупція як цивілізаційний феномен: причини та шляхи подолання : монографія / [Ю. М. Бисага та ін.] ; Держ. ВНЗ «Ужгород. нац. ун-т». Ужгород : Гельветика, 2016. 199 с.
9. Лозинський О. Психологія політичної корупції : монографія. Вид. 2-ге, допов. Львів : Сполом, 2017. 368 с.
10. Мельник М. І. Корупція – корозія влади: соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії : монографія. Київ : Юрид. думка, 2004. 400 с.
11. Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії : монографія. Київ : КНТ, 2008. 368 с.
12. Пархоменко-Куцевіл О. Теоретико-методологічні підходи до класифікації корупційних відносин в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 138–142.
13. Побережний В. В. Сутність та причини корупції в системі органів державної влади. *Державне управління: теорія та практика*. 2010. № 2. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10pvvodv.pdf> (дата звернення: 28.08.2021).
14. Campbell L., Lord N. Corruption in commercial enterprise: law, theory, and practice. Abingdon, Oxon ; New York, NY : Routledge, 2018. xi, 293 p.
15. Foster J. E., Horowitz A. W., Mendez F. An Axiomatic Approach to the Measurement of Corruption: Theory and Application. *The World Bank Economic Review*. 2012. № 2. P. 217–235.
16. Friedrich C. J. Corruption Concepts in Historical Perspective. *Political Corruption: Concepts & Contexts* / Edited by A. J. Heidenheimer, M. Johnston. Third Edition. New Jersey : New Brunswick, 2002. P. 15–24.
17. Kerusauskaite I. Anti-corruption in international development. Abingdon, Oxon ; New York, NY : Routledge, 2018. 223 p.
18. Rose-Ackerman S., Palifka B. J. Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform. Second edition. New York, NY : Cambridge University Press, 2016. xxii, 618 p.

19. Stevanovic A. Lobbying and Corruption: Comparative Legal Analysis of Two Notions. *Journal of Eastern-European Criminal Law*. 2019. No. 1. P. 110–119.
20. Бабенко К. А., Лазаренко С. Ж. Організаційно-правові аспекти протидії корупційним діянням. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 4. С. 109–113. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/4_2015/23.pdf (дата звернення: 28.08.2021).
21. Бухтіарова А. Г., Купка Ю. М. Аналіз міжнародного досвіду боротьби з корупцією. *Інноваційна економіка*. 2018. № 3–4. С. 184–188.
22. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування : монографія / В. В. Василевич, Т. Е. Василевська, В. Ф. Нестерович та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка і В. Л. Федоренка. Київ : Ліра-К, 2016. 524 с.
23. Корнієнко М. В., Тertiшник В. М. Протидія корупції: стратегія та практика. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 152. С. 87–101.
24. Молдован Е. С. Напрями запобігання та протидії корупції на державній службі: морально-ідеологічний аспект. *Державне управління: теорія та практика*. 2010. № 2. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10mesmia.pdf> (дата звернення: 28.08.2021).
25. Новак А. М. Феномен корупції в системі публічного управління: сучасний зміст та методологічні засади дослідження. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2018. № 1 (19). URL: [http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2018-01\(19\)/5.pdf](http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2018-01(19)/5.pdf) (дата звернення: 28.08.2021).
26. Скобіна І. І., Дубич К. В. Організаційно-правові засади запобігання корупції в державному управлінні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 8. С. 120–126. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/8_2021/21.pdf (дата звернення: 28.08.2021).
27. Трепак В. М. Протидія корупції в Україні: теоретико-прикладні проблеми : монографія. Львів : Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка. 2020. 444 с.
28. Sakhan O. M. Peculiarities of corruption combating in authorities of Ukraine in conditions of modern socio-political realities. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Політологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін.* Харків : Право, 2020. № 2 (45). С. 193–208.
29. Корупція в Україні 2020: розуміння, сприйняття, поширеність : презентація результатів дослідж. / Нац. агентство з питань запобігання корупції. Київ, 2020. URL: <https://euaci.eu/ua/news/prezentaciya-doslidzhennya-korupciya-v-ua-2020> (дата звернення: 28.08.2021).
30. Індекс сприйняття корупції – 2020 / Transparency International Ukraine. URL: <http://cpi.ti-ukraine.org/#/> (дата звернення: 28.08.2021).
31. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 28.08.2021).
32. НАЗК завершило повні перевірки 294 декларацій посадовців: у 64 деклараціях виявлено ознаки порушень / Нац. агентство з питань запобігання корупції. 2021. 31 лип. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-zavershylo-povni-perevirky-294-deklaratsij-posadovtsiv-u-64-deklaratsiyah-vyuvavleno-oznaky-porushen/> (дата звернення: 28.08.2021).

33. Блерта Чела. Чи є е-декларування панацеєю від корупції. *Новое Время: Бізнес*. 2018. 27 серп. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/chi-ye-e-deklaruvannya-panaseyeyu-vid-koгurciji-2490661.html> (дата звернення: 28.08.2021).
34. Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо викривачів корупції : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 50. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-20#Text> (дата звернення: 28.08.2021).
35. Рішення від 08.07.2021 року № 761/8294/21 Шевченківського районного суду м. Києва. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98449361> (дата звернення: 28.08.2021).
36. Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2018 році. 2019. 208 с. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/Natsdorovid-2018.pdf> (дата звернення: 28.08.2021).
37. Сахань О. М. Корупція як проблема на шляху України до вступу в Європейський Союз. *Україна і ЄС: політико-правові перспективи інтеграції* : зб. матеріалів XXXIII Харків. політ. читань (м. Харків, 24 квіт. 2020 р.). Харків : Право, 2020. С. 78–82.
38. Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2020 році : проект / Нац. агентство з питань запобігання корупції. 483 с. URL: <https://cutt.ly/AmLiPIQ> (дата звернення: 28.08.2021).
39. Єдиний державний реєстр судових рішень. 2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Page/2> (дата звернення: 28.08.2021).
40. Добросовісність та запобігання корупції / Нац. агентство України з питань державної служби (НАДС). 2021. URL: <https://nads.gov.ua/dobrochestnist-ta-zapobigannya-koгurciji> (дата звернення: 28.08.2021).
41. Гордійчук М. В. Причини, які породжують корупційні прояви в Україні. *Правові системи* : наук.-практ. електрон. журн. 2018. № 3. С. 54–62. URL: <https://cutt.ly/tkHty> (дата звернення: 28.08.2021).

REFERENCES

1. Kuymbida, V. S., Bilyns'ka, M. M., Petroye, O. M. (2018). *Publichne upravlinnya: terminol. slov* [Public administration: Dictionary of terms]. Kyiv: NADU. [in Ukrainian].
2. Martynov, D. Yu., Obushna, N. I. (2020). Fenomen koruptsiyi v systemi publichnoho upravlinnya: teoretychni aspekty naukovoho dyskursu [The phenomenon of corruption in the system of public administration: theoretical aspects of scientific discourse]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*. 2020. 8, DOI: 10.32702/2307-2156-2020.8.100. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1720> [in Ukrainian].
3. Sakhan', O. M. (2015). Koruptsiya v suchasniy Ukrayini yak dzherelo destruktivnosti vlady [Corruption in modern Ukraine as a source of destructive power]. *Visnyk*

- Natsional'noho universytetu «Yurydychna akademiya Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. *Seriya: Filozofiya, filozofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya*, 4(27), 112–129. [in Ukrainian].
4. Shvydkyy, Ya. Yu. (2020). Problemy realizatsiyi instytutsiynoho mekhanizmu protydyi koruptsiyi na suchasnomu etapi formuvannya natsional'noyi bezpeky [Problems of realization of the institutional mechanism of counteraction to corruption at the present stage of formation of national security]. *Publichne upravlinnya ta administruvannya v Ukraini. Sektsiya 4. Derzhavne upravlinnya u sferi derzhavnoyi bezpeky ta okhorony hromads'koho porjadku*. 15, 122–125. Retrieved from: <http://www.pag-journal.iei.od.ua/archives/2020/15–2020/26.pdf> [in Ukrainian].
 5. Armash, N. (2017). Politychna koruptsiya – fenomen suchasnoho derzhavnogo upravlinnya [Political Corruption – the Phenomenon of Successful Sovereign Governance]. *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu im. Volodymyra Vynnychenka. Seriya «Pravo»*, 2, 12–17 [in Ukrainian].
 6. Bazaluk, O. O. (2016). *Koruptsiya v Ukraini: mental'nist' pravyteliv i dolya narodu. Heofilozofiya Ukrainy* [Corruption in Ukraine: the mentality of rulers and the fate of the people. Geophilosophy of Ukraine]. Kyiv: MFKO [in Ukrainian].
 7. Vdovychenko, Ye. V. (2016). Sutnist' koruptsiyi, yiyi pryntsyipy i vlastyvoli (filozofs'kyy kontekst) [The essence of corruption, its principles and properties (philosophical context)]. *Aktual'ni problemy filozofiyi ta sotsiolohiyi*, 9, 15–19. [in Ukrainian].
 8. Bysaha, Yu. M., et al. (2016). *Koruptsiya yak tsyvilizatsiynyy fenomen: prychny ta shlyakhy podolannya: monohrafiya* [Corruption as a civilizational phenomenon: causes and ways to overcome: a monograph] / Derzh. VNZ Uzhhorod. nats. un-t. Uzhhorod: Hel'vetyka [in Ukrainian].
 9. Lozyns'kyy, O. (2017). *Psykhologiya politychnoyi koruptsiyi: monohrafiya*. [Psychology of political corruption: monograph]. Vyd. 2-he, dopovn. L'viv: Spolom [in Ukrainian].
 10. Mel'nyk, M. I. (2004). *Koruptsiya – koroziya vlady: sotsial'na sutnist', tendentsiyi ta naslidky, zakhody protydyi: monohrafiya* [Corruption – corrosion of power: social essence, tendencies and consequences, countermeasures: monograph]. Kyiv: Yurydychna dumka [in Ukrainian].
 11. Nemerzhys'kyy, Yt. V. (2008). *Koruptsiya v Ukraini: prychny, naslidky, mekhanizmy protydyi: monohrafiya* [Corruption in Ukraine: causes, consequences, mechanisms of counteraction: monograph]. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
 12. Parkhomenko-Kutsevil, O. (2018). Teoretyko-metodolohichni pidkhody do klasyfikatsiyi koruptsiynykh vidnosyn v Ukraini [Theoretical and methodological approaches to the classification of corruption in Ukraine]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 9, 138–142 [in Ukrainian].
 13. Poberezhnyy, V. V. (2010). Sutnist' ta prychny koruptsiyi v systemi orhaniv derzhavnoyi vlady [The essence and causes of corruption in the system of public authorities]. *Public administration: theory and practice*, 2. Retrieved from: <http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10pvvodv.pdf> [in Ukrainian].

14. Campbell, L., Lord, N. (2018). *Corruption in commercial enterprise: law, theory, and practice*. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge.
15. Foster, J. E., Horowitz, A. W. & Mendez, F. (2012). An Axiomatic Approach to the Measurement of Corruption: Theory and Application. *The World Bank Economic Review*, 2, 217–235.
16. Friedrich, C. J. (2002). Corruption Concepts in Historical Perspective. *Political Corruption: Concepts & Contexts* (Pp. 15–24) / Edited by A. J Heidenheimer, M. Johnston. Third Edition. New Jersey: New Brunswick.
17. Kerusauskaite, I. (2018). *Anti-corruption in international development*. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge.
18. Rose-Ackerman, S., Palifka, B. J. (2016). *Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform*. New York, NY: Cambridge University Press.
19. Stevanovic, A. (2019). Lobbying and Corruption: Comparative Legal Analysis of Two Notions. *Journal of Eastern-European Criminal Law*, 1, 110–119.
20. Babenko, K. A., Lazarenko, S. Zh. (2015). Orhanizatsiyno-pravovi aspekty protydiy koruptsiynym diyannym. [Organizational and legal aspects of combating corruption]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 4, 109–113. Retrieved from: http://www.investplan.com.ua/pdf/4_2015/23.pdf [in Ukrainian].
21. Bukhtiarova, A. H., Kupka, Yu. M. (2018). Analysis of international experience in combating corruption [Analysis of international experience in combating corruption]. *Innovatsijna ekonomika*, 3–4, 184–188 [in Ukrainian].
22. Vasylevych, V. V., Vasylevska, T. E., Nesterovych, V. F., et al. (2016). *Derzhavna antykorupciyna polityka i zapobigannja ta protydija korupciji na publichnij sluzhbi v organah derzhavnoji vlady i organah misceвого samovrjaduvannja: monohrafiya* [State anti-corruption policy and prevention and counteraction of corruption in the public service in public authorities and local governments: a monograph] / Ju. V. Kovbasjuk, V. L. Fedorenko (Eds.). Kyiv: Vydavnytvo Lira-K [in Ukrainian].
23. Kornienko, M. V., Tertyshnyk, V. M. (2021). Protydiia koruptsii: stratehiia ta praktyka [Anti-corruption: strategy and practice]. *Problemy zakonnosti*, 152, 87–101 [in Ukrainian].
24. Moldovan, E. S. (2010). Napryamy zapobihannya ta protydiy koruptsiyi na derzhavni sluzhbi: moral'no-ideolohichnyy aspekt [Directions for preventing and combating corruption in the civil service: moral and ideological aspect]. *Public administration: theory and practice*, 2. Retrieved from: <http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10mesmia.pdf> [in Ukrainian].
25. Novak, A. M. (2018). Fenomen koruptsiyi v systemi publichnoho upravlinnya: suchasnyy zmist ta metodolohichni zasady doslidzhennya [Phenomenon of corruption in the system of public administration: modern content and methodological principles of research]. *Publichne administruvannya: teoriya ta praktyka*, 1(19). Retrieved from: [http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2018-01\(19\)/5.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2018-01(19)/5.pdf) [in Ukrainian].

26. Skobina, I. I., Dubych, K. V. (2021). Orhanizatsiyno-pravovi zasady zapobihannya koruptsiyi v derzhavnomu upravlinni. [Organizational and legal bases of prevention of corruption in public administration]. *Investytsiyyi: praktyka ta dosvid*, 8, 120–126. Retrieved from: http://www.investplan.com.ua/pdf/8_2021/21.pdf [in Ukrainian].
27. Trepak, V. M. (2020). *Protydiya korupciji v Ukraini: teoretyko-prykladni problem: monohrafiya* [Anti-corruption in Ukraine: theoretical and applied problems: a monograph]. Lviv: Vydavnytstvo LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
28. Sakhan, O. M. (2020). Peculiarities of corruption combating in authorities of Ukraine in conditions of modern socio-political realities. *Bulletin of the Yaroslav the Wise National Law University. Series: Political Science*, 2(45), 193–208.
29. «Koruptsiya v Ukraini 2020: rozuminnya, spryynyattya, poshyrenist'» (2020). [Corruption in Ukraine 2020: understanding, perception, prevalence]. Prezentatsiya rezul'tativ doslidzhennya / Natsional'ne ahent-stvo z pytan' zapobihannya koruptsiyi. Kyiv. Retrieved from: <https://euaci.eu/ua/news/prezentaciya-doslidzhennya-korupciya-v-ua-2020> [in Ukrainian].
30. Indeks spryynyattya koruptsiyi – 2020. [Corruption Perceptions Index]. *Transparency International Ukraine*. Retrieved from: <http://cpi.ti-ukraine.org/#/> [in Ukrainian].
31. Constitution of Ukraine [Constitution of Ukraine] (1996). / Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 30, St. 141. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
32. NAZK zavershylo povni perevirky 294 deklaratsiy posadovtsiv: u 64 deklaratsiyakh vyyavleno oznaky porushen' [NAPC has completed full inspections of 294 declarations of officials: 64 declarations revealed signs of violations] (2021). / Natsional'ne ahent-stvo z pytan' zapobihannya koruptsiyi. Retrieved from: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-zavershylo-povni-perevirky-294-deklaratsij-posadovtsiv-u-64-deklaratsiyah-vyyavleno-oznaky-porushen/> [in Ukrainian].
33. Blair Chela. (2018). Is e-declaring a panacea for corruption? [Is e-declaration a panacea for corruption?]. *New Time: Business*. Retrieved from: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/chi-ye-e-deklaruvannya-panaceyeyu-vid-korupciji-2490661.html> [in Ukrainian].
34. Zakon Ukrainy Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrainy «Pro zapobihannya koruptsiyi» shchodo vykryvachiv koruptsiyi [Law of Ukraine On Amendments to the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption» Concerning Detectors of Corruption] (2019) / *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR)*, 50, st. 356. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-20#Text> [in Ukrainian].
35. Rishennya vid 08.07.2021 roku N 761/8294/21 Shevchenkivs'koho rayonnoho sudu m. Kyieva (2021). [Decision of 08.07.2021 N 761/8294/21 of the Shevchenkivsky District Court of Kyiv] / *Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98449361> [in Ukrainian].
36. Natsional'na dopovid' shchodo realizatsiyi zasad antykoruptsiynoyi polityky u 2018 rotsi. (2019). [National report on the implementation of anti-corruption policy in 2018].

- Retrieved from: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/Natsdopovid-2018.pdf> [in Ukrainian].
37. Sakhan', O. M. (2020). Koruptsiya yak problema na shlyakhu Ukrayiny do vstupu v Yevropeys'kyy Soyuz [Corruption as a problem on the way of Ukraine to join the European Union]. *Ukrayina i YES: polityko-pravovi perspektyvy intehratsiyi: zb. materialiv XXXIII Kharkiv. polit. chytan' (m. Kharkiv, 24 kvitnya 2020 r.)* (Pp. 78–82). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
 38. Natsional'na dopovid' shchodo realizatsiyi zasad antykoruptsiynoyi polityky u 2018 rotsi: proekt. (2020). [National report on the implementation of the principles of anti-corruption policy in 2018: project] / Natsional'ne ahent-stvo z pytan' zapobihannya koruptsiyi. Retrieved from: <https://cutt.ly/AmLiPIQ> [in Ukrainian].
 39. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen' (2021). [Unified state register of court decisions]. Vebsayt. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Page/2> [in Ukrainian].
 40. Dobrochesnist' ta zapobihannya koruptsiyi. (2021). [Integrity and Prevention of Corruption] / Natsional'ne ahent-stvo Ukrayiny z pytan' derzhavnoyi sluzhby (NADS), 2021. Retrieved from: <https://nads.gov.ua/dobrochestnist-ta-zapobigannya-korupciyi> [in Ukrainian].
 41. Hordiychuk, M. V. (2018). Prychyny, yaki porodzhuyut' koruptsiyni proyavy v Ukrayini [Causes that give rise to corruption in Ukraine]. *Pravovi systemy. Naukovo-praktychnyy elektronnyy zhurnal*, 3, 54–62. Retrieved from: <https://cuti.cc/tkHty> [in Ukrainian].

Сахань Елена Николаевна, кандидат социологических наук, доцент, доцент кафедры социологии и политологии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Морозов Ярослав Игоревич, студент, Институт прокуратуры и уголовной юстиции, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ПРАВОВЫЕ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ КОРРУПЦИИ В СФЕРЕ ПУБЛИЧНОГО УПРАВЛЕНИЯ УКРАИНЫ

Статья посвящена проблеме коррупции в сфере публичного управления в современной Украине. Рассмотрены основные причины существования коррупции в органах государственной власти и местного самоуправления, определены факторы институционализации коррупционных отношений и образования сети неформальных деструктивных институтов в органах власти. Указаны правовые и организационные основы предотвращения и противодействия коррупции в сфере государственного управления. Осуществлен поиск эффективных инструментов противодействия коррупции в органах власти.

Ключевые слова: *корупція, противодействие коррупции, антикоррупционное законодательство, е-декларации, принцип добродетели, институт обличителей.*

Sakhan Olena Mykolaivna, PhD in Sociology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Sociology and Political Science,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Morozov Yaroslav Ihorovych, student,
Criminal Justice and Prosecutor's Training Institute
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

LEGAL AND ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF PREVENTION OF CORRUPTION IN THE FIELD OF PUBLIC ADMINISTRATION OF UKRAINE

Problem setting. *Increased corruption at all levels of government has led to a significant minimization of the efficiency and performance of the entire system of political institutions, negatively affected the socio-economic well-being of the population, hampered the foundations of democracy, rule of law and civil society, created a real threat to Ukraine's national security. Therefore, the problem of preventing and combating corruption in the field of public administration is relevant and needs to be addressed immediately.*

Recent research and publications analysis *on the prevention and combating of corruption in public authorities and local government shows a significant interest of scientists (N. Armash, K. Babenko, Y. Bisaga, A. Horowitz, K. Dubich, L. Campbell, I. Kerusauskaite, M. Kornienko, V. Tertyshnyk, S. Lazarenko, N. Lord, M. Melnyk, F. Mendes, A. Novak, S. Rose-Ackerman, I. Skobina, A. Stevanovich, V. Trepak, J. E. Foster, I. Shvydkyi and many others) to improve mechanisms to combat corruption in Ukraine. However, despite numerous studies and effective proposals to overcome this destructive phenomenon in the public sector, this problem remains unresolved.*

Goal setting. *The purpose of this article is to find effective legal and organizational tools to combat corruption in public administration in the conditions of the modern development of the Ukrainian state.*

Paper main body. *During the years of independence, corruption has taken root at all levels of government and in many spheres of society, which was facilitated by political, economic, socio-psychological, organizational and managerial reasons. In addition, numerous forms of corruption were institutionalized into informal destructive institutions (nepotism, cronyism, patrimonialism, clientelism, favoritism, etc.), which led to the establishment of clan governance practices and leveling any prospects for state development.*

Based on the analysis of legal and organizational principles of preventing corruption in public authorities and local self-government, the authors propose a number of effective tools to combat corruption in the sphere of public administration, including, for example, high-ranking officials' reports on their wealth and income through e-declarations, the

institution of whistleblowers, control by anti-corruption bodies and public organizations over the wealth of those in power, the integrity of civil servants, anti-corruption activities of the media and anti-corruption education.

Conclusions of the research. *In order to optimize the current anti-corruption mechanisms, we consider it appropriate to take into account such factors as comprehensive rule of law and improvement of anti-corruption norms in order to prevent gaps and avoidance of legal liability for corruption, ensuring transparency of all management processes as well as transparent use and disposal of budget funds, adherence to the principles of openness and accessibility of information on the activities of public authorities and local self-government and ensuring effective interaction between public authorities and civil society organizations, a fair justice system, independent media and an active civil society.*

Keywords: *corruption, prevention of corruption, anti-corruption legislation, e-declarations, principle of integrity, institute of whistleblowers.*

СОЦІОЛОГІЯ

UDC 31:.(327.8+351+37.01)

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.51.242016>

Panfilov Oleksandr Yuriyovich, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Sociology and Political Science, Yaroslav Mudryi
National Law University, Kharkiv, Ukraine
e-mail: o.yu.panfilov@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-8997-0120

Savchenko Olga Oleksandrivna, PhD, Associate Professor,
Professor of the Foreign Languages Department,
Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Ukraine
e-mail: savolg106@gmail
ORCID ID: 0000-0003-0085-7189

US EDUCATIONAL FOREIGN POLICY AS A «SOFT POWER» FACTOR: RETROSPECTIVE ASPECT

The subject of the article is education as a component of US foreign policy that was used and still is as an efficient and influential factor in the development of society oriented to American values, viewpoints, and way of life. The goal of the article is to analyse the place and role of education in the US foreign policy strategy in the modern era, while the main objectives are to specify the strategic directions of using education as a «soft power» by the United States as well as identify specific mechanisms that enable achieving the most effective results in this direction. Within the study, all the above objectives are solved. In particular, the main results obtained include the following: the historical context of the US use of education as a «soft power» tool is studied, the strategic directions of using educational potential as a «soft power» are analysed, the areas where educational efforts

of the United States have always been concentrated are singled out. The US experience in the sphere of educational services export can be used to specify and theoretically substantiate the capabilities of Ukraine to advance its interests in the international arena using the educational opportunities our country can suggest to the world.

Keywords: *educational foreign policy, international educational programs, educational export, «soft power».*

Problem setting. Today, education is considered as one of the main resources and most effective tools of global world policy and is called «soft power» since it allows certain countries to implant their own orientations and political views among the population of other states [1, p. 87–88]. The USA has been using education for several decades to advance its influence in the world. This factor, along with military power, ensures the country's leadership in the world arena. The study deals with scientific works of foreign and domestic scholars who focus on education as «soft power», which plays a key role in the international relations affecting directly or indirectly the global policy being, according to the Italian philosopher A. Gramsci, an element of «cultural and ideological hegemony» [2]. A set of various general scientific methods and approaches are used to study the target phenomenon. In particular, the use of the systematic approach makes it possible to consider education as an element of the entire system used by the USA to advance their interests within the international arena; the historical-philosophical approach enable tracing the US experience in using education as a «soft power» in a historical perspective, starting from the early years after the end of World War II and especially during the Cold War; the use of the dialectical approach helps to specify the conditions and techniques that enable using education as a «soft power» tool; using the method of comparative analysis, the peculiarities of the US use of education within different periods and as compared to other countries that also show interest in this phenomenon.

Recent research and publications analysis. In recent years, the idea of «soft power» has become an issue of special interest and a number of domestic researchers focus their scientific articles and monographs on it, but they mainly view the phenomenon of «soft power» generally or as a factor public diplomacy, and pay only indirect attention to education as one of the most important and influential components of «soft power» [3–5]. The issues of educational expansion in its various aspects are quite thoroughly studied by many authors, among them are L. A. Belmonte, P. H. Coombs, M Cox, Ch. Frankel, J. S. Nye, N. V. Varghese and so on. But most foreign authors also do not single out education as an independent subject of research, and special studies on this topic are not numerous. There are very few works that separately consider and analyse the US policy in the field of education exports, although, in our opinion, the study of the US experience in this

area is the most interesting, because this country was one of the first in the twentieth century to use the opportunities provided by the educational environment to promote its interests at the international level.

Paper objective. Therefore, understanding the place and role of education in the US foreign policy strategy in the modern era is of great interest and significance, which is the *goal* of the given paper. The main *objectives* are to analyse the strategic directions of using education as a «soft power» by the United States as well as identify specific mechanisms that allow them to achieve the most effective results in this direction. As the article deals with scientific works of foreign and domestic scholars who focus on the issues of a foreign educational policy considered as a «soft power» of a state that exports its educational services, to study the target phenomenon, various general scientific methods and approaches are applied. In particular, the use of the historical-philosophical and concrete-historical methods make it possible to single out the specifics of foreign educational policy and track them retrospectively; the systematic and dialectical approaches enable identifying the social philosophical grounds that make it possible to provide the export of educational services being used as «soft power»; using the formal-logical method, possible transformations in the process of foreign educational policy is analysed.

Paper main body. After the end of the World War II, the United States began an unprecedented world cultural expansion, which appeared to be an effective instrument of the foreign policy of the American establishment. In 1990 the famous American political theorist and expert J. Nye formulated and later further developed the idea about the significance and efficiency of «soft power» [4; 5]. If J. Nye understands the aggregate political, economic and financial power as «hard power», then «soft power» is characterized by three main components: culture, political ideology and foreign policy. «Soft power», according to J. Nye, is the ability to get what you want not by violence or enforcement, but by winning over to your side. Today, the factor of culture as an integral part of «soft power» in world politics is acquiring a new meaning, its influence on global socio-economic processes and interstate relations is seriously increasing [6]. In this regard, states are beginning to pay more and more attention to their cultural policy, and the term «foreign cultural policy» is becoming more and more relevant, since the export, dissemination and popularization of national culture or, on the contrary, the rejection of foreign cultural expansion have become a very effective instrument of diplomacy and a rather effective means of struggling for the national interests of any state.

Foreign cultural policy, if successfully implemented, can serve as a very weighty auxiliary ideological tool that accompanies the implementation of the general foreign policy strategy of the state, creating a solid foundation that allows

the state not only to defend and promote its national interests in the world arena, but also directly influence various political, economic, social processes in the world. In this regard, it is difficult to overestimate the role of education, which, along with other public institutions, is becoming increasingly open for international cooperation. Moreover, due to the special role of knowledge in the post-industrial era, education is becoming one of the decisive elements of world politics and a factor in ensuring the national security of countries due to the spread of interdependence processes.

In the second half of the XIX century, international educational programs became part of international relations and public diplomacy, providing cultural, ideological and political interaction between nations. States that take an active position in the international arena have always used international educational programs in foreign policy to form a favourable image of the country abroad and increase influence in other states. European states – France and Great Britain – were among the first to use training programs for the elite of the countries of the Middle East and Central Asia as a tool to strengthen ties between the metropolis and the colonies.

It is interesting to study the foreign educational policy of the United States of America. Various educational and cultural programs that were and still are developed by the US Department of State through the offices of the Bureau of Educational and Cultural Affairs are widely known. These programs contribute to the national interests of the United States and demonstrate the effectiveness of the influence of their «soft power». Moreover, with the help of various educational and cultural programs, as well as foundations and non-governmental organizations, the United States has often got the opportunity to influence the internal situation in a particular state. The Fulbright Program is the largest US government-sponsored international education exchange program, founded in 1946 with the aim to foster cultural and academic ties improve mutual understanding between citizens of the United States and other countries. More than 400 ths Fulbrighters from over 155 countries have participated in the Fulbright Program since it began. 4,000 foreign students receive Fulbright scholarships each year [7]. The Open Society Foundations founded by business magnate G. Soros in mid 1980s are active nowadays in more than 120 countries around the world also shows commitment to higher education. Thus in 2020, they appropriated \$ 2.3 mln on scholarship programs in Europe, that is 3.6% of \$ 63.6 mln allocated on higher education issues around the world [8]. The Carnegie Endowment for International Peace founded in 1910 and which now has centres in Washington D. C., Moscow, Beirut, Beijing, Brussels, and New Delhi; the MacArthur Foundation founded in 1970 and that is now active in approximately 50 countries; The Rockefeller Foundation founded in 1913 and Ford Foundation founded in 1936 in one way or another take part in supporting non-

profit organizations in implementing education-focused programs and strategies in the area of higher education which needs, in their opinion, modernizing shift in the mindset of the people and in their value system.

Looking back at the history of the issue, it should be noted that late 1940s – late 1980s, known as the cold war period, is the time, when the USA concentrated special efforts towards the development of its foreign educational policy. In the 1930s-1950s the USA appeared as a leading state in terms of funding and distributing government educational programs through the world with the aim to create loyal foreign societies. During the period of ideological confrontation between the two models of the social development, the primary task was to constantly maintain and spread their own values, their own socio-political and economic way of life, to form loyal social and professional groups of people in foreign countries that would act as advocates of the pro-American orientation of their states, would promote the American model of political and economic development and behaviour in the international arena. One of the tools to spread any ideology is the education system, which is known to be the most effective way to direct a society to certain values, worldviews, ideology, lifestyle, and so on. The US government has actively used this educational function and initiated training programs for foreign citizens, and also programs to reform foreign educational systems, contributed to the spread of the values of American society. Thus, at the end of the XIX – beginning of XX centuries the United States began to create government training programs, for example, in 1900, 1,300 Cuban teachers were invited to Harvard University to study English, and in 1908, 2,000 Chinese students, who studied in American educational institutions, contributed to the improvement of the economic and political situation in China and Cuba [9].

The international educational efforts of the United States have always been concentrated in two areas: (a) government programs for training the intellectual elite and youth (academic programs), government officials, politicians, businessmen and specialists in various fields (technical programs), representatives of the armed forces (military programs) of other states; (b) reforming or developing education systems in other countries [10].

To implement international educational policy, the United States has created a large state mechanism for planning, implementation and evaluation in the educational sphere. The Department of State and the Bureau of Educational and Cultural Affairs created in 1961 have always been involved in the training of specialists, leaders of foreign political parties, civil servants, and so on, and played a leading role in the implementation of training programs in developing countries. The Department of Defence is in charge of international military training programs. The National Security Council directs the educational policy planning process.

New threats in the international arena such as testing the atomic bomb in 1949, the victory of the Communists in China in 1949 and, finally, the Korean War in 1950–53 became external factors that influenced the adoption of new political decisions in the field international educational policy. In 1950 the National Security Council presented «United States Objectives and Programs for National Security», better known as NSC 68, that can be considered as the main doctrine of US international educational policy, which involves using training programs to struggle competing ideologies and cultural values in the world (communism, fundamentalism, anti-globalism, terrorism) [11]. Most of the training programs are distributed in the regions and countries of Europe and the Middle East, and are priority in US foreign policy.

In the early 1950s, a form of teaching youth through summer schools was initiated. The US government created a system of intensive summer training for foreign youth who could take key positions in society in the future. Young people were oriented towards the United States through the creation of two educational and information centres in other countries. Such centres became especially popular in the countries of Latin America. For years the United States has established more than a hundred centres in these regions and made English the native language for most students [12].

American educational policy is developed on the basis of annual documents in which employees of information centres and US embassies analyse the political situation in the host country, assess the scale of educational activities and identify influential groups of society in the field of political decision-making or public opinion development. The educational policy plan is created for each country, which contributes to a thoughtful and effective selection of influential citizens to study in the United States. The concept of «target audiences» has always been taken into consideration: in the 1950s in American programs focused on educating the political elite of Western Europe due to the political necessity of resisting Soviet influence; in the 1960s, programs targeted young people in developing countries and Western Europe due to their ambiguous political activism and the rise of anti-Americanism; in the 1980s, the American government concentrated its efforts on attracting the elite from the countries of Western Europe, and since the collapse of the USSR, starting from middle 1990s the most of US efforts in this sphere are directed to «young democracies» – former USSR republics. Not only the social status of a potential participant in an educational project is taken into consideration, but their professional status, their role in decision-making in any field of activity, and their potential leadership qualities. The American government aspire introducing the state elite – government officials, legislators, publishers, journalists and reporters to the American way of life to demonstrate in practice the functioning of democratic institutions. Special training programs were created for these categories

in the field of party building, reforming parliaments and law-making procedures. Businessmen, managers and union members let into the laws of the American style of business management and possible ways of resolving conflict situations at work. For example, almost all the German Chancellors of the Cold War period, mayors of cities, 50% of the Bundestag, all rectors of universities in West Germany, and so on participated in training programs in the United States [9]. American experts have repeatedly noted the high efficiency of such programs, since a short-term stay in the United States and demonstration of the positive features of the American way of life create a positive attitude of the program participant to the activities of the United States in the international arena.

Potential program participants are grouped by the US government into three main categories: (a) representatives of the political elite (government officials, party leaders, businessmen, journalists and publishers); (b) teachers of higher educational institutions and schools; (c) students who have the potential to become part of the political elite in the future. Most often, the United States seek to support the already existing elites. The United States believe that the professional level of a foreign citizen, their place in the political establishment, values created in the course of their training will make a significant positive impact on the ideological orientation of the elite and society as a whole. So, in different countries, from 55 to 99% of the participants in American programs are representatives of the current elite or those citizens who can affect the decision-making process and public opinion in their states [9]. Accordingly, teachers and students who may become highly professional specialists in their field are the second and third in the selection system.

Particular attention was paid to military training programs for senior and junior officers. Such programs first appeared in the 1930s, when the US government actively funded training programs for representatives of the armed forces and various groups from Latin America. The authorized program of military training (International Military Education and Training Program) appeared in 1946, when, along with the program of academic exchanges between the United States and the Republic of the Philippines, a five-year training of military students in US universities was launched. The program had the specific goal of countering the incidence of social disorder in the Philippines by strengthening the internal armed forces. In March 1947, Greece and Turkey got the opportunity to send military students to study in the United States. In these countries, there were US military advisers who selected candidates for further training in the US [13].

In the early 1950s, US international educational programs turned into practice in the Cold War politics and the main participants in international military training programs included such countries as Greece, Turkey, Iran, Pakistan, Thailand, Taiwan, Korea, Yugoslavia, and so on [14, p. 214–215, 226]. Israel traditionally

participated in military training programs, and after the invasion of Afghanistan in 1979, Lebanon, Oman, Jordan, and Yemen became participants in military training programs in the United States. During the entire period of the Cold War, the United States trained more than 500 ths representatives of foreign armies [15].

In general, during the Cold War years, 600–700 thousand foreign citizens participated in government programs of the State Department plus specialists in various spheres who were trained through the US Agency for International Development and military specialists, whose training was under the Pentagon. According to the data provided by the US State Department, about 200 program graduates were heads of state, and other 600 were government members, representatives of the parliament and various ministries. The largest number of the political elite, who studied in the United States during the 1950s and late 1980s, were from such countries as South Korea, Argentina, Chile, Germany, Great Britain, Israel, Japan [15].

As noted above, there is another direction of educational expansion which involves reforming of curricula and syllabi in educational institutions of foreign countries and introducing new disciplines in them, as well as the establishment of new educational institutions in other countries. The United States introduced social and political sciences, management, and beginning from 1960s, when a wave of anti-Americanism covered the world, disciplines related to the spread of North American research methods in various areas of knowledge (psychology, pedagogy, and so on). The American approach to introducing new disciplines in foreign universities can be mentioned: among the teaching staff, the US State Department choose the most professional and well-known researcher who is invited to become a participant in a short-term training program in the United States. While in the USA, the researcher familiarizes with new scientific trends, teaching methods and training techniques as well as a set of American scientists who conduct researches in the specified area. After coming back to the native country, the program participant creates new courses of study, open new research institutions, departments and laboratories and receives grants from the US establishment to buy literature and equipment, to hire employees and so on, becoming a so-called «agent of influence» acting in favour of the USA. In a similar way, the study of political science was widespread in many countries of the world. The American government believed that the study of this science would form the correct understanding of the development of international relations and US politics, as well as American liberal ideology [16].

The establishment of new educational institutions came after the introduction of new disciplines, for example, in the field of management, as the American government concentrated its efforts on the formation of a new generation of managers with the aim of spreading the American style of managing production and economic activities. It is difficult to calculate how many such universities were opened

in the world at the expense of the US federal budget, but it is known that 175 universities were created in Western Europe only, which specialized in training specialists in the sphere of management [12].

In recent decades, there has appeared another trend in the concept of educational service export, in addition to the goals of political impact, in the era of globalization, higher education is largely turning into an international business. Leading world powers began to view education as part of their foreign policy pursuing not only geopolitical, but also geo-economic goals [17]. By the beginning of the XXI century, the international market of educational services can be considered as fully formed, nowadays it has become objects of foreign trade. Language courses, teaching foreigners within higher school, various means for advanced training, workshops have increasingly been and continue to be the subjects of trade within the international market. In recent years (especially under the conditions of the COVID-19 pandemic), distance learning has become increasingly organized and widespread, which simplifies the process of educational services trade. Other items of export are such products as educational programs, teaching aids, coursebooks, CDs, books, and so on. But the most popular still remain services that allow students to obtain higher education abroad. They account for the bulk of the costs that determine the size of the global education market.

The World Trade Organization estimates that the current global education market is \$ 100 billion [18]. From 1963 to 2006 a number of students who studied abroad increased by 9 times and, if in 2000 there were 2 mln foreign students in the world, in 2006 there were already 2.7 mln foreign students, in 2009–3.7 mln, in 2013–4.1 mln, in 2018–5 mln people [19, p. 45–49]. Its number is predicted to grow to 7.2 mln by 2025 [20]. And more than 20% of the market of educational services offered to foreign students lies in the United States. President Obama, who stressed the importance of higher education in the world, said «We must modify, retrain and rebuild the rest of the world ... This is how we win the future. The key to winning in the future is increasing exports, and among our most valuable exports is education» [18].

Conclusions of the research. Summing up the above, it can be said that starting from the Cold War years up to current period, educating foreign representatives of various social and professional groups – teaching staff, government officials, political leaders and the military, capable of making political decisions that are beneficial to the US government, contributes to strengthening of the US national security system. The peculiarity of the US foreign educational policy lies in the fact that various educational programs, which originated over different periods of time for the implementation of foreign economic and non-political tasks, integrated into a single system, which has become an integral part of the US policy to protect the national interests of its own country, that is aimed at affecting other countries and

serves as one of the ways to aggressively move forward striving for world domination [21, p. 125–126].

Education is used as an efficient «soft power» tool and has four dimensions. First, education acts as a tool for spreading political values. While studying, foreign students acquire not only professional knowledge, but also begin to share social values and cultural models of behaviour that are dominant in the USA and which they are likely to spread within their country on returning home. Second, the training of foreign students contributes to the development of informal links and interpersonal contacts which the US establishment can use as a tool to affect the political agenda and lobby business interests. The United States can use the students they taught and who now are on leading positions in various social spheres in their home countries, as «agents of influence» to affect internal political and economic processes. Thirdly, the training of foreign students can contribute to promoting national interests in bilateral relations, creating a positive image of the USA. Developing foreign ties, US educational institutions may act as a bridge between different countries and various cultures. Fourthly, the training of foreign students gives a significant profit, creates additional jobs in the educational field. Thus, the export of educational services has a huge political, social and economic impact. Using the US experience in the export of educational services can be used to specify and theoretically substantiate the capabilities of Ukraine to advance its interests in the international arena using the educational opportunities our country can suggest to the world.

REFERENCES

1. Berezovska-Chmil, O. B., Chernyshova, T. O., & Kuchyn, S. P., et al. (2021). *Spetsyfyka rozvytku suchasnoho sotsialno-humanitarnoho seredovyshcha* [The specifics of the development of the modern social and humanitarian environment]: kol. monohr. Kharkiv: SH NTM «Novyi kurs» [in Ukrainian].
2. Schwarzmantel, J. (2014). *The Routledge Guidebook to Gramsci's Prison Notebooks*. London : Routledge.
3. Nye, J. S. Jr. Soft Power, Hard Power and Leadership. Retrieved from <https://numerons.files.wordpress.com/2012/04/soft-power-hard-power-and-leadership.pdf>.
4. Nye, J. S. Jr., & Welch, D. A. (2017). *Understanding global conflict and cooperation: an introduction to theory and history*. Tenth ed. Boston : Pearson.
5. Maan, A., & Cheema, A. (Eds.) (2017). *Soft power on hard problems: strategic influence in irregular warfare*. Lanham : Hamilton Books.
6. Nye, J. S. Jr. (2004). Soft Power. The Means to Success in World Politics. Retrieved from <https://www.international.ucla.edu/asia/article/34734>
7. Bureau of Educational and Cultural Affairs. (2021). Retrieved from <https://eca.state.gov/fulbright/fulbright-alumni>

8. Higher education. Open Society Foundations. (2020). Retrieved from <https://www.opensocietyfoundations.org/what-we-do/themes/higher-education>
9. Frankel, Ch. (1966). *Neglected Aspect of Foreign Affairs: American Educational and Cultural Policy Abroad*. Washington, D. C.: The Brookings Institution.
10. Cox, M. (2010). *Soft Power and US Foreign Policy. Theoretical, historical and contemporary Perspectives*. New York : Routledge.
11. Belmonte, L. A. (2010). *Selling the American Way: U. S. Propaganda and the Cold War*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
12. Coombs, P. H. (1965). *Education and Foreign Aid. Ways to Improve United States Foreign Educational Aid*. Cambridge, MA : Harvard University Press.
13. Nye, J. S. Jr. (1990). *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. New York : Basic Books.
14. Wash, D. C. (2000). Foreign Relations of the USA. Vol. I-XVIII. 1964–1968. Retrieved from [http:// https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v18](http://https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v18)
15. International Military and Education Program. Defence Security Cooperation Agency. Department of Defence. (2021). Retrieved from <https://www.dsca.mil/international-education-and-training>.
16. Coombs, P. H. (1964). *The Fourth Dimension of Foreign Policy: Educational and Cultural Affairs*. New York : Harper & Row.
17. Trebin, M. P. (2015). Hlobalizatsiia vyshchoi osvity: vyklyky dlia Ukrainy [Globalization of higher education: challenges for Ukraine]. *Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Studentska molod v umovakh hlobalizatsii» (m. Dnipropetrovsk, 24 kvitnia 2015 r.) – Proceedings of the II International Scientific and Practical Conference «Student Youth in Globalization» (Dnepropetrovsk, April 24, 2015)*, pp. 145–151/ vidp. za vypusk profesor V. V. Kryvoshein. Dnipropetrovsk: LIRA [in Ukrainian].
18. Higher education in 2012: a global perspective. (2012). Retrieved from <http://www.guardian.co.uk/higher-education-network/blog/2012/jan/23/internationalisation-in-2012?newsfeed=true>
19. UNESCO Institute of Statistics. (2009). Global Education Digest: Comparing Education Statistics around the world. Retrieved from http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/global-education-digest-2009-comparing-education-statistics-across-the-world-en_0.pdf
20. Varghese, N. V. (2008). Globalization of higher education and cross-border student mobility. International Institute for Educational Planning, UNESCO. Retrieved from <http://www.iiep.unesco.org/en/publication/globalization-higher-education-and-cross-border-student-mobility>
21. Trebin, M. P., & Panfilov, O. Yu. (2021). Suchasni tendentsii zastosuvannia syly v mizhnarodnykh vidnosynakh [Modern Power Trends in International Relations]. *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 2(49), 119–138 [in Ukrainian].

Панфілов Олександр Юрійович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціології та політології, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Савченко Ольга Олександрівна, кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри іноземних мов, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Україна

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА США В ОСВІТІ ЯК ЕЛЕМЕНТ «М'ЯКОЇ СИЛИ»: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АСПЕКТ

Предметом статті є освіта як складова частина зовнішньої політики США, яка використовувалася та залишається дієвим і впливовим фактором розвитку суспільства, орієнтованого на американські цінності, погляди і спосіб життя. Метою статті є аналіз місця і ролі освіти у зовнішньополітичній стратегії США в сучасну епоху, а основні завдання – визначення стратегічних напрямів використання Сполученими Штатами освіти як «м'якої сили», а також виявлення конкретних механізмів, що дозволяють досягти найбільш ефективних результатів у цьому напрямі. У рамках дослідження досягнуто таких результатів: вивчено історичний контекст використання США освіти в якості інструменту «м'якої сили», проаналізовано стратегічні напрями використання освітнього потенціалу «м'якої сили», виділено галузі освіти, на яких США фокусують основну увагу в контексті експорту освітніх послуг. Американський досвід щодо експорту освітніх послуг може бути використано для уточнення і теоретичного обґрунтування можливостей України просувати свої інтереси на міжнародній арені, використовуючи освітні можливості, які наша країна може запропонувати світові.

Ключові слова: зовнішня освітня політика, міжнародні освітні програми, експорт освіти, «м'яка сила».

Панфилов Александр Юрьевич, доктор философских наук, профессор, профессор кафедры социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Савченко Ольга Александровна, кандидат философских наук, доцент, профессор кафедры иностранных языков Харьковского национального университета Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба, Украина

ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА США В ОБРАЗОВАНИИ КАК ЭЛЕМЕНТ «МЯГКОЙ СИЛЫ»: РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АСПЕКТ

Предметом статьи является образование как составная часть внешней политики США, которая использовалась и остается действенным и влиятельным фак-

тором развития общества, ориентированного на американские ценности, взгляды и образ жизни. Целью статьи является анализ места и роли образования во внешнеполитической стратегии США в современную эпоху. Основные задачи – определить стратегические направления использования Соединенными Штатами образования как «мягкой силы», а также выявить конкретные механизмы, позволяющие достичь наиболее эффективных результатов в этом направлении. В рамках исследования достигнуты следующие результаты: изучен исторический контекст использования образования в США как инструмента «мягкой силы», проанализированы стратегические направления использования образовательного потенциала как «мягкой силы», выделены области образования, на которых США фокусируют основное внимание в контексте экспорта образовательных услуг. Американский опыт в сфере экспорта образовательных услуг может быть использован для уточнения и теоретического обоснования возможностей Украины продвигать свои интересы на международной арене, используя образовательные возможности, которые наша страна может предложить миру.

Ключевые слова: внешняя образовательная политика, международные образовательные программы, экспорт образования, «мягкая сила».

Дейнеко Олександра Олександрівна, кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій,
доцент кафедри соціології, Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, Україна
email: deineko@karazin.ua
ORCID ID: 0000-0002-3659-0861

КРИТИЧНИЙ ОГЛЯД МОДЕЛІ ВИМІРЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ ДЖ. ЧАНА: ПЕРСПЕКТИВИ АДАПТАЦІЇ ДО УКРАЇНСЬКОГО КОНТЕКСТУ

Стаття присвячена визначенню «слабких сторін» моделі теоретичної концептуалізації та емпіричного вимірювання соціальної згуртованості Дж. Чана й окресленню перспективних напрямів її адаптації до українського контексту. Підсумовано необхідність доопрацювання дефініції соціальної згуртованості з позицій соціальної динаміки, доповнення суб'єктивного компонента моделі «ціннісними» індикаторами, її урізноманітнення проєктивними питаннями задля уникнення «спіралі мовчання» та парадоксу Лап'єра.

Ключові слова: соціальна згуртованість, критичний огляд, соціальні зв'язки, довіра, ідентичність, теоретична концептуалізація, емпіричне вимірювання.

Постановка проблеми. Будучи мультиетнічним, економічно диференційованим і культурно розмаїтим суспільством, Україна будує свою демократію в складних умовах. Останні представлені тиском зовнішніх військових загроз, збройним конфліктом на Сході, що триває, появою внутрішнього кордону між підконтрольними і неконтрольованими територіями Донбасу, шкідливими економічними наслідками світової пандемії, постійними політичними кризами [1, с. 20]. Такі соціетальні умови провокують формування та поглиблення численних соціальних розколів в українському суспільстві, породжуючи недовіру, тривогу і конфлікти між різними соціальними групами [2, с. 61–62]. Це, у свою чергу, зумовлює систематичний тиск на тендітну єдність молодшої української держави та її національну безпеку.

Наведені контексти надзвичайно актуалізують дослідження феномену соціальної згуртованості, що визначається науковцями як універсальний «со-

ціальний клей» [3] і показник добробуту держави [4]. У практиці наукових досліджень соціальної згуртованості сформувалися два різних, але взаємопов'язаних підходи до її розуміння: політико-орієнтований та академічно-орієнтований [5]. Перший позиціонує соціальну згуртованість як категорію соціальної політики, формування та відтворення якої має стати порядком денним державної політики. Соціальна згуртованість розглядається як соціальний конструктор, що може бути створений державою для суспільства. Другий підхід пропонує розглядати цей феномен як виключно науковий концепт, що існує поза фокусом і впливом державної політики. На наше переконання, дослідницький інтерес становить послідовне поєднання даних підходів: наукова концептуалізація феномену соціальної згуртованості, розуміння його соціальної природи має в перспективі стати основою для розроблення механізмів національної державної політики його посилення чи послаблення¹ на соцієтальному рівні. Наразі ж серед українських науковців і політиків немає чіткої формули, яка б визначала напрями формування та підтримування згуртованості українського суспільства. Це, у свою чергу, актуалізує ознайомлення із закордонним досвідом концептуалізації та емпіричного вимірювання соціальної згуртованості з перспективою його адаптації та застосування в українському контексті.

Адаптація комплексних вимірювань у соціології завжди передбачає перевірку надійності, валідності та достовірності інструментарію для певного соціокультурного контексту. У межах нашого дослідження особливий інтерес становить валідність схеми емпіричного вимірювання, яка розглядається як «ступінь відповідності результатів дослідницького процесу дійсності» [7, с. 45]. Як зазначають С. С. Дембіцький і Т. Я. Любива, валідизація передбачає теоретичний етап, на якому встановлюється достатній рівень відповідності теоретичного конструкта досліджуваному феномену, та емпіричний етап – перевірку відповідності вимірювальної методики [7]. У межах даної розвідки ми орієнтуємося на спробу здійснення теоретичного етапу валідизації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Крос-культурні дослідження феномену соціальної згуртованості почали з'являтися з початку 2000-х рр. Україна потрапляла у фокус таких розвідок лише декілька разів. У порівняльному дослідженні 47 європейських країн, що базується на результатах Європейського опитування цінностей 2008 р., П. Дікс і М. Валентова виявили, що порівняно з країнами Східної Європи Україна характеризується низьким рівнем як поведінкового, так і сприйняттевого аспектів соціальної згуртова-

¹ Найчастіше дослідники виходять із констатації недостатнього рівня соціальної згуртованості в суспільстві, її дефіцитного стану. Разом із тим, слідуючи позиціям Е. Дюркгайма, ми звертаємо увагу на те, що як дефіцит, так і профіцит соціальної згуртованості становлять певні загрози для суспільства [6].

ності [8]. Спираючись на результати Європейського соціального дослідження 2012–2013 рр., група київських дослідників також встановила низький рівень соціальної згуртованості України порівняно з іншими країнами Східної та Центральної Європи: виняток становив рівень міжособистісної довіри, за яким українці мали вищі показники, ніж інші країни цього регіону [9]. З 2017 р. за підтримки міжнародних організацій в Україні досліджується Індекс соціальної згуртованості та примирення України (SCORE). Проте фокус SCORE – виявити рушії конфліктної динаміки і мирних суспільних змін, а його чутливість до деяких інших важливих аспектів соціальної згуртованості, висвітлених у літературі про соціальну згуртованість, є доволі обмеженою [10]. Разом із тим Україні суттєво бракує національних соціологічних досліджень, що мали б за мету визначити рівень соціальної згуртованості українського суспільства та перелік чинників, які її посилюють чи послаблюють. Не менш актуальним видається пошук моделі теоретичної концептуалізації та емпіричного вимірювання соціальної згуртованості, яка б дозволила реалізувати таке дослідницьке завдання.

Формування мети. У зв'язку з цим *метою даної роботи* є визначення «слабких сторін» моделі теоретичної концептуалізації та емпіричного вимірювання соціальної згуртованості Дж. Чана й окреслення перспективних напрямів соціокультурної адаптації даної моделі до українського контексту.

Виклад основного матеріалу. Дж. Чан здійснив концептуальний «переворот» у дослідженнях феномену соціальної згуртованості, уперше чітко розмежувавши компоненти соціальної згуртованості та її чинники. Запропонувавши «вузьке» визначення, він критично осмислив відомі роботи Дж. Дженсон [11; 12], П. Бернарда [13], Р. Бергер-Шмідт [14], відмовившись від економічного та культурного вимірів, які до цього часу дослідники включали в цей концепт. Під соціальною згуртованістю Дж. Чан розуміє «стан справ, що стосується як вертикальних, так і горизонтальних взаємодій між членами суспільства та характеризується набором установок і норм, що включають довіру, почуття приналежності та готовність брати участь і допомагати, а також відповідні поведінкові прояви» [5, р. 290]. Акцентуючи на багаторівневості цього феномену, дослідник виділяє два виміри (горизонтальний і вертикальний) і два компоненти (суб'єктивний і об'єктивний) соціальної згуртованості.

Виміри соціальної згуртованості характеризують тип соціальних зв'язків, що формується між різними соціальними суб'єктами в суспільстві. Горизонтальний вимір спирається на відносини між індивідами та групами в суспільстві, а вертикальний – між державою і громадянським суспільством. Компо-

ненти соціальної згуртованості дозволяють поглянути на виміри кризь призму суб'єктивного та об'єктивного фокусів. Суб'єктивний компонент представлений «суб'єктивними почуттями довіри, приналежності та готовності допомогти» [5, р. 291], тобто йдеться про певні маркери згуртованості на рівні структури внутрішніх детермінант діяльності суб'єкта (соціальні установки). Об'єктивний компонент соціальної згуртованості представлений рівнем соціальних практик, серед яких найчастіше згадуються різноманітна участь (політична, громадська), а також практики кооперації та допомоги. Нижче наведена агрегована таблиця, що являє собою модель емпіричного вимірювання соціальної згуртованості за Дж. Чаном (див. табл. 1 [5]).

Таблиця 1

Модель емпіричного вимірювання соціальної згуртованості за Дж. Чаном

Виміри і компоненти	Індикатор	Питання опитувальника
Горизонтальний вимір і суб'єктивний компонент	Загальна міжособистісна довіра	Ступінь згоди з твердженнями: А. Не варто так легко довіряти людям у цій країні. В. Люди у цій країні завжди хочуть використати тебе
	Готовність до співпраці та допомоги щодо різних соціальних груп	Ступінь згоди з твердженнями: А. Я хотів би витратити частину свого вільного часу на волонтерство/допомогу іншим. В. Я готовий платити більше податків, якщо це може покращити соціальний добробут. Чи були б Ви менш готові співпрацювати зі своїми колегами, якщо вони: А. з нижчого соціального прошарку; В. з вищого соціального прошарку; С. є представником сексуальних меншин; D. його/її політичні погляди відрізняються від Ваших; Е. він/вона – новий іммігрант; F. він/вона користується системою державного соціального забезпечення
	Відчуття належності й ідентичності	Наскільки сильним є Ваше почуття належності до цієї країни (від 1 до 10)? Згода з твердженнями: А. Я пишаюся тим, що є членом цієї країни. В. Незважаючи на численні вади, ця країна все ще є нашим домом

Закінчення табл. 1

Виміри і компоненти	Індикатор	Питання опитувальника
Горизонтальний вимір і об'єктивний компонент	Соціальна участь і динамізм громадянського суспільства	Чи є Ви членом громадських організацій, політичних партій, профспілок, професійних товариств, церков, клубів тощо? Якщо так, то як часто Ви берете участь у їхній діяльності? Опишіть глибину участі у вищезазначених організаціях: Прості члени? Постійні помічники? Головні організатори?
	Добровільність і пожертвування	Як часто Ви допомагаєте своїм сусідам/друзям у таких справах, як домашня робота, фінансові проблеми й емоційні проблеми? Скільки годин (організованої) волонтерської роботи Ви провели за останній рік? Скільки пожертв (благодійним організаціям чи соціальним групам) Ви зробили за останній рік?
	Наявність чи відсутність основних міжгрупових союзів чи розколів	З якими групами в суспільстві Ви б: регулярно співпрацювали б (наведіть перелік) і не мали б бажання співпрацювати? (наведіть перелік)
Вертикальний вимір і суб'єктивний компонент	Довіра до державних діячів та основних соціальних інститутів	Довіра до місцевої влади, законодавців, державних службовців, судової системи, поліції, засобів масової інформації
Вертикальний вимір і об'єктивний компонент	Політична участь (активність)	Як часто Ви висловлюєте думки щодо поточних справ у ЗМІ? Як часто Ви брали участь у підписанні петицій, страйках, демонстраціях тощо? Як часто Ви брали участь у національних і місцевих виборах?

Незважаючи на свою системність, наведена модель вимірювання соціальної згуртованості не позбавлена певних недоліків. Розглядаючи соціальну згуртованість як ознаку суспільства (а не окремих спільнот чи груп), Дж. Чан наголошує, що вона є «станом справ, а не процесом» [5, р. 290], закріплюючи

свій статичний погляд на цей феномен. З одного боку, такий погляд може бути корисним, якщо йдеться про певний емпіричний «зріз». Разом із тим на концептуальному рівні статичний підхід є обмеженим, оскільки він не передбачає розгляд феномену в більш широкому контексті – з позицій визначення «життєвого циклу» соціальної згуртованості, механізмів її формування та відтворення, урахування ролі різноманітних соціальних суб'єктів, що є її «творцями» чи тими, хто руйнує, у динаміці зміни цих ролей. У такий спосіб на соціальну згуртованість неможливо поглянути як на динамічний контекст, у якому постійно виникають і деактуалізуються смисли, уявлення, дії та події. Так, одна і та ж «суспільна тема» (приміром, дискурс внутрішньо переміщених осіб (ВПО) чи реформи децентралізації) залежно від політичної та медійної презентації може поглиблювати міжгрупові розколи чи, навпаки, нівелювати їх. Крім того, погляд на соціальну згуртованість як на категорію соціальної статистики є несучасним із точки зору актуальних трендів розвитку соціологічної теорії, що все частіше відтворює себе в різноманітних синтетичних вимірах [15, р. 8–9]. На наше переконання, сутнісна природа соціальної згуртованості має бути розкрита одночасно з позицій соціального процесу і соціального результату з наголосом на її нестійкості, крихкості та постійному (від)творенні в суспільстві не лише на макрорівні, але й на рівні окремих соціальних спільнот.

Незважаючи на те, що у визначенні соціальної згуртованості присутне посилення на категорію норм, що формуються в результаті взаємодій, дослідник не зважає на нормативний простір, в умовах якого такі взаємодії конструюються і відтворюються. Дослідження такого інституційного аспекту соціальної згуртованості вбачається перспективним з огляду на наявність змістового взаємозв'язку між нормативним режимом горизонтальних і вертикальних взаємодій і нормативним порядком, який формується політико-правовими інститутами. Так, цей взаємозв'язок у фокусі соціальної згуртованості суспільства може бути як таким, що підтримує, так і таким, що стримує. Приміром, довіра внутрішньо переміщеним особам і практики допомоги ним із боку спільноти, що приймає, можуть бути переосмислені під впливом негативних образів ВПО, що транслуються ЗМІ (це, приміром, розкрито в роботі О. О. Проценко [16] (неформальна нормативність) чи відповідних законодавчих змінах, які непрямо «підкріплюють» ці образи (формальна нормативність), – відмова від пільг тощо).

Цілком очевидно, що і формальні норми, закріплені законодавством, і неформальні норми, укорінені в культурі, зумовлюють характер і спрямованість взаємодій у суспільстві, що, у свою чергу, визначає зміст соціальної згуртованості. Підтримуючи спробу дослідника відокремити складники та чинники соціальної згуртованості, доцільно розглядати інституційний аспект в якості

макросоціальних умов, у яких соціальна згуртованість формується та відтворюється, а не в якості окремого її компонента. Разом із тим інституційний аспект соціальної згуртованості може досліджуватися крізь призму політик згуртованості (тотожно концепту політик ідентичності [17]) чи режимів згуртованості, що реалізуються на рівні держави та інших соціальних суб'єктів як набір інструментів і засобів конструювання та відтворення згуртованості.

Зіставляючи модель емпіричного вимірювання соціальної згуртованості Дж. Чана та 4-рівневу модель соціального аналізу в площинах мікро/макро- та суб'єктивно/об'єктивно, запропонованих Дж. Рітцером (див. табл. 2) [18], варто підсумувати, що гонконгівський дослідник виокремлює виміри та компоненти соціальної згуртованості на мікрооб'єктивному (соціальні практики) та мікросуб'єктивному рівнях (соціальні настанови). Перспективним убачається аналітичне вписування складників соціальної згуртованості в макрооб'єктивний і макросуб'єктивний рівні за Дж. Рітцером, що дозволить поглянути на концепт соціальної згуртованості більш системно. Індикатори цих рівнів, зокрема закон та культуру, можна розглядати як чинники соціальної згуртованості, які можуть виступати інструментами її соціального конструювання.

Таблиця 2

Основні рівні соціального аналізу за Дж. Рітцером

Макрооб'єктивне (закон, бюрократія, технології, мова)	Макросуб'єктивне (культура, норми, цінності)
Мікрооб'єктивне (моделі поведінки, дія та взаємодія)	Мікросуб'єктивне (сприйняття, переконання, різні межі соціального конструювання реальності)

Певна обмеженість моделі Дж. Чана проявляється і в тому, що дослідник пропонує розглядати соціальну згуртованість виключно на соцієтальному рівні, коли «одиноцею аналізу є незалежна держава» [5, р. 291]. Дослідник пов'язує таку позицію з тим, що суспільство «діє» всередині політичної спільноти, а сама держава, незважаючи на глобалізацію, усе ще залишається найважливішим соціальним інститутом. До того ж, продовжує Дж. Чан, більшість «політик соціальної згуртованості» ініційовані або впроваджені урядами суверенних держав, а «громадянство» все ще є одним із найбільш визначних джерел ідентичності [5]. На перший погляд наведені думки видаються аргументованими та не мають бути піддані сумнівам. Разом із тим такий підхід суттєво обмежує дослідницьку оптику феномену соціальної згуртованості, що існує не лише на рівні суспільства в цілому, але й на рівні окремих соціальних груп і спільнот. З одного боку, модель Дж. Чана може бути адаптованою для вивчення соціальних спільнот, для яких актуалізованими

є соціальні зв'язки у площині «влада – громадянське суспільство» (прикладом таких спільнот можуть виступати об'єднані територіальні громади¹ – нові поселенські спільноти, що були сформовані в результаті децентралізації в Україні). Разом із тим для інших соціальних груп і спільнот доречним видається перегляд моделі гонконгівського дослідника, а наведені ним виміри соціальної згуртованості потребують пошуку більш релевантних показників.

Відкритим залишається питання щодо вичерпності запропонованих ним вимірів згуртованості – горизонтального та вертикального, а також проблем їхнього чіткого розмежування. Так, приміром, не є очевидним, чому «допомога сусідам чи друзям» віднесена дослідником до індикатора «добровільність і пожертвування» (горизонтальний вимір, об'єктивний компонент), а не до «соціальної участі»? Не наведено критерії розмежування таких суміжних показників соціальної згуртованості, як «соціальна участь» і «політична участь». Така ситуація виникає у зв'язку з термінологічною невизначеністю, зокрема, щодо поняття «громадський активізм», що є одним із ключових в емпіричній моделі Дж. Чана. Українські дослідники, приміром, трактують громадський активізм і як участь в ухваленні державних рішень (що більшою мірою відповідає змістові «політична участь» за Дж. Чаном), і як залученість до діяльності громадських організацій, спілок чи об'єднань («соціальна участь»), і як допомогу людям *pro bono* в цілому (що кореспондує показнику «добровільність і пожертвування») [19]. Як ми вже підсумовували в попередніх роботах, доволі штучним видається відокремлення трьох компонентів соціальної згуртованості – соціальної участі та динамізму громадянського суспільства; добровільності та пожертвування; політичної участі [20]. Ці показники, на наше переконання, можуть бути поєднані в агрегований показник «динамізм громадянського суспільства».

Крім того, усі питання опитувальника щодо соціальних установок і практик, зокрема індикаторів горизонтального виміру й об'єктивного компонента соціальної згуртованості (допомога іншим, волонтерство та благодійність тощо), видаються нам надто прямими і такими, що підпадають під дію ефекту «спіралі мовчання». Так, бажаючи справити на інтерв'юера позитивне враження про себе, людина намагатиметься «підвищити свої показники» щодо установок і практик власного волонтерства, благодійності, допомоги сусідам, що визнаються в суспільстві як практики «соціального блага». Тому неминучим видається поєднання ефекту «спіралі мовчання» з ефектом Лап'єра. У зв'язку із цим доцільним убачається застосування не прямих, а проєктивних питань

¹ Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : розпорядж. Каб. Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (дата звернення: 05.09.2021).

у межах операціоналізації індикаторів горизонтального виміру соціальної згуртованості.

До того ж певні прояви показників «соціальна участь» і «політична участь» можуть протирічити змісту визначення соціальної згуртованості: не є очевидним, у який спосіб буде виникати та підтримуватися соціальна згуртованість в умовах протестного активізму, що загострюватиме конфлікт вертикального виміру в моделі Дж. Чана (соціальні зв'язки між владою та громадою). Протестний активізм може гуртувати прибічників певної системи ідей та поглядів, проте не забезпечуватиме появу і підтримання «відчуття довіри, належності та готовності допомагати» на соціетальному рівні, тобто не відповідатиме тому змісту поняття «соціальна згуртованість», який Дж. Чан вкладає в це поняття. Окрім цього, громадський активізм може бути і лоялістським до влади (приміром, відомі в Україні кейси «кишенькових» громадських організацій, які формуються владою для створення дискурсу соціальної підтримки її ініціатив), і не мати нічого спільного з «готовністю допомагати» і вирішенням соціальних проблем, як це передбачає Дж. Чан. Так, у суспільстві може бути високий показник залучення населення до діяльності громадських організацій, проте без розуміння змісту та спрямованості їхньої діяльності в транзитивних суспільствах це не є надійним показником соціальної згуртованості. У цьому зв'язку дослідницький інтерес становить не лише громадська активність, а й аналіз способів і моделей взаємодії влади та громадянського суспільства в конкретному суспільстві [21, с. 331–335], змісту ціннісно-нормативної площини, у якій ці взаємодії формуються, що уможливорює чи унеможливорює «формування соціального цілого із розрізнених частин» (функціональна роль соціальної згуртованості за Е. Дюркгаймом [6]).

Вважається доречним доповнення суб'єктивного компоненту моделі Дж. Чана індикаторами, що розкриватимуть «ціннісну спроможність» конструювання соціально згуртованого суспільства. Ідеться не про ті чи інші цінності, які поділяються населенням на макросоціальному рівні, а про інтеріоризовані ціннісні орієнтації, що є підґрунтям для формування довіри та готовності допомагати [22, с. 538–541]. Беручи до уваги висновки О. Гофмана щодо європейської традиції розуміння соціальної згуртованості як міцного зв'язку між елементами чогось цілого і сили, що цей зв'язок підтримує та визначає [23], актуальним є звернення до категорії «цінностей згуртованості» [24], ключовою з яких є прийняття різноманіття. Те, якою мірою людина здатна приймати різноманіття (будь-яке: культурне, етнічне, економічне тощо), формує ціннісне підґрунтя для конструювання довіри та готовності допомагати іншим. Крім того, вбачається доцільним доповнення схеми вимірювання соціальної згуртованості індикаторами колективістських цінностей, що до-

зволюють визначити співвідношення між колективним та індивідуальним (як співвідношення між прагненням до спільного блага та слідуванням індивідуальним цілям). У цьому зв'язку актуальним є вивчення не лише індивідуальних поступок щодо здобуття спільного блага, але й реверсивна ситуація: спроможність до дій в умовах спільного лиха.

Не менш дискусійним є показник довіри соціально-політичним інститутам у транзитивних суспільствах, а особливо в тих, що перебувають в умовах зовнішньої військової агресії. Так, доволі сумнівною у фокусі згуртованості може вважатися висока довіра національним медіа в Україні, деякі з яких мають іноземні джерела фінансування. У цьому зв'язку високий рівень довіри ЗМІ, некритичне сприйняття інформації та спроможність легко піддаватися кампаніям із дезінформації в Україні є, навпаки, однією з ключових загроз збереження та відтворення соціальної згуртованості у фокусі національної безпеки нашої держави [25, с. 108–110].

Окремим напрямом аналізу за результатами застосування схеми Дж. Чана є врахування ймовірно різних проявів вимірів і компонентів соціальної згуртованості. Дослідник не розглядає варіанти, що згуртованість може проявлятися як здебільшого маніфестована (високі показники за суб'єктивним компонентом – на рівні соціальних установок; і низькі за об'єктивним – на рівні соціальних практик) чи більшою мірою концентруватися в горизонтальному вимірі (високі показники міжособистісної довіри та практик допомоги), аніж у вертикальному (низькі показники довіри політичним інститутам). І в такому разі чи можна зробити змістовний висновок про рівень соціальної згуртованості в суспільстві? Доволі типовою для українського суспільства є ситуація посилення рівня довіри політичним інститутам відразу після виборів і суттєве їхнє падіння до кінця владної каденції. Чи можна на підставі такої динаміки електоральних циклів робити висновок про дійсне посилення чи послаблення соціальної згуртованості українського суспільства? Це питання, як деякі інші, залишається відкритим для подальшої практики соціологічних досліджень феномену соціальної згуртованості.

Висновки. Системний аналіз моделі теоретичної концептуалізації та емпіричного вимірювання соціальної згуртованості Дж. Чана засвідчив наявність недоліків і протиріч, що актуалізують подальше доопрацювання та соціокультурну адаптацію даної моделі в дослідженнях феномену соціальної згуртованості українського суспільства. Зокрема, убачається доцільним доопрацювання дефініції соціальної згуртованості, що постає в моделі Дж. Чана як категорія соціальної статистики й унеможливорює дослідження механізмів її формування та відтворення. Концептуальну схему Дж. Чана доцільно доповнити відповідно до основних рівнів соціального аналізу за Дж. Рітцером (зокрема, закон і культуру як прояви макрооб'єктивного і макросуб'єктивного

можна розглядати як чинники соціальної згуртованості, що можуть виступати інструментами її конструювання). Модель Дж. Чана демонструє обмежену сферу свого застосування: вона може бути адаптованою на мезорівні для вивчення соціальних спільнот, для яких актуалізованими є соціальні зв'язки у площині «влада – громадянське суспільство» (приміром, об'єднані територіальні громади), проте виміри соціальної згуртованості Дж. Чана потребують пошуку більш релевантних показників, коли йдеться про дослідження інших соціальних груп і спільнот. Категорія «громадянське суспільство», яку активно використовує Дж. Чан, характеризується термінологічною невизначеністю, що зумовлює відсутність сутнісного розмежування між показниками різних компонентів і вимірів соціальної згуртованості (показники соціальної участі, добровільності та пожертвування, а також політичної участі можуть бути поєднані в агрегований показник «динамізм громадянського суспільства»). У дослідженні практик громадської активності інтерес становить не лише сама активність (яка може бути штучно протестною або лоялістською), а й існуючі способи і моделі взаємодії влади та громадянського суспільства, зміст ціннісно-нормативної площини, у якій ці взаємодії формуються. Модель емпіричного вимірювання соціальної згуртованості має бути урізноманітнено проєктивними методиками, що унеможливить прояви ефекту «спіралі мовчання» та парадоксу Лап'єра (особливо щодо тих питань, які вимірюють соціально схвальні явища – волонтерство, благодійність, допомогу іншим тощо). Вважається доречним доповнення суб'єктивного компонента моделі Дж. Чана індикаторами, які розкриватимуть «ціннісну спроможність» конструювання соціально згуртованого суспільства: йдеться про доповнення моделі індикаторами прийняття різноманіття та колективістськими цінностями (у розрізі інтеріоризованих ціннісних орієнтацій). Подальшої емпіричної верифікації потребує дослідження феномену інституційної довіри в умовах транзитивних суспільств, оскільки високий показник довіри до окремих інститутів молодих демократій може розглядатися радше як загроза збереженню та відтворенню соціальної згуртованості на загальнодержавному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Специфіка розвитку сучасного соціально-гуманітарного середовища : кол. моногр. / О. Б. Березовська-Чміль, С. П. Кучин, Т. О. Чернишова та ін. Харків : СГ НТМ «Новий курс», 2021. 124 с.
2. Соціально-гуманітарна сфера України в сучасних дискурсах : монографія / за заг. ред. О. Ю. Панфілова. Харків : ХІФ КНТЕУ : Вид. О. А. Мірошниченко, 2019. 284 с.
3. Friedkin N. E. Social cohesion. *Annual Review of Sociology*. 2004. Vol. 30. P. 409–425. DOI: 10.1146/ANNUREV.SOC.30.012703.110625.

4. Andrews R., Jilke S., Van de Walle S. Economic strain and perceptions of social cohesion in Europe: Does institutional trust matter? *European Journal of Political Research*. 2014. Vol. 53, Issue 3. P. 559–579. DOI: 10.1111/1475–6765.12052.
5. Chan J., To H.-P., Chan E. Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research. *Social indicators research*. 2006. Vol. 75, No. 2. P. 273–302.
6. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. Москва : Наука, 1991. 575 с.
7. Дембіцький С. С., Любива Т. Я. Вимоги до розробки та адаптації комплексних вимірювальних інструментів у соціології: надійність, валідність і достовірність. *Український соціум*. 2017. № 3 (62). С. 45–57.
8. Dickes P., Valentova M. Construction, validation and application of the measurement of social cohesion in 47 European countries and regions. *Social Indicators Research*. 2013. Vol. 113, No. 3. P. 827–846.
9. Бондаренко М., Бабенко С., Боровський О. Соціальна згуртованість в Україні (досвід аплікації методики Bertelsmann Stiftung до даних Європейського соціального дослідження). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2017. № 8. С. 58–65.
10. Индекс соціальної згуртованості і примирення ООН для східної України. URL: https://scoreforpeace.org/files/publication/pub_file/13/SocialConnectednessAndBelonging_UKR.pdf (дата звернення: 05.09.2021).
11. Jenson J. Mapping social cohesion: The state of Canadian research. Ottawa : Canadian policy research networks, 1998. URL: https://www.academia.edu/26949106/Mapping_Social_Cohesion_The_State_of_Canadian_Research (дата звернення: 05.09.2021).
12. Jenson J. Defining and measuring social cohesion. London : Commonwealth Secretariat : UNRISD, 2011. Nov. ix, 34 p.
13. Bernard P. La cohésion sociale: critique dialectique d'un quasi-concept. *Lien social et Politiques*. 1999. Num. 41. P. 47–59.
14. Berger-Schmitt R. Considering social cohesion in quality of life assessments: Concept and measurement. *Social Indicators Research*. 2002. Vol. 58. P. 403–428.
15. Coleman J. S. Foundations of Social Theory. Cambridge, MA : Belknap Press of Harvard University Press, 1990. xvi, 993 p.
16. Проценко О. О. Образ внутрішньо переміщених осіб в медійному дискурсі: критичний дискурс-аналіз повідомлень ЗМІ. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки*. 2018. Т. 23, вип. 1 (30). С. 122–130.
17. Филиппова О. А., Сорока Ю. Г. Политики идентичности: антропологические методы и социокультурные интерпретации. *Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. пр. Харків : ХНУ, 2009. Вип. 15. С. 129–135.
18. Ритцер Дж. Современные социологические теории. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 576 с.

19. Серeda В. Переосмислюючи український ідентифікаційний простір: громадський активізм в Україні після Євромайдану. *Феномен Майдану в українському суспільстві: соціологічні інтерпретації* / за наук. ред. Є. І. Головахи та О. Г. Стегнія. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2014. С. 58–78.
20. Дейнеко О. О. Локальний громадський активізм як компонент соціальної згуртованості в об'єднаних громадах: особливості, прояви, агенти. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2020. Вип. 26. С. 51–52.
21. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку : монографія / Г. Ю. Васильєв, В. Д. Воднік, О. В. Волянська та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2013. 536 с.
22. Політико-правова ментальність українського соціуму в умовах європейської інтеграції : монографія / [О. О. Безрук, В. С. Бліхар, Л. М. Герасіна та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2019. 744 с.
23. Гофман А. Б. Концептуальные подходы к анализу социального единства. *Социологические исследования*. 2015. № 11. С. 29–36.
24. Ярская-Смирнова Е. Р., Ярская В. Н. Социальная сплоченность: направления теоретической дискуссии и перспективы социальной политики. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2014. Т. 17, № 4. С. 41–61. URL: http://www.jourssa.ru/sites/all/files/volumes/2014_4/Yarskaya_Yarskaya_2014_4.pdf (дата звернення: 05.09.2021).
25. Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс : монографія / за ред. В. А. Кротюка. Харків : ФОП Федорко М. Ю., 2021. 558 с.

REFERENCES

1. Berezovska-Chmil, O. B., Chernyshova, T. O., Kuchyn, S. P., et al. (2021). *Spetsyfika rozvytku suchasnoho sotsialno-humanitarnoho seredovyshcha*: kol. monohr. Kharkiv: SH NTM «Novyi kurs» [in Ukrainian].
2. Panfilov, O. Yu. (Ed.) (2019). *Sotsialno-humanitarna sfera Ukrainy v suchasnykh dyskursakh*: monohrafiia. Kharkiv: KhIF KNTEU, vydavets O. A. Miroshnychenko [in Ukrainian].
3. Friedkin, N. E. (2004). Social cohesion. *Annual Review of Sociology*, 30, 409–425. DOI: 10.1146/ANNUREV.SOC.30.012703.110625
4. Andrews, R., Jilke, S., & Van de Walle, S. (2014). Economic strain and perceptions of social cohesion in Europe: Does institutional trust matter? *European Journal of Political Research*, 53(3), 559–579. DOI: 10.1111/1475–6765.12052
5. Chan, J., To, H.-P., & Chan E. (2006). Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research. *Social indicators research*, 75(2), 273–302.
6. Dyurkgeym, E. (1991). *O razdelenii obschestvennogo truda. Metod sotsiologii*. Moskva: Nauka [in Russian].

7. Dembitskiy, S. S., & Liubyva, T. Ia. (2017). Vymohy do rozrobky ta adaptatsii kompleksnykh vymiriuvalnykh instrumentiv u sotsiologii: nadiinist, validnist i dostovirnist. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian society*, 3(62), 45–57 [in Ukrainian].
8. Dicks, P., & Valentova, M. (2013). Construction, validation and application of the measurement of social cohesion in 47 European countries and regions. *Social Indicators Research*, 113(3), 827–846.
9. Bondarenko, M., Babenko, S., & Borovskiy, O. (2017). Sotsialna zghurtovanist v Ukraini (dosvid aplikatsii metodyky Bertelsmann Stiftung do danykh Yevropeiskoho sotsialnoho doslidzhennia). *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University*, 8, 58–65 [in Ukrainian].
10. Indeks sotsialnoi zghurtovanosti i prymyrennia OON dlia skhidnoi Ukrainy. Retrieved from https://scoreforpeace.org/files/publication/pub_file/13/SocialConnectednessAnd-Belonging_UKR.pdf [in Ukrainian].
11. Jenson, J. (1998). *Mapping social cohesion: The state of Canadian research*. Ottawa: Canadian policy research networks. 1998. Retrieved from https://www.academia.edu/26949106/Mapping_Social_Cohesion_The_State_of_Canadian_Research
12. Jenson, J. (2011). *Defining and measuring social cohesion*. London: Commonwealth Secretariat: UNRISD. Nov.
13. Bernard, P. (1999). La cohésion sociale : critique dialectique d'un quasi-concept. *Lien social et Politiques*, 41, 47–59.
14. Berger-Schmitt, R. (2002). Considering social cohesion in quality of life assessments: Concept and measurement. *Social Indicators Research*, 58, 403–428.
15. Coleman, J. S. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.
16. Protsenko, O. O. (2018). Obraz vnutrishno peremishchenykh osib v mediinomu dyskursi : krytychnyi dyskurs-analiz povidomlen ZMI. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Sotsiologhiia i politychni nauky – Bulletin of the Odessa National university. Sociology and political science*, 23(1(30)), 122–130 [in Ukrainian].
17. Filippova, O. A., & Soroka, Yu. G. (2009). Politiki identichnosti: antropologicheskiye metody i sotsiokulturnyye interpretatsii. *Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiologichnoho analizusuchasnoho suspilstva : zbirnyk naukovykh prats – Methodology, theory and practice of sociological analysis of contemporary society: a collection of scientific papers*, 15, 129–135. Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University [in Russian].
18. Ritzer, J. (2002). *Sovremennye sociologicheskie teorii*. St. Peterburg: Peter [in Russian].
19. Sereda, V. (2014). Pereosmysliuiuchy ukrainskyi identyfikatsiinyi prostir: hromadskyi aktyvizm v Ukraini pislia Yevromaidanu. Holovakha, Ye.I., & Stehni, O. H. (Eds.). *Fenomen Maidanu v ukrainskomu suspilstvi: sotsiologichni interpretatsii*, pp. 58–78. Kyiv: Instytut sotsiologii NAN. Ukrainy [in Ukrainian].

20. Deineko, O. O. (2020). Lokalnyi hromadskiy aktyvizm yak komponent sotsialnoi zghurtovanosti v obiednanykh hromadakh: osoblyvosti, proiavy, ahenty. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii – Current issues of philosophy and sociology*, 26, 51–52 [in Ukrainian].
21. Vasyliiev, H. Yu., Vodnik, V. D., Volianska, O. V., et al. (2013). *Hromadianske sus-pilstvo: politychni ta sotsialno-pravovi problemy rozvytku* : monohrafiia / Trebin, M. P. (ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
22. Bezruk, O. O., Blikhar, V. S., Herasina, L. M., et al. (2019). *Polityko-pravova mental-nist ukrainskoho sotsiumu v umovakh yevropeiskoi intehtratsii* : monohrafiia / Trebin, M. P. (ed.). Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
23. Gofman, A. B. (2015). Kontseptualnyie podhodyi k analizu sotsialnogo edinstva. *Sotsiologicheskiiye issledovaniya – Sociological research*, 11, 29–36 [in Russian].
24. Yarskaya-Smirnova, E. R., Yarskaya, V. N. (2014). Sotsialnaya splochnost: napravleniya teoreticheskoy diskussii i perspektivy sotsialnoy politiki. *Zhurnal sociologii i social'noj antropologii – Journal of Sociology and Social Anthropology*, 17(4), 41–61. Retrieved from http://www.jourssa.ru/sites/all/files/volumes/2014_4/Iarskaya_Yarskaya_2014_4.pdf [in Russian].
25. Krotiuk, V. A. (Ed.) (2021). *Viiny informatsiinoi epokhy: mizhdystsyplynarnyi dyskurs*: monohrafiia. Kharkiv: FOP Fedorko M. Yu. [in Ukrainian].

Дейнеко Александра Александровна, кандидат социологических наук, доцент кафедры прикладной социологии и социальных коммуникаций, доцент кафедры социологии, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Украина

КРИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР МОДЕЛИ ИЗМЕРЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СПЛОЧЕННОСТИ ДЖ. ЧАНА: ПЕРСПЕКТИВЫ АДАПТАЦИИ К УКРАИНСКОМУ КОНТЕКСТУ

Статья посвящена выявлению «слабых сторон» модели теоретической концептуализации и эмпирического измерения социальной сплоченности Дж. Чана и обрисовке перспективных направлений ее адаптации к украинскому контексту. Подытожена необходимость доработки дефиниции социальной сплоченности с позиций социальной динамики, дополнения субъективного компонента модели «ценностными» индикаторами, разнообразия ее проективными вопросами для избежания «спирали молчания» и парадокса Лапьера.

Ключевые слова: *социальная сплоченность, критический обзор, социальные связи, доверие, идентичность, теоретическая концептуализация, эмпирическое измерение.*

Deineko Oleksandra Oleksandrivna, PhD in Sociology,
Associate Professor of the Department of Applied Sociology and Social
Communications, Associate Professor of the Department of Sociology,
V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

CRITICAL REVIEW OF J. CHAN'S MODEL OF SOCIAL COHESION MEASUREMENT: PERSPECTIVES OF ADAPTATION TO THE UKRAINIAN CONTEXT

The article is devoted to identifying the «weaknesses» of J. Chan's model of social cohesion theoretical conceptualization and empirical measurement and outlining promising areas for its adaptation to the Ukrainian context. It's summarized the necessity of refining the definition of social cohesion from the standpoint of social dynamics, supplementing the subjective component of the model with «value» indicators, diversification with projective issues in order to avoid the «spiral of silence» and Lapierre's paradox.

Keywords: *social cohesion, critical review, social ties, trust, identity, theoretical conceptualization, empirical measurement.*

Підкуркова Ірина Валеріївна, кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та політології, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: podkurkovairina@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4797-3718

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В БРАЗИЛІЇ

Розглянуто характеристики етнічної ідентичності однієї з найбільших українських діаспор у світі – бразильської. Зазначено, що умовами до збереження української самобутності в Бразилії стали виклики та загрози, з якими зіткнулися переселенці з України, а також спільна територія, на якій мешкає найбільша кількість бразильських українців. Відзначено роль церкви, школи, громадських організацій, засобів масової інформації тощо в підтриманні ідентичності етнічних українців.

Ключові слова: діаспора, українська діаспора, українська діаспора в Бразилії, ідентичність, етнічна ідентичність, чинники збереження етнічної ідентичності.

Постановка проблеми. Вивчення феномену української діаспори останнім часом набуває все більшої актуальності. Адже в глобальному світі це етнічне утворення є джерелом поширення знань про Україну й інформації про особливості нашої культури і менталітету серед світової спільноти. Зазвичай основним завданням українських мігрантів є успішна інтеграція в життя країни свого нового поселення. Але досить часто при цьому в них з'являється бажання зберегти свою етнічну ідентичність. Отже, головне питання, яке мають вирішити етнічні українці, які знаходяться далеко за межами своєї історичної Батьківщини, – як успішно закріпитися в іноетнічному середовищі і в той же час зберегти свою національну самобутність?

Українська діаспора в Бразилії є одним із найвіддаленіших етнічних утворень. Маючи складну історію еміграції, українці досить добре інтегрувалися в життя цієї країни, але все ж змогли зберегти свою культуру, мову, традиції. Дослідження даного феномену допоможе з'ясувати умови та чинники, які дозволили бразильським українцям не втратити ментальний зв'язок із першобатьківщиною і гідно представляти свою націю далеко за межами України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти феномену діаспори, а також її історії, місця і значення в соціально-економічному, культурному та політичному житті вивчають такі дослідники: Б. Ажнюк [1], М. Алієва [2],

М. Астварцатурова [3], М. Бауман [4], А. Василенко [5], В. Євтух, О. Ковальчук, А. Попок і В. Трошинський [6], Г. Луцишин [7], У. Сафран [8], М. Федунків [9], К. Чернова [10], Г. Шеффер [11] та ін. Питання бразильської діаспори розглядають: М. Бондаренко [12], О. Борушенко [13], М. Гримич [14], Я. Закревська [15], В. Зінько [16], Н. Пильгуна та В. Іванець [17], І. Сушинська [18] та ін. Проблеми національної (етнічної) ідентичності є предметом пошуку таких учених, як Л. Беловецька [19], М. Вороніна [20], М. Каткова та В. Коротин [21], В. Кремень і В. Ткаченко [22], С. Сидоренко [23], Е. Сміт [24] та ін.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження умов і чинників збереження етнічної ідентичності представниками української діаспори в Бразилії, а також з'ясування ролі релігії, освіти, мови в її забезпеченні.

Вклад основного матеріалу. Поняття «діаспора» в сучасному його розумінні ввійшло в науковий обіг завдяки роботам американського дослідника Р. Парка, який розглядав її як культурний феномен, як певну стійку й ізольовану спільноту, що мешкає на одній території і з тих або інших причин намагається знайти місце в чужому економічному та культурному устрої [25, с. 154]. У той же час сам термін «діаспора» (з грец. διασπορά – «розсіяння») має біблійне походження, і до початку ХХ ст. він застосовувався виключно до релігійних груп, які вимушено або добровільно проживали за межами території походження. Згодом у поняття діаспори почали вкладати і нерелігійний сенс. Так, за твердженням І. Лошкарьова, прихильники ідеології панафриканізму застосовували його до чорношкірих жителів Північної Америки, вважаючи їх всупереч власній волі вивезеними з Африки. Таким чином, у даному випадку категоріальним критерієм було загальне походження [26].

На сьогоднішній день діаспору можна визначити як етнічну спільноту, що виникає за межами своєї батьківщини внаслідок різного роду міграцій і з причин небажання (або неможливості) повністю асимілюватися в іноетнічних суспільствах зберігає свою етнічну ідентичність (культуру, мову, традиції тощо) [27, с. 221–222]. Задля свого збереження, відтворення та розвитку діаспора створює певні інститути, які закріплюють її становище і забезпечують взаємодію з країною проживання та країною-першобатьківщиною [28].

Однією з ключових ознак у розумінні діаспори є етнічна ідентичність (від лат. *indenticus* – «тотожний», «однаковий»), яку визначають як «ототожнення індивідом себе з певною нацією, усвідомлення власної приналежності до тієї чи іншої національної спільноти на ґрунті комплексу характеристик (територія, громадянство, мова, менталітет, темперамент, історія, культура, релігія, спільні інтереси, прагнення, мета, ідеали, потреби тощо), що принципово вирізняють цю націю з-поміж решти аналогічних груп» [23, с. 46]. Е. Сміт до найважливіших ознак етнічної ідентичності відносить: власне ім'я (для ідентифікації спільноти); міф про спільне походження (що дає відчуття спорідне-

ності); спільну історичну пам'ять; спільну культуру (релігію, мову, звичаї); прив'язаність до Батьківщини; усвідомлення своєї єдності (солідарності) [24]. Етнічна ідентичність не є вродженою. На думку Л. Беловецької, вона виникає з набутого усвідомлення спільності культури, історії, мови, почуття належності до певної держави [19].

Усі зазначені характеристики притаманні одній із найвіддаленіших етнічних спільнот – українській діаспорі в Бразилії, яка до того ж є й однією з найстаріших (бере свій початок з кінця XIX ст.) та досить численних (налічує за різними даними від 600 000 до 1 000 000 осіб [29]).

Що ж допомагає бразилійським українцям не втратити, зберегти свою національну самобутність далеко за межами своєї історичної Батьківщини? Як зазначають М. Каткова та В. Коротин, формування національної ідентичності детерміноване декількома чинниками [21]. По-перше, це просторові характеристики – кордони певної території; по-друге, це рідна земля, тобто та, яка породила даний народ; по-третє, це зовнішні виклики та загрози, які є сильним стимулом для об'єднання людей; по-четверте, це мова та культура державоутворюючого народу [21, с. 282–284].

Ці чинники є визначальними і для бразилійських українців. Уся історія української діаспори в Бразилії – це перш за все відповідь на *виклики та загрози*, які згуртовували переселенців з України. Еміграція до Бразилії має декілька масових хвиль, кожна з яких зумовлена певними причинами й особливостями. Перша хвиля відбулася з кінця XIX ст. до початку XX ст. Безробіття та погіршення рівня життя більшості українців під час індустріалізації призвели до пошуку роботи навіть у найвіддаленіших куточках світу. У цей час бразилійський уряд пропонує постійне місце проживання українцям, щоб найняти відносно дешеву робочу силу для освоєння нових територій і будівництва нової залізниці [30, с. 92]. Для перших переселенців з України до Бразилії значним викликом стали тропічні хвороби, голод, вороже ставлення місцевого населення. Однак ті, хто витримали, змогли організувати своє господарство і закріпитися на новому місці. Ця хвиля мала соціально-економічне підґрунтя. Завданням економічної еміграції зазвичай є інтеграція, якнайшвидше набуття статусу громадянина нової країни поселення. Свою культуру, мову, звичаї мігранти зберігають лише тому, що їм легше жити зі своїми співвітчизниками [31, с. 250].

Наступна хвиля еміграції (Перша світова війна, жовтнева революція, громадянська війна) представлена більш широкими класами, аніж перша, – невдоволені новою владою військові, інтелігенція, інтелектуали [30]. Особливістю емігрантів цієї хвилі стало те, що більшість із них мала намір повернутися до України, коли вона стане незалежною. Друга хвиля була зумовлена політичними причинами. Політичні емігранти, перебуваючи в чужій країні, намагаються

зберегти себе та своїх дітей у повному духовному зв'язку з Батьківщиною, чекаючи сприятливих умов для повернення на Батьківщину й поступово входячи в життя країни поселення [31, с. 250].

Третя хвиля української еміграції (після закінчення Другої світової війни) мала політичні й ідеологічні причини. Більшість переселенців – це ті, хто не хотів жити за тоталітарного правління, а також військовополонені та військові злочинці, політичні втікачі, які не могли повернутися на Батьківщину.

Другою причиною, яка сприяла формуванню етнічної ідентичності бразилійських українців, стала *територія* їхнього компактного спільного проживання. Перші мігранти з України отримали від уряду Бразилії на поселення землі в південно-східній частині країни, які на той час складали дрімучі ліси. Працьовитість і наполегливість українців дозволили їм впоратися з усіма перепонами й організувати своє господарство. Переселенці наступних хвиль зазнають певних труднощів – мовних, культурних, економічних, з працевлаштуванням. Опинившись на чужині, вони шукають підтримки у своїх співвітчизників, приєднуючись до них, і таким чином інтегруються в іноетнічне середовище. Так на території штату Парана утворилася певна територія – «Бразилійська Україна», яка за своїм демографічним складом має 80 % етнічних українців.

Важливим чинником у формуванні та збереженні етнічної ідентичності українців у Бразилії є *церква*. Як зазначає І. Сушинська, історично українська громада Бразилії об'єднувалася саме навколо церкви, яка своєю діяльністю підтримувала переселенців і змогла зберегти та виховати всі нові покоління в релігійному й національному дусі [18, с. 78]. На сьогоднішній день 95 % бразилійських українців об'єднані навколо 26 парафій Української греко-католицької церкви, а 5 % – навколо 16 парафій Української православної церкви. При церквах діють суботні школи з вивчення катехизису українською мовою.

Незаперечна роль у збереженні української самобутності належить *рідній школі* в Бразилії. Українські поселенці з перших років почали дбати про місце, де їхні діти могли б здобути хоча б початкову освіту. І хоч ті освітні осередки ніколи не були повністю забезпечені відповідними кадрами вчителів, однак змогли вплинути на певний рівень грамотності, який вирізняє українців серед інших етнічних груп. На сьогоднішній день у Бразилії діє мережа недільних і суботніх шкіл при церквах, а також існують українські школи різних форм власності.

Показником етнічної ідентичності є *мова* [32, с. 239]. Сучасна українська діаспора в Бразилії – це переважно друге, третє, четверте покоління колишніх українських емігрантів. В окремих штатах, де проживає декілька поколінь українців, рідну мову знають представники всіх вікових груп, але користуються нею здебільшого в побуті, громадському і церковному житті. Але, як

зазначає І. Сушинська, спілкується українською в основному старше покоління, молодші мають незначний словниковий запас, переважно – із соціально-побутової лексики [18, с. 78]. Разом із тим у Бразилії сприятлива політика для вивчення української мови та літератури: діють курси української мови та літератури; створені умови для вільного викладання української мови як іноземної в державних школах, які знаходяться в місцях компактного проживання етнічних українців.

Значну роль у збереженні української самобутності в Бразилії відіграє низка *культурно-громадських товариств*, які з'явилися ще наприкінці XIX ст. Одним з перших таких об'єднань стало товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка, головною метою якого було і є проведення культурно-просвітницької роботи серед українців з орієнтацією на Україну [15]. Згодом почали з'являтися й інші об'єднання, які функціонують у Бразилії донині. Це Український союз (нині має назву «Український союз Бразилії»), який опікується загальногромадянською, культурно-освітньою і господарською організацією українців у Бразилії; Товариство прихильників української культури, яке організує культурні заходи, тематичні вечори, присвячені історії, культурі, літературі України; Українсько-бразильська центральна репрезентація як представницький орган різних українських організацій в Бразилії при Всесвітній організації українців та ін.

У Бразилії активно розвиваються *україномовні засоби масової інформації*. Преса українською (або переважно українською) представлена такими друкованими виданнями, як «Зоря», «Прапор», «Праця», «Хлібороб»; функціонують українські радіостанції – Radio Zabava і Copas Verdes FM та ін. І. Сушинська відзначає наявність інтернет-ресурсів (Portal ucraiano, Українці Бразилії тощо), на яких бразильці українського походження популяризують і пропагують українську культуру [18, с. 79].

Важливим способом формування і підтримання національно-культурної ідентичності українців у Бразилії є свята, пов'язані з історією країни, з її традиціями, а також культивування українського народного мистецтва (українські народні пісні і танці, писанкарство, вишивка та ін.).

Висновки. Історія і сучасність української еміграції в Бразилії доводить, що українці досить успішно інтегрувалися в країні свого нового поселення, посівши гідне місце в соціально-економічному і громадсько-політичному житті Бразилії, але в той же час вони змогли зберегти свою національну самобутність. Створенню доволі численної та авторитетної української діаспори в Бразилії, яка характеризується своєю етнічною ідентичністю, сприяли певні чинники. Це, по-перше, виклики та загрози, які супроводжували процес переселення українців та їхню інтеграцію в нове суспільство; по-друге, це згуртування переселенців переважно на одній території. У справі збереження ідентичності українських мігрантів значну роль відіграють церква, яка під-

тримує їх і дає духовні настанови; школа, яка забезпечує освіту та виховання нових поколінь; створені громадсько-політичні та культурні об'єднання, які допомагають соціалізуватися в іноетнічному суспільстві і в той же час культивувати свої національні традиції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк Б. Національна ідентичність і мова в українській діаспорі. *Сучасність*. 1999. № 3. С. 128–140.
2. Алієва М. Діаспора: історія, історіографія та спроба уточнення значення поняття. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2006. Вип. 86. С. 63–68.
3. Астварцатурова М. А. Диаспоры: этнокультурная идентичность национальных меньшинств. *Диаспоры*. 2003. № 2. С. 184–200.
4. Baumann M. Diaspora: Genealogies of Semantics and Transcultural Comparison. *Numen*. 2000. Vol. 47, Issue 3. P. 313–337.
5. Василенко А. М. Історико-правове розуміння діаспор та національних меншин. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. 2008. Вип. 39. С. 56–63.
6. Українська етнічність поза межами України / В. Євтух, О. Ковальчук, А. Попок, В. Трощинський. *Народна творчість та етнографія*. 2010. № 4. С. 5–20.
7. Луцишин Г. І. Українська діаспора: новітні тенденції впливу на процес національної консолідації. *Вісник ДАККиМ. Серія: Політологія*. 2013. № 1. С. 252–256.
8. Safran W. Diasporas in the contemporary world. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. 2010. Vol. 31, Issue 2. P. 215–217.
9. Fedunkiwi M. P. Ukrainian americans. *Countries and their Cultures*. URL: <http://www.everyculture.com/multi/Sr-Z/Ukrainian-Americans.html> (дата звернення: 03.08.2021).
10. Чернова К. О. Національна діаспора та глобалізаційні процеси. *Український соціум*. 2006. № 6 (17). С. 117–122.
11. Sheffer G. Integration impacts on Diaspora – homeland relations. *Diaspora Studies*. 2013. Vol. 6, Issue 1. P. 13–30.
12. Бондаренко М. Українська діаспора Бразилії: історія заселення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2013. Вип. 1. С. 13–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2013_1_6 (дата звернення: 03.08.2021).
13. Борушенко О. Бразилійська Україна. Як галичани і волиняни джунглі освоювали. URL: <https://www.religion.in.ua/10589-brazilijaska-ukrayina-yak-galichani-i-volinyani-dzhungli-osvojuvali.html> (дата звернення: 03.08.2021).
14. Гримич М. Мовна ідентичність українців Бразилії: історія досліджень. URL: <https://marynakb.livejournal.com/31815.html> (дата звернення: 03.08.2021).
15. Закревська Я. Роль «Просвіти» у збереженні національної самобутності українців Бразилії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2010. Вип. 19. С. 596–601.

16. Зінько В. Рідна школа у Бразилії (Історично-правний нарис). Прудентопіль ; Апостолес : Вид-во О. О. Василян, 1960. 244 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/13872/file.pdf> (дата звернення: 03.08.2021).
17. Пильгуна Н., Иванец В. Особенности пребывания украинских эмигрантов в Бразилии. *Держава і право* : зб. наук. пр. Серія: Політичні науки. 2015. Вип. 67. С. 57–73. URL: http://idpnan.org.ua/files/derjava-i-pravo.-politichni-nauki.-vipusk-67-_2015_.pdf (дата звернення: 03.08.2021).
18. Сушинська І. Збереження національної ідентичності українців у бразильській діаспорі. *Українознавчий альманах*. 2012. Вип. 7. С. 76–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2012_7_21 (дата звернення: 03.08.2021).
19. Беловецька Л. Е. Проблема збереження національної ідентичності як складової духовної безпеки українського суспільства. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2017. Вип. 2. С. 6–14.
20. Воронина М. Д. Факторы, влияющие на формирование национально-культурной идентичности. *Коммуникология* : електрон. науч. журн. 2017. № 1 (2). С. 105–114.
21. Каткова М. А., Коротин В. О. Социально-экономические факторы формирования национальной идентичности в условиях глобализации. *Известия Саратовского университета. Серия: Экономика. Управление. Право*. 2016. Т. 16, вып. 3. С. 281–287. URL: https://www.researchgate.net/profile/Marina-Katkova/publication/310837245_Socio-economic_Factors_of_Formation_of_National_Identity_in_the_Conditions_of_Globalization/links/59e61fafa6fdcc3dcd33e801/Socio-economic-Factors-of-Formation-of-National-Identity-in-the-Conditions-of-Globalization.pdf (дата звернення: 03.08.2021).
22. Кремень В. Г., Ткаченко В. М. Ідентичність у добу глобалізації (начерки мета-дисциплінарного дослідження). Київ : Т-во «Знання» України, 2013. 415 с.
23. Сидоренко С. С. Фактори збереження національної ідентичності польської й української національних меншин в Україні та Польщі: спроба порівняння. *Наукові праці. Політологія*. 2014. Т. 248, вип. 236. С. 46–52. URL: <http://politics.chdu.edu.ua/article/view/53767> (дата звернення: 03.08.2021).
24. Сміт Е. Національна ідентичність / пер. П. Тарашук. Київ : Основи, 1994. 223 с.
25. Парк Р. Э. Избранные очерки : сб. пер. / ред. Д. В. Ефременко ; пер. В. Г. Николаев. Москва : Ин-т науч. информации по обществен. наукам (ИНИОН) РАН, 2011. 321 с.
26. Лошкарев И. Д. Эволюция понятия «диаспора» в политической науке. *Этносоциум и межнациональная культура*. 2017. № 4 (106). С. 70–78.
27. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови). Київ : Парлам. вид-во, 2011. 808 с.
28. Підкуркова І. В., Гой А. В. Феномен української діаспори: проблема збереження етнічної ідентичності та розвитку. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Політологія*. 2020. № 2 (45). С. 181–192.
29. В Бразилії розпочали відзначати 130-річчя української імміграції до країни. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3175456-v-brazilii-rozpocali-vidznacati-130ricca-ukrainskoi-immigracii-do-kraini.html> (дата звернення: 03.08.2021).

30. Tsymbal T., Zemzyulina N. Ukrainian emigration to Latin America countries: historiography aspect. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2019. Вип. 11. С. 89–97. DOI: 10.24919/2519-058x.11.170703.
31. Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти : монографія / В. П. Трощинський, В. А. Скуратівський, Н. П. Ярош та ін. ; за заг. ред. В. П. Трощинського. Київ : НАДУ, 2018. 256 с.
32. Політологія : навч. енцикл. слов.-довід. для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації / за наук. ред. Н. М. Хоми ; [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. Львів : Новий Світ – 2000, 2014. 779 с.

REFERENCES

1. Azhniuk, B. (1999). Natsionalna identychnist i mova v ukrainiskii diaspori. *Suchasnist – Modernity*, 3, 128–140 [in Ukrainian].
2. Aliieva, M. (2006). Diaspora: istoriia, istoriohrafia ta sprobа utochnennia znachennia poniattia. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriia – Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. History*, 86, 63–68 [in Ukrainian].
3. Astvarcaturova, M. A. (2003). Diaspory: jetnokul'turnaja identychnost' nacional'nyh men'shinstv. *Diaspory – Diasporas*, 2, 184–200 [in Russian].
4. Baumann, M. (2000). Diaspora: Genealogies of Semantics and Transcultural Comparison. *Numen*, 47(3), 313–337.
5. Vasylenko, A. M. (2008). Istoryko-pravove rozuminnia diaspor ta natsionalnykh men'shyn. *Aktualni problemy derzhavy i prava: zbirnyk nauk. Prats – Current issues of state and law: a collection of scientific papers*, 39, 56–63 [in Ukrainian].
6. Yevtukh, V., Kovalchuk, O., Popok, A., & Troshchynskiy, V. (2010). Ukrainska etnychnist poza mezhamy Ukrainy. *Narodna tvorchnist ta etnohrafia – Folk art and ethnography*, 4, 5–20 [in Ukrainian].
7. Lutsyshyn, H. I. (2013). Ukrainska diaspora: novitni tendentsii vplyvu na protses natsionalnoi konsolidatsii. *Visnyk DAKKiM. Seriiia Politolohiia – Bulletin DAKKiM. Series: Political Science*, 1, 252–256 [in Ukrainian].
8. Safran, W. (2010). Diasporas in the contemporary world. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 31(2), 215–217.
9. Fedunkiiv, M. Ukrainian americans. *Countries and their Cultures*. Retrieved from <http://www.everyculture.com/multi/Sr-Z/Ukrainian-Americans.html>
10. Chernova, K. O. (2006). Natsionalna diaspora ta hlobalizatsiini protsesy. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian society*, 6(17), 117–122 [in Ukrainian].
11. Sheffer, G. (2013). Integration impacts on Diaspora – homeland relations. *Diaspora Studies*, 6(1), 13–30.
12. Bondarenko, M. (2013). Ukrainska diaspora Brazyl'ii: istoriia zaselennia. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriia – Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. History*, 1, 13–15. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2013_1_6 [in Ukrainian].

13. Borushenko, O. (2011). Brazyliiska Ukraina. Yak halychany i volyniany dzhunhli osvoiuvaly. Retrieved from <https://www.istpravda.com.ua/research/4df5dbf2e9073/> [in Ukrainian].
14. Hrymych, M. (2011). Movna identychnist ukrainsiv Brazylii: istoriia doslidzhen. Retrieved from <https://marynakb.livejournal.com/31815.html> [in Ukrainian].
15. Zakrevska, Ya. (2010). Rol «Prosivity» u zberezheni natsionalnoi samobutnosti ukrainstiv Brazylii. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood*, 19, 596–601 [in Ukrainian].
16. Zinko, V. (1960). *Ridna shkola u Brazylii (Istorychno-pravnyi narys)*. Prudentopil-Apostoles: Vyd-vo O. O. Vasyliian. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/13872/file.pdf> [in Ukrainian].
17. Pil'guna, N., & Ivanec, V. (2015). Osobennosti prebyvanija ukrainskih jemigrantov v Brazilii. *Derzhava i pravo: Zb. nauk. prac'. Serija Politichni nauki – State and law: Collection of scientific works. Political Science Series*, 67, 57–73. Retrieved from http://idpnan.org.ua/files/derjava-i-pravo.-politichni-nauki.-vipusk-67-_2015_.pdf [in Russian].
18. Sushynska, I. (2012). Zberezhenia natsionalnoi identychnosti ukrainsiv u brazylskii diaspori. *Ukrainoznavchyyi almanakh – Ukrainian Studies Almanac*, 7, 76–79. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2012_7_21 [in Ukrainian].
19. Bielovetska, L. E. (2017). Problema zberezhenia natsionalnoi identychnosti yak skladovoi dukhovnoi bezpeky ukrainskoho suspilstva. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka – Spirituality of personality: methodology, theory and practice*, 2, 6–14 [in Ukrainian].
20. Voronina, M. D. (2017). Faktory, vlijajushhie na formirovanie nacional'no-kul'turnye identichnosti. *Kommunikologija: jelektronnyj nauchnyj zhurnal – Communicology: electronic scientific journal*, 1(2), 105–114 [in Russian].
21. Katkova, M. A., & Korotin, V. O. (2016). Social'no-jekonomicheskie faktory formirovanija nacional'noj identichnosti v uslovijah globalizacii. *Izv. Sarat. un-ta. Nov. ser. Ser. Jekonomika. Upravlenie. Pravo – Izvestia of Saratov University. New ser. Ser. Economy. Management. Law*, 16(3), 281–287. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Marina-Katkova/publication/310837245_Socio-economic_Factors_of_Formation_of_National_Identity_in_the_Conditions_of_Globalization/links/59e61fafa6fdcc3dcd33e801/Socio-economic-Factors-of-Formation-of-National-Identity-in-the-Conditions-of-Globalization.pdf [in Russian].
22. Kremen, V. H., & Tkachenko, V. M. (2013). *Identychnist u dobu hlobalizatsii (nacherky metadystyplinarnoho doslidzhennia)*. Kyiv: T-vo «Znannia» Ukrainy [in Ukrainian].
23. Sydorenko, S. S. (2014). Faktory zberezhenia natsionalnoi identychnosti polskoi y ukrainskoi natsionalnykh menshyn v Ukraini ta Polshchi: sproba porivniannia. *Naukovi pratsi. Politolohiia – Scientific works. Politology*, 248(236), 46–52. Retrieved from <http://politics.chdu.edu.ua/article/view/53767> [in Ukrainian].
24. Smit, E. (1994). Natsionalna identychnist / per. P. Tarashchuk. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].

25. Park, R. Je. (2011). *Izbrannye ocherki: sbornik perevodov / red. D. V. Efremenko ; per. V. G. Nikolaev. Moskva: Institut nauchnoj informacii po obshhestvennym naukam (INION) RAN*. Retrieved from https://biblioclub.ru/index.php?page=book_red&id=132571&razdel=36 [in Russian].
26. Loshkarjov, I. D. (2017). Jevoľucija ponjatija «diaspora» v politicheskoj nauke *Jetnosocium i mezhnacional'naja kul'tura – Ethnic society and interethnic culture*, 4(106), 70–78 [in Russian].
27. Levenets, Yu., & Shapoval, Yu. (Eds.) (2011). *Politychna entsyklopediia*. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].
28. Pidkurkova, I. V., & Hoi, A. V. (2020). Fenomen ukraïnskoï diaspori: problema zberezhenia etnichnoi identychnosti ta rozvytku. *Visnyk Natsional'noho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: Politolohiya – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Political Science*, 2(45), 181–192 [in Ukrainian].
29. V Brazyl'ii rozpochaly vidznachaty 130-ricchchia ukraïnskoï immihratsii do krainy. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3175456-v-brazyl'ii-rozpocali-vidznacati-130ricca-ukraïnskoï-immigracii-do-kraini.html> [in Ukrainian].
30. Tsybmal, T. & Zemzyulina, N. (2019). Ukrainian emigration to Latin America countries: historiosophy aspect. *Skhidnoievropeïskiy istorychnyy visnyk – East European Historical Bulletin*, 11, 89–97. DOI: 10.24919/2519-058x.11.170703
31. Troshchynskiy, V. P., Skurativskiy, V. A., & Yarosh, N. P., et al. (2018). *Formuvannia ukraïnskoï identychnosti v umovakh suchasnykh vyklykiv: teoretychni i politychni aspekty : monohrafiia / za zah. red. V. P. Troshchynskoho*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
32. Denysenko, V. M., Sorba, O. M., Uhryn, L. Ya., et al. (2014). *Politolohiia: navchalnyi entsyklopedychnyi slovnyk dovidnyk dlia studentiv VNZ I–IV rivniv akredytatsii / Za nauk. red. d-ra polit. n. Khomy N. M. Lviv : «Novyi Svit – 2000»* [in Ukrainian].

Подкуркова Ирина Валерьевна, кандидат социологических наук, доцент, доцент кафедры социологии и политологии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ПРОБЛЕМА СОХРАНЕНИЯ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ УКРАИНСКОЙ ДИАСПОРЫ В БРАЗИЛИИ

Рассмотрены характеристики этнической идентичности одной из самых больших украинских диаспор в мире – бразильской. Отмечено, что условиями сохранения украинской самобытности в Бразилии стали вызовы и угрозы, с которыми столкнулись переселенцы из Украины, а также общность территории, на которой проживает наибольшее количество бразильских украинцев. Акцентируется внимание на роли церкви, школы, общественных организаций, средств массовой информации в сохранении идентичности этнических украинцев.

Ключевые слова: диаспора, украинская диаспора, украинская диаспора в Бразилии, идентичность, этническая идентичность, факторы сохранения этнической идентичности.

Pidkurkova Iryna Valeriivna, PhD in Sociology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Sociology and Political Sciences of Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

THE PROBLEM OF PRESERVING THE ETHNIC IDENTITY OF THE UKRAINIAN DIASPORA IN BRAZIL

Problem setting. *The Ukrainian diaspora in Brazil is one of the most remoted ethnic entity. Having a difficult history of emigration, Ukrainians have integrated quite well into the life of this country, but still managed to preserve its culture, language and traditions. The study of this phenomenon will help to clarify the conditions and factors that allowed Brazilian Ukrainians not to lose its mental connection with their homeland and to represent its nation with dignity outside Ukraine.*

Recent research and publications analysis. *Various aspects of the phenomenon of the diaspora, as well as its history, place and significance in socio-economic, cultural and political life are studied by the following researchers: M. Astvartatsurova, V. Yevtukh, W. Safran, G. Sheffer and others. Issues of the Brazilian diaspora are considered by: O. Borushenko, I. Zakrevs'ka, I. Sushinska and others. Problems of national (ethnic) identity are the subject of search of such scientists as L. Bielovetska, M. Voronina, S. Sidorenko, E. Smith and others.*

Paper object. *The aim of the article is to study the conditions and factors of preserving the ethnic identity of the Ukrainian diaspora in Brazil, as well as to clarify the role of religion, education, language in its provision.*

Paper main body. *Today, the diaspora can be defined as an ethnic community that arises outside their homeland due to various migrations, and, due to unwillingness (or impossibility) to fully assimilate in non-ethnic societies, retains its ethnic identity (culture, language, traditions, etc.). In order to preserve, reproduce and develop, the diaspora creates certain institutions that consolidate its position and ensure interaction with the country of residence and the country of origin.*

One of the key features in understanding the diaspora is ethnic identity, which is defined as an individual's identification with a particular nation, awareness of their belonging to a national community based on a set of characteristics (territory, citizenship, language, mentality, temperament, history, culture, religion, common interests, aspirations, goals, ideals, needs, etc.), which fundamentally distinguish this nation from other similar groups. All these characteristics are inherent in one of the most remoted ethnic communities – the Ukrainian diaspora in Brazil, which is also one of the oldest (dates back to the late nineteenth century). And quite numerous (according to various estimates from 600,000 to 1,000,000 people).

What helps Brazilian Ukrainians not to lose, to preserve their national identity far beyond its historical homeland?

Factors that determined the formation of the ethnic identity of the Ukrainian diaspora in Brazil are, first of all, the challenges and threats that united immigrants from Ukraine, and secondly, the territory of their compact coexistence (southeastern Brazil). An important factor in the formation and preservation of ethnic identity in Brazil is the church, that historically unites Ukrainian community. An indisputable role in preserving Ukrainian identity belongs to the native school in Brazil. From the first years, Ukrainian settlers began to take care of a place where their children could get at least primary education. Today, Brazil has a network of Sunday and Saturday schools, as well as private Ukrainian schools. An indicator of ethnic identity is the language for the study of which a favorable policy has been introduced in Brazil: there are courses in the Ukrainian language and literature; created conditions for free teaching of the Ukrainian language as a foreign language in public schools located in places of compact residence of ethnic Ukrainians. A number of cultural and public societies, which appeared at the end of the 19th century, play a significant role in preserving Ukrainian identity in Brazil and they are still functioning. Brazil is actively developing Ukrainian-language media, including Internet resources, on which Brazilians of Ukrainian origin promote and propagate Ukrainian culture.

Conclusions of the research. *Ukrainians have been quite successful in integrating in Brazil, taking a worthy place in its socio-economic and socio-political life, but at the same time they have been able to preserve their national identity. Certain factors contributed to the creation of a fairly large and authoritative Ukrainian diaspora in Brazil, which is characterized by its ethnic identity. The church, which supports and provides spiritual guidance, plays a significant role in preserving the identity of Ukrainian migrants; a school that provides education and upbringing of new generations; created socio-political and cultural associations that help to socialize in a non-ethnic society and at the same time cultivate their national traditions.*

Keywords: *diaspora, Ukrainian diaspora, Ukrainian diaspora in Brazil, identity, ethnic identity, factors of preservation of ethnic identity.*

НАШІ АВТОРИ

БАБІНА <i>Світлана Іванівна</i>	<i>Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», кандидат філософських наук, старший викладач</i>
БУРЛУКА <i>Олена Вікторівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
ДЕЙНЕКО <i>Олександра Олександрівна</i>	<i>Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, кандидат соціологічних наук, доцент</i>
ДЯТЛОВА <i>Ірина Володимирівна</i>	<i>Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, кандидат філософських наук, старший викладач</i>
Хуан Гільєрмо ЕСТАЙ СЕПУЛЬВЕДА	<i>Університет Саламанки, Іспанія, науковий співробітник; Католицький університет Темуко, Чилі; Адвентистський університет, м. Чильян, Чилі</i>
ЖДАНЕНКО <i>Світлана Борисівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
Кароліна КАБЕЗАС КАСЕРЕС	<i>Американський університет, м. Сантьяго, директор бібліотеки</i>
КАЛЬНИЦЬКИЙ <i>Едуард Анатолійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
КВІТКІН <i>Петро Васильович</i>	<i>Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, кандидат філософських наук, професор</i>
КОВАЛЕНКО <i>Ганна Вікторівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, асистент</i>
КУРИЛЯК <i>Валентина Василівна</i>	<i>Національний університет «Острозька академія», докторантка</i>

Маріо ЛАГОМАРСІНО МОНТОЙЯ	<i>Університет Вальпараїсо, Чилі, науковий співробітник</i>
МЕЛЯКОВА Юлія Василівна	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
МОРОЗОВ Ярослав Ігорович	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, студент</i>
ПАНФІЛОВ Олександр Юрійович	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
ПЕТРОВА Людмила Олександрівна	<i>Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, кандидат філософських наук, доцент</i>
ПІДКУРКОВА Ірина Валеріївна	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат соціологічних наук, доцент</i>
ПОЛИЩУК Ігор Олексійович	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор політичних наук, професор</i>
САВЧЕНКО Ольга Олександрівна	<i>Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, кандидат філософських наук, доцент</i>
САХАНЬ Олена Миколаївна	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат соціологічних наук, доцент</i>
ТРОФИМЕНКО Володимир Анатолійович	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент</i>
ФІНІН Георгій Іванович	<i>Комунальний заклад «Харківська гуманітарно- педагогічна академія» Харківської обласної ради, доктор філософських наук, доцент</i>
ЧАЛАПКО Володимир Вікторович	<i>Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», аспірант</i>

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

БАБІНА <i>Світлана Іванівна</i>	96
БУРЛУКА <i>Олена Вікторівна</i>	72
ДЕЙНЕКО <i>Олександра Олександрівна</i>	192
ДЯТЛОВА <i>Ірина Володимирівна</i>	46
<i>Хуан Гільєрмо</i> ЕСТАЙ СЕПУЛЬВЕДА	63
ЖДАНЕНКО <i>Світлана Борисівна</i>	11
<i>Кароліна</i> КАБЕЗАС КАСЕРЕС	63
КАЛЬНИЦЬКИЙ <i>Едуард Анатолійович</i>	11
КВІТКІН <i>Петро Васильович</i>	46
КОВАЛЕНКО <i>Ганна Вікторівна</i>	108
КУРИЛЯК <i>Валентина Василівна</i>	132
<i>Маріо</i> ЛАГОМАРСІНО МОНТОЙЯ	63

МЕЛЯКОВА <i>Юлія Василівна</i>	11
МОРОЗОВ <i>Ярослав Ігорович</i>	158
ПАНФІЛОВ <i>Олександр Юрійович</i>	179
ПЕТРОВА <i>Людмила Олександрівна</i>	46
ПІДКУРКОВА <i>Ірина Валеріївна</i>	208
ПОЛІЩУК <i>Ігор Олексійович</i>	149
САВЧЕНКО <i>Ольга Олександрівна</i>	179
САХАНЬ <i>Олена Миколаївна</i>	158
ТРОФИМЕНКО <i>Володимир Анатолійович</i>	123
ФІНІН <i>Георгій Іванович</i>	34
ЧАЛАПКО <i>Володимир Вікторович</i>	83

НАШІ ЮВІЛЯРИ

У цьому році виповнилося 75 років нашому колезі – доктору філософії, професору **Євгену Миколайовичу Мануйлову**, визнаному фахівцю в галузі філософії, філософії права, етики та естетики.

Євген Миколайович народився на Полтавщині і ще з юнацтва пов'язав своє життя з військовою справою – сумлінно навчався в Казанському вищому танковому командному училищі, Московській військово-політичній академії, обіймав керівні посади в лавах Збройних Сил та закладах вищої військової освіти.

Наукові досягнення Є. М. Мануйлова позначені захистом кандидатської дисертації (1985), працею на посадах доцента (1987) та професора кафедри філософії (з 1993 р.), отриманням диплома доктора філософії (2004). Майже 20 років Євген Миколайович був професором кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Своїми працями Є. М. Мануйлов зробив вагомий внесок у розвиток соціально-філософського знання, посилюючи його світоглядну значущість і роль у гуманізації освіти. Плідні дослідження Євгена Миколайовича посприяли розвитку гуманітарної сфери, яка завжди затребувана практикою соціального життя та пов'язана з духовними цінностями, життєвими смислами і глибинними світоглядними орієнтирами.

Як педагог-дослідник Є. М. Мануйлов започаткував наукову школу з проблем етичного та естетичного виховання майбутніх фахівців Збройних Сил України, підготував 4 докторів та 8 кандидатів наук. За результатами наукових досліджень професором Є. М. Мануйловим видано понад 150 наукових праць, у тому числі 2 особисті монографії, 2 монографії у співавторстві, 70 наукових статей у фахових виданнях України та зарубіжних країн. Крім того, Євген Миколайович брав участь у підготовці та виданні навчально-методичної літератури – 17 підручників («Філософія», «Історія філософії», «Соціальна філософія», «Філософія історії», «Філософія права», «Українська та зарубіжна культура» та ін.), 40 навчальних посібників і курсів лекцій із філософії, філософії права, етики та естетики.

Професор Є. М. Мануйлов причетний до створення спеціалізованої вченої ради в Харківському військовому університеті, де відбувався захист дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата наук за спеціальністю «соціальна філософія та філософія історії». Усі 10 років існування цієї ради Євген Миколайович був її незмінним ученим секретарем.

Значною є роль професора Є. М. Мануйлова в заснуванні нашого наукового видання – «Вісника Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія», що входить до переліку фахових видань України категорії «Б». Працюючи відповідальним секретарем

«Вісника», Євген Миколайович сприяв популяризації видання як авторитетного джерела наукової інформації й перетворенню його на майданчик для цікавих наукових дискусій і публікацій наукових здобутків широкого кола дослідників – від аспірантів до докторів наук з України, Європи, Латинської та Північної Америки.

Активна життєва позиція, наукові та педагогічні досягнення Євгена Миколайовича відмічені численними професійними відзнаками, серед яких орден «За службу в ЗС СРСР» III ступеня (1991), 10 ювілейних медалей, диплом обласного конкурсу «Вища школа Харківщини – кращі імена» (2000), почесні грамоти Харківської обласної державної адміністрації з нагоди 60-річчя Харківського військового університету (2001) та виконкому Харківської міської ради у зв'язку з 12-ю річницею незалежності України (2004), 5 дипломів кращого викладача Харківського військового університету (з 1997 по 2003 р.), почесна грамота «За вагомий особистий внесок у розвиток освіти і науки» (2015), почесний знак (орден) III ступеня Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, диплом Лауреата премії імені Ярослава Мудрого за видатні досягнення в науково-дослідницькій діяльності (2016). Ім'я професора Мануйлова занесене до біографічного словника «Видатні педагоги вищої школи м. Харкова» (1998).

Ми високо цінуємо й вшановуємо Євгена Миколайовича за професійне ставлення до справи, відкритість, щирість, незмінну готовність допомогти та підтримати. Проводжаючи ювіляра на заслужений відпочинок, хочемо щиро побажати йому міцного здоров'я, благополуччя та довгих років активного життя!

З глибокою повагою
голова редакційної колегії професор О. Г. Данильян,
члени редакційної колегії, автори та читачі
«Вісника Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого».
Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія»

ВИМОГИ
ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО». СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, ФІЛОСОФІЯ
ПРАВА, ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ»

ПОДАННЯ РУКОПISУ СТАТТІ ДО РЕДКОЛЕГІЇ

Для публікації статті необхідно подати до редакції:

– *електронний варіант статті*, надісланий на електронну адресу редколегії (для статей із філософії та філософії права – e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net; для статей із політології та соціології – e-mail: kafedrasoc@ukr.net);

– *довідку про автора(ів)* (українською, російською, англійською): прізвище, ім'я, по батькові повністю, посада та місце роботи, науковий ступінь, учене звання, контактна інформація (телефон, особистий e-mail автора, поштова адреса (з індексом) організації, де працює автор), ідентифікатор ORCID ID, розділ збірника, у якому доцільніше розмістити статтю;

– *рецензію* кандидата чи доктора наук відповідної спеціальності або *витяг із протоколу* засідання відповідної кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку, якщо автори не мають наукового ступеня;

– *ліцензійну згоду* автора (або співавторів) на розміщення статті в мережі Інтернет на сайті Наукової бібліотеки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (<http://library.nlu.edu.ua/>), сайтах збірника «Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого». Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія» (<http://fl.nlu.edu.ua>) та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (<http://nbuv.gov.ua>) (див.: *додаток 2*);

– *квитанцію* (оригінал або електронну копію) про оплату публікації статті (після розгляду рукопису).

ВИМОГИ ДО СТАТЕЙ

Загальні правила подання статей

1. Мови статті – *українська, англійська, російська*; обсяг – від 12 до 24 сторінок, включаючи анотації, рисунки, таблиці, графіки та бібліографію.

У виняткових випадках за окремим узгодженням з редакційною колегією обсяг статті може бути збільшено.

2. Рукописи статей проходять обов'язкову процедуру подвійного «сліпого» рецензування. Редколегія залишає за собою право відхиляти матеріали, повертати їх на доопрацювання, за погодженням з автором скорочувати й редагувати.

Технічні вимоги

Текст статті має бути набраним у текстовому редакторі Word шрифтом Times New Roman, кегль 14, з міжрядковим інтервалом 1,5, з абзацним відступом 1,25 см, з берегами: ліворуч – 2,5 см, праворуч – 1,5 см, угорі та внизу – 2 см.

При підготовці рукопису не слід користуватися для форматування тексту пробілами, табуляцією тощо; не слід використовувати в тексті колонтитули, користуватися автоматичними та ручними переносами.

Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word, формули необхідно готувати в редакторі формул Microsoft Equation Editor 2.0.

Використання в тексті статті сканованих або сфотографованих фрагментів (схем, рисунків, таблиць тощо) не допускається.

Якщо в тексті є необхідність виділити змістові блоки, то їх назви слід виділяти напівжирним шрифтом.

Вимоги до оформлення статті (зразок оформлення – див. *додаток 1*):

– у лівому верхньому куті першої сторінки зазначається шифр УДК;
– наступний рядок (шрифт Times New Roman, кегль 14, з міжрядковим інтервалом 1,0; вирівнювання по центру) – *відомості про автора (співавторів) мовою статті*: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт – напівжирний курсив), науковий ступінь, учене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де розташована організація, вказується, якщо в її назві відсутнє посилання на нього; країна; e-mail автора, ORCID ID (шрифт – курсив);

– нижче по центру наводиться *назва статті мовою статті* (шрифт Times New Roman, кегль 14, з міжрядковим інтервалом 1,0, напівжирний, великими літерами).

Якщо стаття містить матеріали досліджень, отримані в межах грантів, цільових програм, фундаментальних або прикладних досліджень за рахунок видатків державного бюджету або при фінансовій підтримці інших установ, рекомендуємо вказувати цей факт у виносці до заголовка статті. Наприклад:

* Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості» (№ державної реєстрації 0111u000968).

– далі – *анотація* обсягом до 50 слів і *ключові слова* (5–7 слів) мовою статті (шрифт Times New Roman, кегль 12, курсив, міжрядковий інтервал 1,0);

– далі – текст статті шрифт: Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал 1,5 (див. вимоги щодо структури тексту статті);

– далі – список використаної літератури мовою оригіналу (див. вимоги до списку використаної літератури);

– далі – під заголовком **REFERENCES** транслітерація бібліографічного опису джерел;

– далі – відомості про автора (співавторів) *російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті*: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт Times New Roman, кегль 12, напівжирний курсив, міжрядковий інтервал 1,0), науковий ступінь, учене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де розташована організація, вказується, якщо в її назві відсутнє посилання на нього; країна (шрифт Times New Roman, кегль 12, прямий, міжрядковий інтервал 1,0) і *анотація* обсягом до 50 слів з *ключовими словами (5–7) російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті* (шрифт Times New Roman, кегль 12, міжрядковий інтервал 1,0);

– далі – аналогічна за структурою і обсягом анотація *англійською мовою* з відомостями про автора (авторів), назвою статті та ключовими словами (шрифт Times New Roman, кегль 12, міжрядковий інтервал 1,0).

Анотації входять до загального обсягу статті.

Вимоги щодо змісту статті

Стаття повинна мати належний теоретичний і науково-прикладний рівень, відповідати вимогам постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1.

Структура тексту наукової статті:

– *постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– *аналіз останніх досліджень і публікацій*, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття;

– *формулювання цілей* статті (постановка завдання);

– *виклад основного матеріалу* дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– *висновки* з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі.

Вимоги до списку використаної літератури

Заголовок «**ЛІТЕРАТУРА**» (шрифт Time New Roman, кегль 14, вирівнювання по центру).

Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування в тексті (шрифт Time New Roman, кегль 12, вирівнювання по ширині, міжрядковий інтервал 1,0).

Література оформлюється згідно з українським стандартом бібліографічного опису (ДСТУ 8302:2015 «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Київ, 2016) (див.: Зразок).

Відповідно до сучасних вимог для статей із списку літератури за наявності необхідно вказувати DOI (цифровий ідентифікатор об'єкта) або URL (універсальний покажчик місця розташування документа в мережі Інтернет).

Вимоги до транслітерації бібліографічного опису джерел (REFERENCES)

а) транслітерувати бібліографічний опис джерел, написаних українською мовою, необхідно з урахуванням ДСТУ 8302:2015 та наказу МОН від 12.01.2017 №40 (див.: Зразок);

б) бібліографічний опис джерел, написаних іншими мовами, що використовують кириличний алфавіт, необхідно транслітерувати латинськими літерами (сайти <https://translit.ru> та <https://slovnyk.ua/services/translit.php>).

Слід уникати посилань на навчальну літературу.

При транслітерованому посиланні на «Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого». Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія» слід використовувати транслітеровану назву «Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya» або англійську «The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology».

РОБОТА РЕДАКЦІЇ З АВТОРАМИ

1. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди автора (авторів).

2. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія.

3. Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей. За зміст і достовірність наведеної в статтях інформації відповідальність несуть автори статей.

4. Матеріали, які надійшли до редакції з порушенням зазначених вимог, не реєструються і не розглядаються, а повертаються авторам для доопрацювання.

Автор (співавтор) статті несе (несуть) відповідальність за правильність і достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому (їм) особисто, за точність викладених у роботі фактів (даних) і якість перекладу цитат з іношомовних джерел (за наявності).

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК 141.316.3

Герасименко Олександр Юрійович, доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: abcdef1234@ukr.net
ORCID ID: 0000-0000-0000-0000

ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ І КІБЕРПРОСТІР ЯК АТРИБУТИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА¹

Анотація українською мовою

У статті зроблена спроба осмислення кіберпростору в його діалектичному взаємозв'язку з віртуальною реальністю...

Ключові слова: віртуальна реальність, кіберпростір, інформаційні процеси, інтернет-простір, комп'ютерні технології.

Постановка проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Формулювання цілей.

Виклад основного матеріалу.

Висновки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bytiak Y., Danilyan O., Dzeban A., Kalinovsky Y., Chalapko V. Information society: the interaction of tradition and innovation in communicative processes. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, Issue 27. P. 217–226. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.27.03.23>.

¹ Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості» (№ державної реєстрації 0111u000968).

2. Дзьобань О. П. Темпоральна складова у просторово-часовому континуумі віртуальної реальності. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2018. №2. С. 118–126. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/> (дата звернення: 10.12.2020).

REFERENCES

1. Bytiak, Y., Danilyan, O., Dzeban, A., Kalinovsky, Y., Chalapko, V. (2020). Information society: the interaction of tradition and innovation in communicative processes. *Amazonia Investiga. Vol. 9, issue 27, 217–226*. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.27.03.23>
2. Dzoban, O. P. (2018). Temporalna skladova u prostорово-chasovomu kontynuumi virtualnoi realnosti. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriiia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophies of law, political science, sociology, 2 (47), 118–126*. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/> [In Ukrainian].

Герасименко Александр Юрьевич, доктор философских наук, доцент, профессор кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ВИРТУАЛЬНАЯ РЕАЛЬНОСТЬ И КИБЕРПРОСТРАНСТВО КАК АТРИБУТЫ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Анотація російською мовою

В статье предпринята попытка осмысления киберпространства в его диалектической взаимосвязи с виртуальной реальностью...

Ключевые слова: виртуальная реальность, киберпространство, информационные процессы, интернет-пространство, компьютерные технологии.

Gerasimenko Alexander Yuriiovich, Doctor of Philosophical Sciences,
Professor, Assistant Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi
National Law University, Kharkiv, Ukraine

VIRTUAL REALITY AND CYBERSPACE AS ATTRIBUTE OF MODERN SOCIETY

Анотація англійською мовою

The article attempts to comprehend cyberspace in its dialectical relationship with virtual reality. It is shown that ever-changing cyberspace is the result of the virtualization process.

Keywords: *virtual reality, cyberspace, information processes, Internet space, computer technologies.*

Редакційній колегії збірника наукових праць
«Вісник Національного юридичного універси-
тету імені Ярослава Мудрого». Серія: філосо-
фія, філософія права, політологія, соціологія»
від _____

П. І. Б.

_____ *місце роботи, посада, науковий ступінь, учене звання*

Телефон _____

e-mail _____

ЛЦЕНЗІЙНА ЗГОДА НА ПУБЛІКАЦІЮ

№ _____ від _____

Прошу розглянути питання про можливість публікації моєї статті
«_____ (назва) _____» у фахо-
вому наукометричному збірнику наукових праць «Вісник Національного юридич-
ного університету імені Ярослава Мудрого». Серія: філософія, філософія права,
політологія, соціологія».

З порядком розгляду та умовами опублікування статей ознайомлений, погоджу-
юсь.

Гарантую, що матеріали, запропоновані для публікації:

- створені мною особисто;
- є оригінальними і раніше не публікувалися в інших друкованих виданнях;
- не знаходяться на розгляді для публікації в інших друкованих виданнях.

Даю згоду на видання статті в паперовій формі та розміщення повного тексту
статті в електронній формі в мережі Інтернет на офіційних сайтах Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого (nlu.edu.ua), збірника (fil.nlu.edu.ua)
та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (nbuv.gov.ua).

« » _____ 202__ р. _____ /підпис, прізвище, ініціали/

Відповідальна за випуск *І. І. Коваленко*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ №23523-13363 ПР від 24.05.2018

Підписано до друку 20.10.2021.
Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 19. Обл.-вид. арк. 31. Тираж 100 прим.
Вид. №2892

Адреса редакції:
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, Україна
Тел.: (057) 704-92-38, (057) 704-92-84
E-mail: kafedra-filosofy@ukr.net, kafedrasoc@ukr.net

Видавець – видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Чернишевська, 80-А, Харків, 61002, Україна
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: <https://pravo-izdat.com.ua>
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК №4219 від 01.12.2011

Виготовлювач – ТОВ «ПРОМАРТ»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 5748 від 06.11.2017

Для нотаток